

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE
PHILOSOPHICA ET HISTORICA 2/2022

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

Philosophica et Historica 2/2022

UNIVERZITA KARLOVA • NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM

Editor: Petr Lupač (Univerzita Karlova)

www.karolinum.cz/journals/philosophica-et-historica

© Univerzita Karlova, 2025

ISSN 0567-8293 (Print)

ISSN 2464-7055 (Online)

OBSAH

Petr Lupač, Editorial: Teoretické a empirické odpovědi na současné sociální změny	7
Alexandra Menting, Princip závazku a konzistence chování	9
Karel Bauer, Koncepce genocidy: teorie vzniku genocidy	23
Pat Lyons, Petr Lupač, First Steps in the Development of a Multilevel Model of Resilience for the Czech Attitude Barometer Panel Survey (2024–2027)	45
Jakub Mlynář, K uplývající přítomnosti: Jedinečnost a opakování v sociálním jednání	63

EDITORIAL: TEORETICKÉ A EMPIRICKÉ ODPOVĚDI NA SOUČASNÉ SOCIÁLNÍ ZMĚNY

Život v současných společnostech se stává pro mnohé stále více složitý a nepřehledný. Sociální změny probíhají nerovnoměrně, prohlubují nerovnosti zděděné po 20. století a vytvářejí nové problémy, výzvy a otázky. Zatímco jedna část lidstva žije v sociální realitě, která ještě před několika lety byla jen možností na stránkách sci-fi románů, a jinde vyvstávají znovu otázky (ne)konformity v podmínkách připomínajících aktualizované verze nástupu starých totalitarismů, další část čelí zásadnímu nedostatku základních potřeb, jako jsou voda, jídlo a bezpečí v prostředí opakujících se genocid a modernizovaných barbarismů. Všichni jsou pak spojeni hrozbou realizace globalizovaných rizik produkovaných v racionální kolonizaci prostoru prostředky (post)industriální moderny.

Potřeba porozumět těmto komplexním a heterogenním proměnám současných společností nutí sociology klást si otázku, zda jsou teoretické koncepty a empirické nástroje vyvinuté ve 20. století stále adekvátní. Na jedné straně zůstávají některé klasické teorie stále živé a témata, která byla kdysi považována za překonaná, se znovu vynořují s novou aktuálností. Na druhé straně se objevují nové sociologické koncepce a přístupy, které novým způsobem vysvětlují procesy utvářející dnešní svět. Toto zvláštní číslo časopisu *Studia Sociologica* přináší čtyři články, které jsou příkladem těchto dvou vzájemně se doplňujících trendů – kontinuity a inovace – a dokládají schopnost sociologie reagovat na vývoj a výzvy současných společností.

Článek Alexandry Mentingové *Princip závazku a konzistence chování* přispívá k dlouholeté diskusi o lidském rozhodování v sociálním kontextu tím, že empiricky ověřuje klasický princip závazku a konzistence. Autorka s využitím experimentální metodologie zkoumá, jak přijetí závazku ovlivňuje dodržování sociálně očekávaného chování jednotlivců i v situacích, kdy situace podporuje podvádění. Tato práce situující se do tradice výzkumu behaviorální ekonomie a výzkumu přesvědčování je současně relevantní ve svém přesahu k širším sociologickým debatám o internalizaci norem a přetrvávání sociálního vlivu.

Přehledová studie Karla Bauera *Koncepce genocidy: teorie vzniku genocidy* se zabývá historickou rekonstrukcí a porovnáním teoretických koncepcí genocidy. Autor v textu diskutuje, jak různé přístupy pomáhají systematizovat naše porozumění tomuto fenoménu a jak se modely genocidních procesů vyvíjely v závislosti na historických zkušenostech a poznatcích z výzkumu. Tato práce nejen reflektuje dlouhodobé sociologické otázky

týkající se masového násilí a mechanismů kolektivní sociální destrukce, ale zároveň upozorňuje na nedostatky stávajících teoretických modelů a potřebu jejich dalšího rozvoje.

V článku *First Steps in the Development of a Multilevel Model of Resilience for the Czech Attitude Barometer Panel Survey (2024–2027)* Pat Lyons a Petr Lupač představují nový teoretický a empirický rámec pro studium resilience v současných společnostech. Jejich práce rozvíjí makro-mikro-makro model, který integruje individuální, komunitní a společenskou odolnost a zdůrazňuje, jak souvisí resilience jakožto schopnost společnosti vyrovnávat se a překonávat disrupce a krize se společenskou polarizací a negativními emocemi, jako je hněv a úzkost. Tím přispívají k probíhajícím debatám o stabilitě sociálních struktur tváří v tvář současným politickým, ekonomickým a environmentálním nejistotám. Jejich studie je příkladem adaptability sociologie při vývoji nových, empiricky využitelných konceptuálních modelů pro řešení vznikajících společenských výzev.

Konečně článek Jakuba Mlynáře *K uplývající přítomnosti: Jedinečnost a opakování v sociálním jednání* se zabývá základními sociologickými a filozofickými otázkami týkajícími se času, sociálního jednání, smyslu a ko-konstituce sociálních struktur. Mlynář ve své studii navrhuje zaměřit se na „pomíjivou přítomnost“ jako klíčové místo pro utváření sociálních struktur. Jeho příspěvek zpochybňuje některé konvenční předpoklady sociologie a nabízí metodologickou reorientaci, která upřednostňuje kontinuální, emergentní povahu sociální reality.

Články v tomto čísle nejen dokumentují aktuální stav sociologického myšlení, ale také odráží širší dynamiku vědeckého poznání, která osciluje mezi revizí zavedených teorií a nutností inovace způsobů, jakými nahlížíme a chápeme sociální realitu. Pokud se sociologie chce vyrovnat s výzvami současného světa, nesmí se spokojit pouze s aplikací existujících rámců, ale musí být schopna identifikovat slepá místa vlastního analytického aparátu, reflektovat jeho historickou podmíněnost a rozvíjet nové analytické nástroje odpovídající specifikům dnešního sociálního světa. Texty obsažené v tomto čísle ukazují různé způsoby, jak tuto ambici naplnit – ať už prostřednictvím experimentální validace klasických mechanismů sociálního jednání, kritické rekonstrukce teoretických modelů, formulace nových empirických přístupů, nebo metodologické redefinice základních kategorií sociální analýzy. Pokud má sociologie pokročit ve své pozici jako relevantního místa, odkud lze respektovaně hovořit o současném světě, musí se adaptovat nejen na proměnu svého předmětu, ale také reflektovat, jak se tato proměna otiskuje do samotných sociologických kategorií a nástrojů, které užíváme pro jejich empirické uchopení.

Doufáme, že toto zvláštní číslo poslouží jako reflexe přetrvávající relevance sociologie a jako výzva k dalším diskusím o jejím dalším směřování.

Petr Lupač

Katedra sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy

E-mail: petr.lupac@ff.cuni.cz

PRINCIP ZÁVAZKU A KONZISTENCE CHOVÁNÍ

ALEXANDRA MENTING

Katedra sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy
E-mail: alexandra.menting@gmail.com

ABSTRACT

The Principle of Commitment and Consistency of Behavior

This article's focus is on the application of the principle of commitment and consistency, which speaks of the fact that the moment we make a commitment, we increase the likelihood that we will maintain consistent behaviour in the matter to which we have committed ourselves. An experimental study on the principle of commitment and consistency of behaviour examines the effect of signing an informed consent containing an instruction not to cheat on the consistency of behaviour – that is, whether an individual will truly not cheat – under the influence of normative social influence. Based on the data obtained, a medium to strong and statistically significant relationship was found between commitment and behaviour. It has been found that half of the participants, when having made a commitment, maintain consistent behaviour even when conditions directly encourage them to be inconsistent. The results show that this is an effective principle of persuasion that works automatically and without us even realising it.

Keywords: behavioural economics; persuasion; commitment; consistency of behaviour

Tento článek se zabývá vztahem mezi učiněním závazku a konzistentním chováním ve věci, ke které se jedinec zavázal. Každý den provedeme desítky rozhodnutí a naše mentální kapacita není dostatečná na to, aby každé z nich bylo promyšlené (Iyengar & Lepper, 2000). Z tohoto důvodu si naše mysl vytvořila mentální zkratky, nazývané také *heuristiky* (Tversky & Kahneman, 1974), jež tvoří základ pro přesvědčovací principy, jako je právě princip závazku a konzistence chování. Jedná se o obecný princip jednání lidí ve společnosti, a proto je vhodné jej zkoumat s cílem nalezení jeho příčin, souvislostí, projevů a zároveň i rizik, která může pro společnost představovat. Jeho funkce spočívá v automatické sekvenci závazek-konzistence. Vše, co musíme udělat, je učinit *závazek* a naše chování se přizpůsobí tak, aby se jevílo *konzistentní* v souvislosti s učiněným závazkem nebo také s předchozím chováním v podobných situacích (Cialdini, 2007).

V posledních desítkách let začal nabývat na důležitosti termín „replikační krize“, jež hovoří o rozsáhlé problematice neschopnosti replikovat metodologii a výsledky předchozích studií empirických věd, a tím ověřovat reliabilitu jejich závěrů (Baker, 2016). Cílem replikačních studií je ověřit výsledky originálního výzkumu (Nosek & Errington, 2017). Je nutné zmínit, že na základě jedné výzkumné studie není možné potvrdit rozsáhlý teoretický koncept, stejně tak jako není možné jej neúspěšnou replikací vyvrátit.

Z tohoto důvodu si kladu za cíl přispět vlastní experimentální studií k tématu principu závazku a konzistence chování, ne tento teoretický koncept potvrdit či vyvrátit. Zaměřuji se právě na to, zda po učinění závazku udrží jedinec konzistentní chování ve věci, ke které se zavázal.

Zodpovězení této teoretické otázky řeším s pomocí empirické studie věnující se podvádění u vysokoškolských studentů při znalostním testování za působení normativního sociálního vlivu. Učinění závazku se zde vyskytuje ve formě podpisu informovaného souhlasu obsahujícího pokyn k nepodvádění a za konzistentní je považováno takové chování, při němž se jedinec nedopouští podvádění při znalostním testování. Výzkumná otázka zní následovně: Zvyšuje podepsání informovaného souhlasu pravděpodobnost, že jedinec nebude podvádět nebo opisovat při testu? Experimentální design je konceptuální replikací experimentu, který provedli Deutsch a Gerard (1955). Tento typ replikace odkazuje na „opakování testu, hypotézy nebo výsledku dřívější výzkumné studie za využití různých metod“ (Schmidt, 2009, s. 6). Konceptuální replikace jsou zvláště užitečné, jelikož díky úpravě určitých aspektů a aplikací v různých podmínkách poskytují představu o obecné platnosti výsledků výzkumu (Romero, 2019) a právě z toho důvodu mohou být považovány za nadřazené přímé replikaci (Crandall & Sherman, 2016). Zároveň jsem se rozhodla do svého experimentálního designu implementovat post-experimentální rozhovor, za cílem potvrzení vědomého učinění závazku, úspěšné kontroly intervenujících proměnných, zajištění informací, které by mohly pomoci v pochopení chování subjektů, a v neposlední řadě, informování subjektů o pravém záměru studie.

Teoretický kontext principu závazku a konzistence

Princip závazku a konzistence chování vychází z behaviorální ekonomie, jež je společenskovědní disciplínou, která nabízí pohled na iracionální rozhodování vlivem heuristik (Camerer, 2020). Jejími základními kameny, které vysvětlují fungování principu závazku a konzistence chování, jsou *omezená racionalita* a *teorie duálního procesování*.

Omezená racionalita označuje kognitivní omezení, ke kterým dochází v procesu rozhodování. Právě koncept omezené racionality nám pomáhá pochopit, proč učinění závazku vede ke konzistentní linii chování. Vzhledem k tomu, že vychází ze sociální, učinění závazku není individuálním úkonem, ale prvním článkem kauzálního procesu determinovaného sociálním prostředím. Jak uvádí Herbert Simon (1957), jenž je autorem této teorie, lidská rozhodnutí nejsou vždy racionální a lidské chování je třeba chápat jako výsledek kauzálního procesu, který vychází ze sociálního vlivu a interakce.

Podle *teorie duálního procesování* využívá lidský mozek dva režimy myšlení (Kahneman, 2012): Systém 1 a Systém 2 (Stanovich & West, 2000). „Systém 1 funguje automaticky a rychle, s malým nebo žádným úsilím a bez pocitu úmyslné kontroly“, za to „[s]ystém 2 přiděluje pozornost vědomým duševním činnostem, které ji vyžadují, včetně složitých výpočtů“ (Kahneman, 2012, s. 27). Pro behaviorální ekonomii a princip závazku a konzistence je stěžejní chápat fungování Systému 1, protože právě ten se může dopouštět mentálních zkratk (Kahneman, 2012). Mentální zkratky usnadňují lidem proces rozhodování, a pomáhají dělat pohotová rozhodnutí na základě intuice, ale v mnoha případech mohou generovat systematické chyby a kognitivní zkreslení (Tversky & Kahneman,

1974). Díky této teorii je zřejmé, že automatická konzistence, k níž dochází po učinění závazku, je výsledkem mentální zkratky, kterou si vytvořil Systém 1 pro snazší rozhodování.

Přesvědčování

Pro přesvědčování existuje mnoho definic a všechny se shodují na čtyřech společných znacích: jde o úmyslný pokus o ovlivnění, probíhá formou komunikace (přenos zprávy od komunikátora k recipientovi), výsledkem je změna duševního stavu recipienta a ponechává recipientovi možnost svobodné volby (Gálik, 2012). Specifikem výzkumu sociálního ovlivňování nebo také přesvědčování je, že se orientuje spíše na recipienta než na komunikátora, a poznatky, které nás mohou nejvíce obohatit, tak nesouvisí s tím, proč někdo ovlivňuje druhé, ale spíše proč se někdo nechá ovlivňovat druhými.

Cialdiniho univerzální principy přesvědčování

Robert B. Cialdini (2007) představil *univerzální principy přesvědčování*, nebo jak je sám nazývá, *zbraně vlivu*, jež tvoří šestici (dnes již sedmici) těch nejvýznamnějších a vědecky nejprobádanějších principů vycházejících z konceptů behaviorální ekonomie. Těmito principy jsou: reciprocita (reciprocity), sociální schválení (social proof), oblíbenost (liking), autorita (authority), vzácnost (scarcity), **závazek a konzistence (commitment and consistency)** a později objevený sedmý princip jednoty (unity). Ačkoliv každý z principů spouští svou vlastní sekvenci chování, nefungují ve většině případů izolovaně. Výzkum, který byl proveden pro účely této práce, je tomu důkazem. V průběhu studie zkoumající princip závazku a konzistence bylo totiž potřeba aktivně kontrolovat účinek principů sociálního schválení, reciprocity a oblíbenosti, tak aby nezasahovaly do výsledků experimentu. Zjednodušeně, v mnoha případech, kdy působí jeden princip přesvědčování, může zároveň působit i jeden nebo více dalších principů, a je tak potřeba je vnímat spíše jako spleť síť obecných vzorců chování než jako izolované faktory.

Princip reciprocity se v nás rodí již v raném dětství, kdy se poprvé začínáme orientovat v systému vzájemné závaznosti zakotveném v naší kultuře a učíme se rozlišovat ty, kteří jen berou, ale nedávají, od recipročně se chovajících jedinců (Dunfield & Kuhlmeier, 2010). Hovoří o tom, že lidé mají větší tendenci projevit laskavost někomu, kdo na ni má nárok, tedy někomu, kdo předtím prokázal laskavost jim (Cialdini, 2016). **Princip sociálního schválení** poukazuje na to, že v nejistých situacích mají lidé tendenci si něco myslet, cítit nebo dělat, a obecně chovat se nějakým způsobem, pokud si to myslí, cítí, dělají nebo se tak chovají druzí, již nám jsou podobní (Cialdini, 2016). Princip sociálního schválení je v rámci této práce zejména důležitý, jelikož spolu s principem závazku a konzistence tvoří teoretická východiska pro vlastní výzkumnou studii. **Princip oblíbenosti** vypovídá o tom, že pokud si nás druzí oblíbí, máme větší tendenci s nimi chtít navázat vztah a přirozeně také věříme, že pokud si my oblíbíme ty druhé, budou oni chtít navázat vztah s námi (Cialdini, 2016). **Princip autority** se zaměřuje na autoritativního komunikátora a obecný předpoklad, že lidé se spíše nechají přesvědčit od znalce v oboru než běžného laika (Cialdini, 2016). Nejznámější experiment zabývající se principem autority provedl

Stanley Milgram (1963). **Princip vzácnosti** ukazuje, že to, co nemůžeme mít, chceme nejvíce, a čím méně toho můžeme mít, tím více toho chceme. Nedostupnost se jeví jako nejvyšší forma vzácnosti a lidé obecně neradi dopouští, aby si nechali ujít něco hodnotného (Cialdini, 2016). **Princip jednoty** funguje díky navázání vztahu založeném na představě sdílené identity. Lidé jsou ochotnější vyhovět někomu, kdo sdílí jejich vnitřní hodnoty, „jejichž prostřednictvím definujeme sebe samé a své skupiny... [j]inými slovy, **my** rovná se sdílené já“ (Cialdini, 2016, s. 185). Jde o vytvoření pocitu, že „jsme v tom společně“.

Princip závazku a konzistence

Princip závazku a konzistence je „jednoduše naše touha být (a jevit se) konzistentní v souvislosti s tím, co jsme již udělali. Jakmile se nějak rozhodneme nebo zaujmeme stanovisko, setkáme se s vnitřními a vnějšími tlaky, abychom se chovali konzistentně. Tyto tlaky způsobí, že budeme reagovat způsoby, které ospravedlňují naše dřívější rozhodnutí“ (Cialdini, 2016, s. 52). Jakmile uděláme nějaké rozhodnutí a něčemu se tak zavážeme, přesvědčíme sami sebe, že právě to rozhodnutí bylo opravdu správné (Cialdini, 2007). To dokazují například Regan a Kilduff (1988), kteří zjistili, že po tom, co vhodíme hlasovací lístek do urny, věříme více ve výhru námi zvoleného kandidáta. Knox a Inkster (1968) zase, dokázali, že po vsazení na koně na dostizích mají lidé tendenci více věřit v jeho výhru.

Naše touha po konzistenci však nemusí vždy fungovat v našem zájmu, a proto se automatická a bezmyšlenkovitá konzistence může stát výhodnou taktikou pro lidi, kteří chtějí využít *sekvenci závazek-konzistence* pro svůj zisk. Nejznámější technikou přesvědčování, která využívá princip závazku a konzistence, je technika *foot-in-the-door*. Tato strategie vyhovění spočívá v tom, že člověk, který v nedávné době souhlasil s menším požadavkem, bude pravděpodobněji v budoucnu souhlasit s požadavkem větším. Freedman a Fraser (1966) provedli výzkum, ve kterém zjistili, že s vystavením velkého billboardu upozorňujícím na opatrnost při řízení budou dotázaní souhlasit pravděpodobněji, pokud dříve souhlasili s menším požadavkem (vystavení malé cedulky za okno). Druhou z nejběžněji používaných strategií vyhovění využívajících princip závazku a konzistence je *low-balling*, jež hovoří o tom, že člověk, který souhlasí s požadavkem, s ním bude nadále souhlasit, i pokud se jeho podmínky změní na méně atraktivní. Cialdini, Cacioppo, Bassett a Miller (1978) uskutečnili experiment, ve kterém studenty psychologie požádali o účast ve studii, která se měla odehrát brzy ráno. Studenti pravděpodobněji souhlasili s účastí, pokud nejdříve vyjádřili souhlas a až poté se dozvěděli čas konání, a tento závazek k účasti udrželi, i pokud jim byla poskytnuta možnost změnit názor.

Otázkou jen zbývá, proč máme tak silnou touhu po konzistenci. Nekonzistentní chování je běžné ve společnosti považováno za nežádoucí, jelikož jedinec, který se chová nekonzistentně, se jeví jako zmatený či duševně nemocný, nebo dokonce jako někdo se zlomyslnými záměry (Cialdini, 2007). Na druhou stranu konzistentní chování je ve společnosti ceněné, představuje totiž jedincovu osobní a intelektuální stabilitu. Za konzistentní je považováno takové chování, které je koherentní, stabilní, logické a předvídatelné (Allgeier et al., 1979; Asch, 1946). Pokud učiníme závazek a dodržíme jej, jsme konzistentní a jevíme se i tak v té věci, ke které jsme se zavázali.

Závazek

Závazek je „svázání jednotlivce s behaviorální činností, jež má za následek určitý stupeň afektivního připoutání k chování nebo roli, která je s tímto chováním asociována a jež vytváří „vedlejší sázky“ jakožto výsledek daného chování“ (Buchanan, 1985, s. 402). V principu závazku a konzistence slouží závazek jako motivace k tomu, aby lidé představovali a udržovali konzistentní obraz sebe sama. V praxi je možné identifikovat mnoho forem závazku, ale nejčastěji se v různých kombinacích jedná o závazek aktivní či pasivní, verbální či písemný nebo soukromý či veřejný (Cialdini, 2007). V případě vlastního výzkumu se tak například jednalo o kombinaci písemného a veřejného závazku. Existuje však jedna další vlastnost závazku, která je důležitější než tyto tři: uvědomění si vlastní zodpovědnosti za učinění závazku (Cialdini, 2007). Tato vlastnost se stala zejména důležitou pro vlastní výzkum, protože veškerá pozorování, kde participant neučinil závazek vědomě a zodpovědně, musela být posléze vyřazena. Pokud totiž učiníme závazek vlivem silného vnějšího nátlaku, je možné docílit dočasného vyhovění, nikoli však dlouhodobého závazku (Freedman, 1965). Z toho tedy vyplývá, že proces vytváření závazku dává za vznik postojům, které jsou stěžejní pro tvorbu konzistentního chování (Buchanan, 1985; Gerard, 1968). Závazek je tak vědci nejčastěji identifikován s pomocí individuálních hodnot, které utváří postoje jedince (Crosby & Taylor, 1983; Gahwiler & Havitz, 1998; Zaltman & Wallendorf, 1983).

Becker (1960) přišel s konceptem závazku, který představuje nejvhodnější řešení pro vysvětlení konzistentního chování. Podle Beckera (1960) je základním faktorem v procesu utváření závazku sociální kontext. Jedinci skrz participaci ve společenských organizacích vytváří behaviorální závazky, které Becker nazývá „vedlejší sázky“. Vedlejší sázky jsou určité náklady nebo investice – vzdělání, rodinný stav, věk, délka služby v zaměstnání a konkrétní pozice ve společnosti či organizaci (Shoemaker et al., 1977) – které člověku znesnadňují přerušení jeho linie konzistentní činnosti. Důležité je, že tyto náklady a investice nejsou určovány samotnými jedinci, ale jsou zakořeněny ve struktuře společnosti, a tak pokud by jedinec opustil linii konzistentní činnosti, o vedlejší sázky by pak například v případě zaměstnání nebo rodinného stavu mohl dokonce nevratně přijít.

Metodologie výzkumu

Pro prozkoumání výzkumné otázky, zda podepsání informovaného souhlasu zvyšuje pravděpodobnost, že jedinec nebude podvádět nebo opisovat při testu, byla stanovena hypotéza: Podepsání informovaného souhlasu zvyšuje pravděpodobnost, že participant nebude podvádět nebo opisovat při testu. K testování výzkumné hypotézy jsem využila experimentální design, který vytvořili Deutsch a Gerard (1955) jakožto konceptuální podklad pro vlastní výzkum. Deutsch a Gerard rozšířili Aschův výzkumný design (Asch, 1946) tím, že se zaměřili na to, jaký účinek bude mít učinění závazku na chování jedince za působení normativního sociálního vlivu. V experimentu měli vysokoškoláci posoudit délky čar, avšak pouze jeden z účastníků byl opravdový participant (ostatní účastníci byli herci, kteří měli za úkol poskytovat špatné odpovědi). V první skupině účastníci své odpovědi pouze vyslovili, a tedy se k nim nijak nezavázali. Ve druhé skupině se zavázali

písemně a soukromě (napsali odpověď na popisovací tabulku a poté ji hned vymazali). Ve třetí skupině se zavázali písemně a veřejně (napsali odpověď na papír, podepsali ji a odevzdali). Jedinci v první skupině, kteří neučinili žádný závazek, se snadno nechali ovlivnit herci, kteří udávali špatné odpovědi. Jedinci ve druhé skupině, kteří své odpovědi napsali a vymazali, již dokázali normativnímu sociálnímu vlivu vzdorovat, protože se ke svým odpovědím písemně zavázali. Nakonec jedinci ve třetí skupině, kteří své odpovědi napsali a odevzdali, a tedy učinili písemný a veřejný závazek, zcela odmítali změnit svou původní odpověď, čímž si vytvořili konzistentní obraz sebe sama.

Pro realizaci vlastního experimentu byli vysokoškoláci požádáni o vyplnění znalostního testu pro účely bakalářské práce na téma: „Porovnávání znalostního testování u vysokoškoláků a středoškoláků.“ Každá testovaná skupina se skládala ze čtyř participantů, ale pouze jeden z nich byl „opravdový“. Ostatní participanté byli herci instruováni k tomu, aby si mezi sebou povídali a vytvořili přátelskou atmosféru a aby posléze při testu podváděli a opisovali jeden od druhého. V kontrolní skupině byli participanté požádáni o vyplnění testu, experimentátorka (autorka) odešla z místnosti a nechala participanty 30 minut vyplňovat test. V experimentální skupině byli navíc před zahájením testování participanté požádáni o důkladné pročtení a následně o podpis informovaného souhlasu, který obsahoval příslib, že jako účastník studie participant poctivě vyplní test a nebude podvádět či opisovat. Podepsání dokumentu v tomto případě sloužilo jako písemný a veřejný závazek. Poté stejně jako v kontrolní skupině experimentátorka odešla z místnosti a nechala participanty 30 minut vyplňovat test. Cílem výzkumu bylo pozorovat, jak podepsání informovaného souhlasu ovlivní chování participanta a jestli bude stejně jako ostatní podvádět při testu. Po ukončení pozorování byl proveden post-experimentální rozhovor mezi experimentátorkou a opravdovým participantem. Cílem tohoto rozhovoru bylo potvrdit vědomé učinění závazku participantů v experimentální skupině a úspěšnost kontroly sledovaných intervenujících proměnných, informovat subjekt o pravém účelu výzkumu a zajistit dodatečné informace, které by pomohly v pochopení chování subjektu.

Sledované proměnné byly následující: Nezávislá proměnná – Podpis informovaného souhlasu s příslibem o nepodvádění; Závislá proměnná – Podvádění při testu; Intervenující proměnné – Morální hodnoty individua (podvádění je/není špatné) a další Cialdiniho univerzální principy přesvědčování. Intervenující proměnná byla v případě morálních hodnot individua v průběhu experimentu aktivně kontrolována. Pro ověření předpokladu konstantní úrovně morálních hodnot byla v průběhu post-experimentálního rozhovoru položena otázka na to, jakým způsobem participanté vnímají podvádění při testech. Dalšími intervenujícími proměnnými, které byly aktivně kontrolovány, byly výše zmíněné principy přesvědčování. Principy autority, nedostatku a jednoty nebyly identifikovány jako relevantní intervenující proměnné v experimentálním prostředí. Experimentátorka nepředstavovala výrazně autoritativní postavu, vystupovala v roli přátelského vrstevníka a v průběhu testování nebyla přítomna v místnosti, aby její postavení nemělo vliv na chování participantů. Zároveň participanté nebyli postaveni do situace, která by je vystavovala omezenému či vzácnému zdroji nebo se soustředila na jejich sdílenou identitu. Tedy bylo potřeba sledovat principy sociálního schválení, oblíbenosti a reciprocity. Všichni herci byli instruováni k příjemnému a sympatickému vystupování, aby mohl být kontrolován princip oblíbenosti. Zároveň byli instruováni k aktivní interakci a reciproci-

tě požadavků jak mezi sebou, tak s participantem, aby mohl být kontrolován princip reciprocity. V poslední řadě se měli všichni vyváženě podílet na konverzaci a zejména pak na pokládání dotazů ohledně testových otázek, aby byl zajištěn princip sociálního schválení.

Výběr vzorku byl realizován pomocí stávajících sociálních vazeb autorky. Dále byla využita metoda sněhové koule – tedy postup, kdy „nás nějaký původní informátor vede k jiným členům naší cílové skupiny“ (Disman, 2002, s. 114). Kontakt s potenciálními účastníky probíhal prostřednictvím aplikace Facebook Messenger, kde byli dotázáni na svůj zájem o účast ve studii. Po získání souhlasu byl další kontakt s participanty realizován skrze tuto platformu. Výběr herců probíhal obdobným způsobem, přičemž byli osloveni jedinci z osobních a akademických kruhů autorky. Co je důležité, bylo zajištěno, že se herci s participanty mezi sebou neznali, čímž bylo minimalizováno riziko zkreslení výsledků na základě interpersonálních vztahů.

Experiment probíhal v období od 9. 2. 2021 do 3. 3. 2021 v budově Univerzity Karlovy na Praze 1. V experimentu bylo manipulováno pouze s jednou nezávisle proměnnou a byl zajišťován její vliv na jednu závisle proměnnou. Jednalo se tedy o jednoduchý plán experimentu. K rozdělení subjektů do kontrolní a experimentální skupiny byl nejprve použit stratifikovaný výběr podle pohlaví a oboru vysokoškolského studia. Pohlaví je zde důležitým faktorem, protože studie zabývající se podváděním obecně, a konkrétně v akademickém kontextu, naznačují, že muži mají větší tendenci podvádět než ženy (Whitley, Nelson, & Jones, 1999), a tedy bylo potřeba zajistit rovnoměrné rozložení pohlaví v obou skupinách. Dále, studenti humanitních oborů typicky vynikají v jazykově orientovaných otázkách, zatímco studenti nehumanitních oborů jsou silnější v matematických úlohách (Borodaeva et al., 2018). V případě, že by byl test subjektivně lehčí nebo náročnější pro participanty studující humanitní nebo nehumanitní obor, bylo potřeba vzorek rovnoměrně rozdělit do obou skupin. Pokud by tato fáze výběru neproběhla, mohlo by dojít ke zkreslení v míře sklonu k podvádění v jednotlivých skupinách. Poté byl aplikován prostý náhodný výběr. Tímto bylo zajištěno, že v kontrolní a experimentální skupině byl stejný počet jedinců stejného pohlaví a stejný počet jedinců, kteří studují stejný typ oboru. Každý subjekt byl jen jednou přiřazen buď do kontrolní, nebo do experimentální skupiny.

Tabulka 1: Složení vzorku v kontrolní a experimentální skupině

Typ oboru	Pohlaví	Experimentální skupina (se závazkem)	Kontrolní skupina (bez závazku)	Celkem
Humanitní	Muž	5 (17 %)	5 (17 %)	10 (33 %)
	Žena	3 (10 %)	3 (10 %)	6 (20 %)
	Celkem	8 (27 %)	8 (27 %)	16 (53 %)
Nehumanitní	Muž	2 (7 %)	2 (7 %)	4 (13 %)
	Žena	5 (17 %)	5 (17 %)	10 (33 %)
	Celkem	7 (23 %)	7 (23 %)	14 (47 %)
Celkem		15 (50 %)	15 (50 %)	30 (100 %)

Celkový počet jedinců, kteří se studie zúčastnili, činil třicet jedna ($N = 31$). V jednom případě byl participant roztěkaný a nevěnoval pozornost instrukcím, což bylo pro úspěšné testování stěžejní, a tak bylo dané pozorování posléze vyloučeno. Celkový počet pozorování, z nichž byla data postoupena k dalšímu zpracování, tedy činil třicet ($N = 30$). Základní podmínkou pro výběr zkoumaných osob bylo, že aktuálně studují vysokou školu. Dále byly vybrány na základě jejich pohlaví a typu oboru, který studují, aby došlo k vyváženému poměru v obou faktorech. Z hlediska pohlaví byl výzkumný vzorek tvořen 16 ženami a 14 muži. Z hlediska typu oboru byl vzorek tvořen 16 jedinci, kteří studují humanitní obor a 14 jedinci, kteří studují nehumanitní obor. Polovina účastníků byla na základě stratifikovaného výběru náhodně přiřazena do kontrolní skupiny (bez závazku) a polovina do experimentální skupiny (se závazkem) (Tabulka 1).

Sběr dat

Pro účely experimentu bylo nutné, aby participant neznal jeho pravý záměr. Nejprve tak byli prostřednictvím Facebook Messengeru požádáni o účast ve studii, která se zaměřuje na porovnávání znalostního testování mezi vysokoškoláky a středoškoláky. Účastníkům bylo řečeno, že jejich úkolem by bylo vyplnit znalostní test, na nějž by měli 30 minut, a posléze by absolvovali rozhovor ohledně obsahu a náročnosti testu. Den před domluveným termínem byla participantům odeslána připomínka s místem, datem a časem konání testování. V domluvený čas byl jeden participant a tři herci zavedeni do testovací místnosti. Autorka všechny participanty seznámila s průběhem testování; pokud se jednalo o experimentální skupinu, účastníci byli zároveň požádáni o důkladné přečtení informovaného souhlasu a o jeho podepsání. Poté autorka zahájila testování a oznámila, že se za 30 minut vrátí a následně provede předem avizované rozhovory.

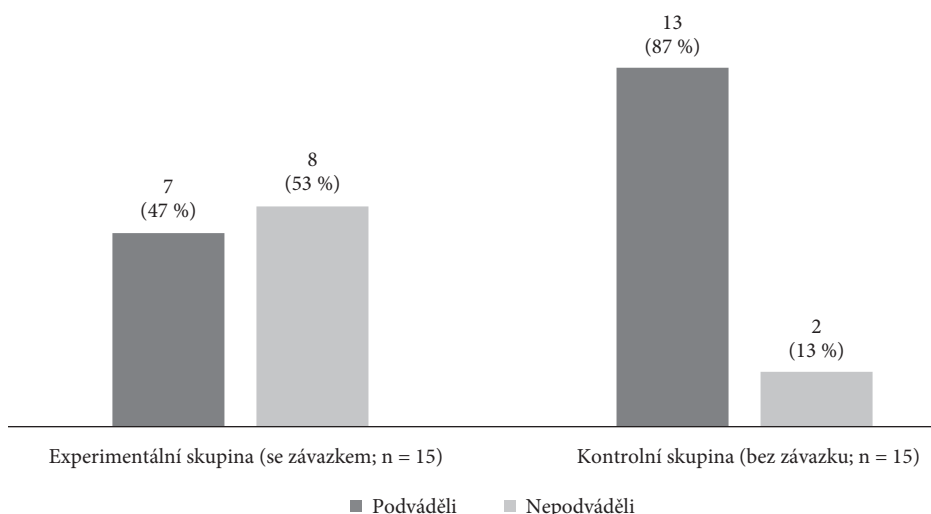
V průběhu testování herci navozovali sympatickou a přátelskou atmosféru. Jejich úkolem bylo si spolu příjemně povídat a vyptávat se jak jeden na druhého, tak na obsah testu. Nejprve konverzaci zahajovali technickými poznámkami ohledně způsobu zapisování odpovědí a času, který jim na dokončení testu zbývá. Dále se pak přesunuli k dotazům ohledně samotných testových otázek. Chování a reakce opravdového participanta herci zaznamenali na papír, který posléze odevzdali experimentátorce při vybírání testů. Kategorie chování vytvořené pro účely daného experimentu byly následující: *aktivně podvádějící* – participant, který odpovídal na dotazy herců ohledně testu a sám takové dotazy pokládal; *pasivně podvádějící* – participant, který odpovídal na dotazy herců ohledně testu, ale sám takové dotazy nepokládal; *udržující atmosféru* – participant, který si s herci ochotně povídal, ale neodpovídal na dotazy ohledně testu, ani je sám nepokládal; *nepodvádějící* – participant, který nereagoval na jakékoliv dotazy herců, ani je sám nepokládal, nebo dokonce ostatní napomenul, aby si nepovídali a neradili. Pro účely analýzy výsledků byla tato kategorizace posléze dichotomizována: **podvádějící** (aktivně podvádějící a pasivně podvádějící) a **nepodvádějící** (udržující atmosféru a nepodvádějící). Po uplynutí 30 minut se autorka vrátila do třídy a požádala účastníky, aby počkali na chodbě. Z poznámek herců zjistila chování opravdového participanta a poté si ho pozvala do učebny k rozhovoru; v případě, že chování subjektu nebylo z poznámek zcela jasné, byl do učebny nejprve pozván jeden z herců, který popsal průběh testování, a až posléze opravdový

participant. Nakonec experimentátorka s participantem provedla rozhovor v délce 5 až 15 minut, jehož cílem bylo zejména dozvědět se, jakým způsobem jedinci racionalizují své chování, zároveň potvrdit vědomé učinění závazku, zjistit úspěšnost kontroly intervenujících proměnných, a nakonec informovat participanty o pravém záměru studie.

Pro účely dodržení etických aspektů výzkumu bylo zajištěno, že participace na studii byla zcela dobrovolná, a účastníci se mohli kdykoliv v průběhu experimentu rozhodnout, že dále nechtějí pokračovat. Veškeré údaje, které by mohly vést k osobní identifikaci, byly anonymizovány. V neposlední řadě, byl ex-post od všech participantů získán souhlas s tím, že jim byl pravý záměr studie v průběhu post-experimentálního rozhovoru objasněn a že jim důsledkem participace ve studii nevznikla psychická škoda. Přesné znění prohlášení je následující: „Potvrzuji tímto, že bezprostředně po konání experimentu mi byla jeho pravá povaha objasněna a že se svojí účastí zpětně souhlasím a prohlašuji, že účastí na experimentu mi nevznikla žádná psychická škoda.“

Výsledky

Získaná data byla podrobena statistické analýze za pomoci programu SPSS. Výsledky deskriptivní statistiky (Graf 1) ukázaly, že v průběhu testování dvě třetiny všech účastníků podváděly a pouze jedna třetina nepodváděla. V kontrolní skupině skoro 90 % účastníků podlehl sociálnímu vlivu, a v průběhu testování podváděli. Naopak pouze dva jedinci z patnácti odolali normativnímu sociálnímu vlivu a nepodváděli. V experimentální skupině bylo však chování participantů zcela odlišné a můžeme zde pozorovat bezmála vyvážené rozdělení chování participantů, tedy polovina z nich podváděla a polovina nepodváděla.

Graf 1: Chování účastníků studie v kontrolní a experimentální skupině

K otestování vztahu mezi učiněním závazku a podváděním byla v SPSS provedena korelační analýza za použití Phi koeficientu, tj. Pearsonova korelačního koeficientu pro dvě binární proměnné (Tabulka 2). Na základě chí-kvadrát testu (p -hodnota = 0,02) byl vztah prokázán jako statisticky signifikantní na hladině spolehlivosti $\alpha < 5\%$. Dále byl zjištěn negativní středně silný až silný vztah ($-0,424$) mezi učiněním závazku a chováním participanta. Jinými slovy, pokud jedinec učinil závazek, je vcelku pravděpodobné, že nebude podvádět, a naopak pokud závazek neučinil, je pravděpodobnější, že podvádět bude.

Tabulka 2: Vztah mezi učiněním závazku a chováním participanta

Nezávislá proměnná	Závislá proměnná	Phi koeficient (ϕ)	p -hodnota	Velikost vzorku (N)
Učinění závazku	Podvádění	$-0,424$	0,02	30

Pozn.: Chí-kvadrát test je statisticky signifikantní na hladině spolehlivosti $\alpha < 5\%$.

Post-experimentální rozhovor

Díky provedení post-experimentálního rozhovoru se podařilo spolehlivěji interpretovat výsledky statistické analýzy. Zejména bylo možné zjistit, zda všichni participanté v experimentální skupině učinili závazek vědomě, a tedy, jestli si přečetli bod v informovaném souhlasu věnující se nepodvádění. U jednoho participanta toto nebylo možné potvrdit, a tak byl vyřazen ze studie. Dále se podařilo zjistit, zda proběhla úspěšná kontrola sledovaných intervenujících proměnných. Provedené rozhovory opravdu potvrdily, že všichni participanté si uvědomovali společenskou normu „*podvádět je špatné*“, a jejich pohled na podvádění tak mohl být považován za konstantní. Dále post-experimentální rozhovory s participanty potvrdily, že tři sledované principy přesvědčování byly úspěšně kontrolovány a byly ve všech případech konstantní. Zajímavé je, že v případech, kdy byl participant komunikativní a podváděl, uváděl významně vyšší sympatie ke stejně komunikativním a podvádějícím hercům. Na druhou stranu ti, kteří nepodváděli, nebo dokonce napomenuli herce, aby nepodváděli, je označovali za ukecané a otravné. Takové zjištění potvrzuje, že sympatie k ostatním lidem si často vytváříme na základě míry kompatibility našich hodnot s hodnotami ostatních.

Jedinci, kteří nepodváděli, nejčastěji uváděli vlastní ego nebo integritu výzkumu jako hlavní důvod k jejich chování. Participanté, kteří při testování podváděli, často uváděli, že z výsledku testu a jeho poctivého vyplnění neměli žádný osobní zisk (jednalo se totiž pouze o výzkumnou studii, a ne o test ve škole nebo přijímací zkoušky), a tudíž nebyli k poctivosti motivováni. Ve většině případů ale také přiznali, že by sami nikdy neiniciovali dotazy k testovým otázkám. Avšak když podváděli všichni ostatní, přišlo jim v ten moment v pořádku podvádět také, což potvrzuje přítomnost konceptu omezené racionality. Takovou racionalizaci podvádění často doprovázela řečnická otázka: „*Když to dělají ostatní, proč ne já?*“ Zde je zcela zřejmé vzájemné svázání jednotlivých principů přesvědčování. V průběhu experimentu byla podle očekávání pozorována vysoká účinnost výše zmíněného principu sociálního schválení nebo také normativního sociálního vlivu, který hrál v experimentu roli kontrolované intervenující proměnné. Zajímavým zjištěním

u podvádějících i nepodvádějících jedinců bylo to, že roli podpisu informovaného souhlasu nevnímali jako rozhodující. Analýza výsledků však odhalila, že učinění závazku má středně silný až silný vliv na chování participantů. Funkce systému 1 a jeho ovlivnitelnost heuristikami je zde naprosto zřejmá a díky post-experimentálnímu rozhovoru bylo potvrzeno, že tento proces funguje zcela intuitivně, aniž bychom si to my sami uvědomovali.

Diskuse

Co se týče samotného průběhu studie, podvádění při testování, které bylo pozorováno u dvou třetin zúčastněných, může být dále vysvětleno tím, že pro uskutečnění experimentu bylo nutné, aby studie probíhala bez dozoru experimentátorky, a tím se u účastníků vytratila motivace k poctivosti z důvodu absence osoby v autoritativním postavení. Zároveň je zde potřeba zmínit vliv konkrétního typu testu a času, který na něj participant měli. Poslední část testu totiž obsahovala tzv. kvízové otázky, které participant buď věděl, nebo nevěděl, a nebylo k nim tak potřeba žádných výpočtů nebo zdlouhavého přemýšlení. V posledních pár minutách časového limitu, kdy už se participant nudil a neměl co dělat, byl tak pozorován sklon ptát se právě na tyto otázky. Je možné, že po vyřazení kvízových otázek a zkrácení časového limitu by bylo dosaženo odlišných výsledků.

Stanovená testovaná hypotéza výzkumu hovořila o předpokladu konzistentního chování participantů po učinění závazku. Tato hypotéza byla provedeným experimentem potvrzena. Už jen obecně častěji pozorované podvádění v průběhu studie dokazuje, že učinění závazku nebylo zdaleka tak silným prediktorem chování jedinců. Ve výsledku totiž pouhá polovina jedinců, kteří učinili závazek, udržela konzistentní chování a nepodváděla po přečtení a podpisu informovaného souhlasu. Avšak jak je vidět v Grafu 1, jedná se o významně odlišné rozložení dat ve srovnání s kontrolní skupinou. Přesto experimentální studie nepřinesla natolik jednoznačné výsledky jako již publikované studie na téma principu závazku a konzistence. To je velmi důležité zjištění, protože se stává čím dál tím zřejmější nutnost neustálého ověřování závěrů předchozích výzkumů empirických věd s pomocí realizace replikačních studií. Důvodem pro naměřené hodnoty v případě tohoto konkrétního výzkumného designu je nastavení parametrů experimentu. Nakonec je také potřeba si při porovnávání výsledků s publikovanými studiemi uvědomovat existenci publikačního biasu upřednostňování pozitivních výsledků.

Limity studie

V první řadě nebylo z důvodu situace spojené s COVID-19 možné provést experiment v přirozeném prostředí, a důsledkem toho byl vytvořen design laboratorního experimentu. U laboratorních experimentů a jednoduchých plánů je známa problematika zajištění ekologické validity neboli platnosti výsledků v reálných podmínkách každodenního života. Bylo by zde tak vhodnější provedení experimentu v přirozených podmínkách, pro dosažení vysoké reliability výsledků studie. Dále pak náročnost provedení experimentu a omezené časové možnosti všech zúčastněných měly bohužel za následek to, že nebylo možné pracovat se stejnými herci v průběhu celého experimentu. Na studii se nakonec dohromady podílelo čtrnáct herců. Přestože každý herec dostal stejné instrukce, z post-

-experimentálních rozhovorů vyšlo na povrch, že někteří herci byli více charismatičtí než jiní. Tito herci tak mohli vytvářet prostředí, ve kterém by se participant pravděpodobněji nechal strhnout k podvádění. Naopak herci s mírnější povahou by v participantech nemuseli vzbuzovat tak silný normativní sociální vliv, a bylo by tak méně pravděpodobné, že participant bude podvádět. Při ověřování přítomnosti tohoto limitu nebyly nalezeny významné systematické odchylky mezi jednotlivými herci, a tak mohu limit individuálních charakterů a motivací herců prohlásit za nepřítomný. Přesto je důležité zmínit, že individuální charakter a motivace herců tvoří potenciální limit výzkumu, který by bylo možné eliminovat, pokud by se studie účastnili pouze tři stejní herci.

Nejvýznamnějším limitem provedeného experimentu byla však samotná forma závazku. Informovaný souhlas byl velmi obsáhlý a samotný pokyn k nepodvádění vycházející z principu závazku a konzistence se skrýval až v posledním bodě dokumentu. V každé skupině bylo potřeba specificky požádat participanty o důkladné pročtení dokumentu, aby si všimli bodu 6 („Jako účastník studie poctivě vyplníte test a nebudete podvádět či opisovat.“). Jak bylo zmíněno výše, jedno z pozorování bylo nutné vyřadit, a to právě z důvodu, že si participant důkladně nepročetl informovaný souhlas a podepsal jej tak bez vědomého učinění závazku. V principu závazku a konzistence je stěžejní, aby bylo učinění závazku vědomé, a proto by při opakování experimentu bylo vhodné písemný závazek implementovat v jednodušší formě, která nevyžaduje takovou míru soustředění.

Závěr

Tato studie se zabývala principem závazku a konzistence a jeho aplikaci v praxi. Za tímto záměrem byl proveden experiment, který zkoumal vliv písemného a veřejného závazku na chování jedinců při vyplňování testu, a to konkrétně, zda budou podvádět, či ne. Přes veškeré výhrady a limity experimentu byla testovaná hypotéza v experimentu potvrzena, výzkum přinesl signifikantní výsledky, a experimentální studie tak mohla být považována za úspěšnou. Z výsledků vyplývá, že jedinci mají obecně větší tendenci podvádět, jelikož pouze jedna třetina ze všech participantů ve studii odolala normativnímu sociálnímu vlivu a nepodváděla. Avšak rozložení podvádějících a nepodvádějících je zcela odlišné v kontrolní a experimentální skupině. Většina jedinců v kontrolní skupině, kteří neučinili závazek, podváděla, zato u jedinců v experimentální skupině, kteří učinili závazek, polovina udržela konzistentní linii chování, i přestože je k tomu podmínky přímo nabádaly. O to zajímavější je, že podvádějící i nepodvádějící jedinci naprosto odmítali, že by podpis informovaného souhlasu hrál rozhodující roli v jejich chování. Moje analýza výsledků však svědčí o opaku, a tedy o tom, že učinění závazku má středně silný až silný vliv na chování participantů. Zde je zřejmá funkce omezené racionality, teorie duálního procesování a zejména pak systému 1 a jeho ovlivnitelnosti heuristikami. Z post-experimentálních rozhovorů totiž vyplývá, že proces uveden v pohyb principem závazku a konzistence funguje zcela intuitivně, aniž bychom si to my sami uvědomovali.

Tento článek může sloužit jako východisko pro navazující výzkum, v tomto případě zejména replikační studii. Stává se čím dál tím důležitější ověřovat závěry předchozích výzkumů empirických věd z důvodu rozsáhlé problematiky jejich replikovatelnosti. Tato práce by rozhodně neměla být výjimkou. Co se týče praktického využití zkoumaného

principu, dnes je především využíván v prodejních strategiích, charitativních kampaních a oblasti veřejné správy. Vzhledem k tomu, že se jedná o velmi účinnou přesvědčovací techniku, která působí jak na individuální úrovni, tak na úrovni sociální, má potenciál dále působit v těchto a v mnoha dalších sférách. Navazující výzkum by, dle mého názoru, měl klást důraz na sociální rovinu principu závazku a konzistence, a jeho cílem by tak bylo dosažení sociálně přínosných záměrů.

LITERATURA

- Allgeier, A. R., Byrne, D., Brooks, B., & Revnes, D. (1979). The waffle phenomenon: Negative evaluations of those who shift attitudinally. *Journal of Applied Social Psychology*, 9, 170–182. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1979.tb00802.x>
- Asch, S. E. (1946). Forming impressions of personality. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 41(3), 258–290. <https://doi.org/10.1037/h0055756>
- Baker, M. (2016). 1,500 scientists lift the lid on reproducibility. *Nature*, 553, 452–454. <https://doi.org/10.1038/533452a>
- Becker, H. (1960). Notes on the concept of commitment. *American Journal of Sociology*, 66, 32–40. <https://doi.org/10.1086/222820>
- Borodaeva, Z., Chipeeva, N., Maslennikova, E., Feklicheva, I., Soldatova, E., Esipenko, E., Sharafieva, K., Ismatullina, V., Malykh, S., & Kovas, Y. (2018). Stem gender gap and intra-individual strengths in maths and Russian language. *European Proceedings of Social and Behavioural Sciences*, 55, 133–144. <https://doi.org/10.15405/epsbs.2018.11.02.15>
- Buchanan, T. (1985). Commitment and leisure behavior: A theoretical perspective. *Leisure Sciences*, 7(4), 401–420. <https://doi.org/10.1080/01490408509512133>
- Camerer, C. F. (2020). Introduction. In A. Samson (Ed.), *The Behavioral Economics Guide 2020* (pp. VII–XV). <https://www.behavioraleconomics.com/be-guide/the-behavioral-economics-guide-2020/>
- Cialdini, R. B., Cacioppo, J. T., Bassett, R., & Miller, J. A. (1978). Low-ball procedure for producing compliance: Commitment then cost. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36(5), 463–476. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.36.5.463>
- Cialdini, R. B. (2007). *Influence: Science and practice* (Rev. ed.). Harper Business.
- Cialdini, R. B. (2016). *Předsvědčování*. Jan Melvil Publishing.
- Crandall, C. S., & Sherman, J. (2016). On the scientific superiority of conceptual replications for scientific progress. *Journal of Experimental Social Psychology*, 66, 93–99. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2015.10.002>
- Crosby, L., & Taylor, J. (1983). Psychological commitment and its effects on post-decision evaluation and preference stability among voters. *The Journal of Consumer Research*, 9(4), 413–431. <https://doi.org/10.1086/208935>
- Deutsch, M., & Gerard, H. B. (1955). A study of normative and informational social influences upon individual judgment. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 51(3), 629–636. <https://doi.org/10.1037/h0046408>
- Disman, M. (2002). *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Karolinum.
- Dunfield, K. A., & Kuhlmeier, V. A. (2010). Intention-mediated selective helping in infancy. *Psychological Science*, 21(4), 523–527. <https://doi.org/10.1177/0956797610364119>
- Freedman, J. L. (1965). Long-term behavioral effects of cognitive dissonance. *Journal of Experimental Social Psychology*, 1(2), 145–155. [https://doi.org/10.1016/00221031\(65\)90042-9](https://doi.org/10.1016/00221031(65)90042-9)
- Freedman, J. L., & Fraser, S. C. (1966). Compliance without pressure: The foot-in-the-door technique. *Journal of Personality and Social Psychology*, 4(2), 195–202. <https://doi.org/10.1037/h0023552>
- Gahwiler, P., & Havitz, M. E. (1998). Toward a relational understanding of leisure social worlds, involvement, psychological commitment, and behavioral loyalty. *Leisure Sciences*, 20, 1–23. <https://doi.org/10.1080/01490409809512262>

- Gálik, S. (2012). *Psychologie přesvědčování*. Grada.
- Gerard, H. B. (1968). Basic features of commitment. In R. P. Abelson, E. Aronson, W. McGuire, T. Newcomb, M. Rosenberg, & P. Tannenbaum (Eds.), *Theories of cognitive consistency: A sourcebook* (pp. 456–463). Rand McNally.
- Iyengar, S. S., & Lepper, M. R. (2000). When choice is demotivating: Can one desire too much of a good thing? *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(6), 995–1006. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.79.6.995>
- Kahneman, D. (2012). *Myslení: rychlé a pomalé*. Jan Melvil Publishing.
- Knox, R. E., & Inkster, J. A. (1968). Postdecision dissonance at post time. *Journal of Personality and Social Psychology*, 8(4, Pt. 1), 319–323. <https://doi.org/10.1037/h0025528>
- Milgram, S. (1963). Behavioral study of obedience. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67(4), 371–378. <https://doi.org/10.1037/h0040525>
- Nosek, B. A., & Errington, T. M. (2017). Making sense of replications. *eLife*, 6. <https://doi.org/10.7554/eLife.23383.001>
- Regan, D. T., & Kilduff, M. (1988). Optimism about elections: Dissonance reduction at the ballot box. *Political Psychology*, 9(1), 101–107. <https://doi.org/10.2307/3791319>
- Romero, F. (2019). Philosophy of science and the replicability crisis. *Philosophy Compass*, 14(11), e12633. <https://doi.org/10.1111/phc3.12633>
- Schmidt, S. (2009). Shall we really do it again? The powerful concept of replication is neglected in the social sciences. *Review of General Psychology*, 13, 90–100. <https://doi.org/10.1037/a0015108>
- Shoemaker, D., Snizek, W., & Bryant, C. (1977). Toward a further clarification of Becker's side-bet hypothesis as applied to organizational and occupational commitment. *Social Forces*, 56(2), 598–603. <https://doi.org/10.2307/2577742>
- Simon, H. A. (1957). *Models of man, social and rational: Mathematical essays on rational human behavior in a social setting*. Wiley.
- Stanovich, K., & West, R. (2000). Individual differences in reasoning: Implications for the rationality debate. *The Behavioral and Brain Sciences*, 23, 645–665. <https://doi.org/10.1017/S0140525X00003435>
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science*, 185(4157), 1124–1131. <https://doi.org/10.1126/science.185.4157.1124>
- Whitley, B. E., Jr., Nelson, A. B., & Jones, C. J. (1999). Academic cheating in early childhood: Role of age, gender, personality, and self-efficacy. *Sex Roles: A Journal of Research*, 41(9–10), 657–680. [https://doi.org/10.1016/s0022-0965\(96\)90016-9](https://doi.org/10.1016/s0022-0965(96)90016-9)
- Zaltman, G., & Wallendorf, M. (1983). *Consumer behavior: Basic findings and management implications*. Wiley & Sons.

KONCEPCE GENOCIDY: TEORIE VZNIKU GENOCIDY

KAREL BAUER

Katedra sociologie Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy
E-mail: karel.bauer77@seznam.cz

ABSTRACT

A Conception of Genocide: The Theory of the Origins of Genocide

The paper focuses on the specific conceptions of genocide. More precisely, the paper is centered around special theoretical models that organize the process of genocide into a logical structure, thereby helping a deeper understanding of this phenomenon and its prevention. Key models are gradually introduced according to the date of their creation, among them the most famous work by Gregory Stanton entitled *The Ten Stages of Genocide*. The article also discusses the main criticism of the presented models. In connection with the criticism and deficiencies of the analyzed models, recommendations for the creation of a new and more optimal model are formulated at the end of the article.

Keywords: genocide; genocidal process; conception; Gregory Stanton; sociology

„Nakonec nejlepším lékem na genocidu je vzdělávání veřejnosti.“
Gregory Stanton

Úvod

Leo Kuper (1981, s. 101) vidí každý případ genocidy jako jedinečnou událost, když píše: „Způsoby provedení genocidy jsou příliš rozmanité, se zcela odlišnými sekvencemi průběhu a hlubokými rozdíly v rozsahu, což vyvolává nejrůznější logistické problémy.“ Na druhé straně Norman Naimark (2017) také uznává určitou jedinečnost každého případu genocidy, ale současně dodává, že existuje možnost tyto případy prostorově a časově seskupit do více či méně podobných druhů vražedných událostí.

Cílem této přehledové studie je v souladu s Naimarkovým tvrzením představit a kriticky porovnat teoretické koncepty genocidy, které usilují o popis obecné struktury vzniku a průběhu genocidy. V rámci těchto koncepcí je na genocidu nahlíženo jako na samostatný sociální proces, nikoliv pouze jako na výsledek jiného sociálního procesu. Přesněji na proces skládající se z několika fází či stádií¹. Pomyslným vrcholem je pak v tomto ohledu konstrukce speciálních teoretických modelů, které jednotlivé fáze, respektive stádia uspo-

¹ Někteří autoři používají pro označení jednotlivých částí procesu termín fáze, například Lemkin nebo Shaw. Zatímco jiní autoři explicitně píší o stádiích, například Stanton nebo Feierstein.

řádávají do logické posloupnosti a vysvětlují jejich vzájemné souvislosti. Takové modely, zejména modely univerzálního typu nejlépe slouží k bližšímu pochopení fenoménu genocidy, a tedy i její následné prevenci.

Studie prostřednictvím tvorby autorů specializujících se na problematiku genocidy představuje jednotlivé koncepce, upřesňuje okolnosti jejich vzniku, kriticky je hodnotí a v samém závěru prezentuje doporučení autora na vytvoření koncepce nové. Charakter studie je převážně kompilační, s občasnými přechody ke komparativním metodám. Z hlediska kompilace vybraných koncepcí se jedná o unikátní přístup. Doposud v odborné literatuře věnující se výzkumu genocidy nebyl souhrn vzniklých koncepcí v takovémto rozsahu představen.

Celkem sedm koncepcí významných vědců na poli genocidy je zasazeno do časové řady, podle data jejich vzniku². Je tedy možné vysledovat nejen proměny přístupů k výzkumu, ale především posun od prvních koncepcí zaměřených na fáze bezprostředně spojené s masovým vražděním k pozdějším složitějším a komplexnějším koncepcím, zahrnujícím i fáze před masovým vražděním i po něm.

Důležitost teoretických koncepcí vysvětlujících vznik a průběh genocidy dokladuje schéma genocidního procesu navržené Gregory Stantonem, které je ve studii nejpodrobněji rozpracováno. Stanton koncipoval speciální model, který značným dílem napomohl k bližšímu porozumění genocidnímu procesu, ale v první řadě přispěl k prevenci a zastavení genocid v několika válečných konfliktech, v různých částech světa.

V souvislosti s dějinami pojmu byla v obecném diskurzu genocida po druhé světové válce vnímána jako jeden z mnoha nacistických zločinů. Přelom započal v 60. a 70. letech 20. století v důsledku vojensko-politických konfliktů mezi Izraelem a okolními arabskými státy, a s tím spojeného zavádění a šíření termínu holokaust. Paměť holokaustu zde sloužila jako podpůrný nástroj rekonstrukce židovské identity, píše Barša (2011). Vzhledem k událostem v Kambodži v druhé polovině 70. let, a také masakrům ve Rwandě a Srebrenici v polovině let 90. se na konci 20. století začíná na genocidu nahlížet jako na zločin speciální, zločin svojí krutostí vyčnívající nad zločiny ostatními. V anglickém originále se často uvádí slovní spojení *the crime of crimes*.

Koncepce genocidy

V odborné rovině podle Jonese (2017) obecně platí, že v otázce výzkumu genocidy převládají dva základní cíle. Prvním cílem je definice a pojmové ukotvení konceptu genocidy. Druhým cílem je prevence vzniku genocidy. Obzvláště v oblasti prevence genocidy je absolutně nezbytná detailní znalost dynamiky celého procesu.

V souvislosti s definicí konceptu Straus (2001) zmiňuje 21 odlišných odborných vymezení termínu genocida a Jones (2017) cituje dokonce 25 odborných vymezení genocidy.

² V textu prezentované modely představují originální a průkopnické přístupy k teoretické analýze genocidy. Jejich autoři jsou uznávanými odborníky v oboru a jejich práce se staly základními kameny pro další výzkum. Ostatní existující modely, ačkoli se tématem zabývají, buď nedosahují srovnatelné odborné úrovně, nebo nepřinášejí obdobnou míru originality a inovativnosti.

Přes enormní množství nabízených definic, stále dominuje ta původní ukotvená v Úmluvě o genocidě. Ačkoliv je kritizován a rozporován, vymezuje termín genocida již více než sedm desetiletí stejný dokument, *Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocidia* (dále jen *Úmluva o genocidě*)³, přijatá OSN v roce 1948 (Schabas, 2000).

Jinými slovy prvním úkolem vědecké komunity bylo a stále je nalézt a sjednotit odpověď na otázku, co vše rozumíme pod pojmem genocida. V souvislosti s prevencí genocidy odborná veřejnost musí nejprve zodpovědět otázky, jak a proč genocida vzniká. Tyto dvě otázky jsou totiž vzájemně propojené, jelikož okolnosti vzniku genocidy mohou zásadním způsobem determinovat i její následný průběh. Hlavní pozornost v oblasti prevence se převážně soustředí na otázku proč, zatímco otázka jak, zůstává do jisté míry upozaděna. Důležitou roli v této oblasti sehraávají genocidní komparativní studie, přinášející detailní znalost jednotlivých genocidních událostí a genocidních masakrů. Ovšem směrem k vývoji obecného vzorce či koncepce mapující a vysvětlující vznik a průběh genocidy jejich příspěvky doposud nevedly. Norský historik Weiss-Wendt (2008) dokonce tvrdí, že navzdory nedávnému rapidnímu nárůstu počtu komparativních genocidních studií se konsensus v otázce důvodů vzniku a způsobů průběhu genocidy spíše vzdaluje, než přibližuje.

Sheri Rosenberg (2012), americká specialistka na oblast mezinárodního práva a genocidy, k věci poznamenává, že je nepravděpodobná existence jednoho univerzálního způsobu, popisujícího vývoj každého případu genocidy. A dále píše (ibid., s. 18): „Technická vyspělost, geografická koncentrace obětí, byrokratická efektivita a možnosti vzájemného násilí jsou jen některé z proměnných, podle kterých lze odlišit jednu genocidu od té druhé, proměnné bránící zasazení genocidního procesu do lineárního modelu.“

S názorem Sheri Rosenberg se shoduje americký politolog Scott Straus (2008) specializující se na genocidu ve Rwandě. Strauss upustil od svého původního záměru komparovat Rwandskou genocidu s dalšími pěti genocidami ve dvacátém století, s cílem pochopit nejvýznamnější determinanty vzniku genocidy. Strauss (2008, XI) k věci explicitně uvádí: „Jednotlivé případy se příliš lišily v rovině historické, politické i empirické.“ Argumenty Sheri Rosenberg a Strausse podtrhují původní tvrzení některých hlavních osobností na poli genocidních studií. Například Chalk s Jonassohnem (1990, s. 3) v úvodu 90. let 20. století formulovali myšlenku, že: „Jako každý jiný výsledek lidské činnosti, zločin genocidy má vývojový charakter a lze na něj nahlížet pouze ve vztahu ke konkrétnímu souboru okolností, unikátnímu souboru okolností specifickému pro určité časové období a místo.“

V opozici s názory Rosenbergové, Strause, Chalka s Jonassohnem a mnoha dalších, se několik vědců přesto pokusilo vytvořit univerzální teoretický model popisující vznik genocidy. První návrhy specializující se výhradně na holokaust byly postupem času nahrazovány novými univerzálnějšími modely, disponujícími možnostmi aplikace na odlišné

³ Druhý článek Úmluvy o genocidě (OSN, 1948) vymezuje genocidu následovně: „V této Úmluvě se genocidiem rozumí kterýkoli z níže uvedených činů, spáchaných v úmyslu zničit úplně nebo částečně některou národní, etnickou, rasovou nebo náboženskou skupinu jako takovou: a) usmrcení příslušníků takové skupiny; b) způsobení těžkých tělesných ublížení nebo duševních poruch členům takové skupiny; c) úmyslné uvedení kterékoli skupiny do takových životních podmínek, které mají přivodit její úplné nebo částečné fyzické zničení; d) opatření směřující k tomu, aby se v takové skupině bránilo rození dětí; e) násilné převádění dětí z jedné skupiny do jiné.“

případy genocid napříč prostorem a časem. Některé modely vznikly jako vedlejší nezamýšlený produkt jiného vědeckého záměru, další byly záměrně vytvořeny za účelem vysvětlit specifický sociální fenomén, ovšem existuje i model vytvořený jako jedinečný projekt.

Raphael Lemkin: dvoufázová koncepce

Za historicky první koncepci je možné považovat dílo samotného autora termínu genocida⁴, Raphaela Lemkina. V knize *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposal for Redress* z roku 1944, Lemkin nejenže světu představil termín genocida, ale také definoval konkrétní fáze tohoto procesu.

Podle Raphaela Lemkina (1944) se jedná o dvoufázový proces. Pro první fázi je charakteristická destrukce národních vzorců utlačované skupiny, v následující druhé fázi dochází k vnucení vzorců utlačovatele směrem k utlačované skupině. Charakter Lemkinova přístupu vychází z jeho pojetí genocidy jako takové. Přestože genocidu vymezuje jako destrukci národní nebo etnické skupiny, destrukcí zde není výhradně míněno zabíjení příslušníků těchto skupin. Fyzická likvidace je pouze jednou z možných technik genocidy. Masové zabíjení (*mass killings*) je pak spolu s diskriminací v redistribuci potravy (*racial discrimination in feeding*) a ohrožováním zdraví (*endangering of health*) jedním ze způsobů aplikace fyzické likvidace. Destrukce a následné prosazování národních vzorců se může odehrávat v rovině politické, sociální, kulturní, ekonomické, biologické, fyzické, náboženské a morální.

Lemkinova dvoufázová koncepce v sobě implikuje tři zásadní argumenty. Zaprvé, genocidu neomezuje pouze a výhradně na fyzickou likvidaci vybraných skupin obyvatel. Zadruhé, Lemkinova koncepce hovoří o dvou základních subjektech (Lemkin 1944), utlačovaných skupinách (*oppressed groups*) a utlačovateli (*oppressor*). Utlačovanými skupinami jsou míněny národní a etnické skupiny obyvatel žijících na územích okupovaných nacisty během druhé světové války a utlačovatelem je míněno nacistické Německo. Úmluva o genocidě utlačované skupiny nazývá skupinami chráněnými a rozšiřuje jejich počet o dva další segmenty. Ke skupinám národním a etnickým jsou přidány skupiny rasové a etnické. Zatřetí, genocida je úzce provázaná s dobýváním a okupací. Australský historik Dirk Moses (Moses, 2013) specializující se na výzkum genocidy k věci podotýká, že Lemkinovo dílo *Axis Rule in Occupied Europe* není analýzou genocidy jako takové, ale studií německé okupace, ve které je genocida spíše určitým nástrojem k dobývání. Kniha *Axis Rule in Occupied Europe* obsahuje bezmála téměř sedm set stran textu, ale pouhých 15 stran (devátá kapitola) se věnuje genocidě. Zbytek textu se zaměřuje především na německou okupaci. Raphael Lemkin (1944) osobně označuje genocidu jako novou technikou okupace. Provázanost genocidy s okupací a dobýváním je nesporná, avšak například pro politoložku německého původu Barbaru Harff (Harff, 1987) se jedná pouze o jeden ze čtyř možných scénářů. Na základě analýzy politických a sociálních událostí, lze podle

⁴ Raphael Lemkin (1944, s. 79) docílil vytvoření termínu genocida spojením řeckého slova „genos“ (rasa, kmen) a latinského slova „cide“ (zabíjení).

Harff rozlišit genocidy do čtyř základních typů poválečné a postimperiální; postkoloniální; popřevratové a porevoluční; a genocidy spojené s dobýváním.

Primárním účelem Lemkina v jeho životním díle *Axis Rule in Occupied Europe* bylo popsat světu hrůzy nacistického Německa během druhé světové války. Sekundárním záměrem pak vytvořit koncept, který by všechny tyto hrůzy označoval. Popsat a identifikovat jednotlivé fáze genocidy nebylo stěžejním cílem autora, přesto se v knize k tomuto tématu vyjadřuje. Lemkinův skromný příspěvek, nevygeneroval žádnou rozsáhlejší teorii vzniku genocidního procesu, tudíž ani žádný konkrétní model, ale zřetelně osvětluje jeho náhled na genocidu jako takovou.

Raul Hilberg: proces destrukce

Raul Hilberg americký historik narozený ve Vídni v meziválečném období, který v roce 1961 vydal knihu s názvem *The Destruction of the European Jews*. Kniha se dočkala dvou pozdějších revidovaných vydání v roce 1985, respektive 2003 a je často označována za první ucelenou historickou studii o holocaustu. Hilberg ve své původní studii z roku 1961 používá termín genocida velmi omezeně, spíše používá označení „proces destrukce“.

Podle Browninga (2007) Hilberg destrukci židovské populace v Evropě představil do té doby netradičním způsobem. Holokaust prezentoval jako byrokratický a administrativní proces, pro jehož realizaci je nezbytná participace specialistů z nejrůznějších odvětví. Explicitně mluví o čtyřech takzvaných hierarchiích na úrovních politické strany, civilní služby, armády a průmyslu. Hilberg ve své vyčerpávající studii analyzoval 36 000 dokumentů získaných Američany po kapitulaci Německa. Tyto dokumenty jsou známé pod názvem Norimberské dokumenty, podle jejich využití během Norimberských procesů s čelními představiteli Nacistického Německa.

Hilberg započal výzkum již v roce 1948 s hlavním cílem prozkoumat mechanismus stojící za vyhlazením židů uvnitř i mimo Německo v období let 1933–1945. Hilberg proces destrukce popsal skrze speciální model strukturovaný do čtyř chronologicky po sobě následujících fází. Pro Hilberga (2003) je destrukce na první pohled neviditelná a monolitická událost, ale při bližším prozkoumání dochází k závěru, že se jedná spíše o proces se čtyřmi postupnými kroky. Proces začíná fází definující (*definition*), zde dochází k vymezení konceptu žid, a také kdo je za žida považován. Následuje fáze vyvlastňující (*expropriation*), jedincům naplňujícím definici z předešlé fáze procesu jsou zabavovány majetky, finance, či ztrácejí zaměstnání. Třetím krokem je fáze koncentrační (*concentration*), osoby označené za židy a zbavené majetku jsou přemístěny do oddělených částí města (ghetta) nebo do speciálních táborů (koncentrační tábory). Celý proces destrukce završuje fáze vyhlazovací (*annihilation*). Existují dva odlišné způsoby provedení poslední fáze ve vztahu k teritoriální příslušnosti. Na území Sovětského svazu operovaly mobilní vraždící jednotky a na okupovaných evropských územích k tomuto účelu sloužila speciální centra (vyhlazovací tábory).

Jinými slovy v první části procesu destrukce židé ztratili svou identitu, přesněji identitu národní. Následovala ztráta majetku, poté svobody, a nakonec i ztráta života. Jelikož je model koncipován exkluzivně na situaci nacistického Německa, nabízí se konstrukce určité časové osy. První fáze probíhala od nástupu nacistů k moci v Německu v roce 1933,

až do přijetí Norimberských zákonů v roce 1935⁵. Přestože druhá fáze vyvlastňování probíhala téměř po celou dobu nacistické nadvlády, největšího rozsahu nabyla v letech 1935 až 1939. Hilberg (2003) píše, že podstatný byl zejména rok 1938, kdy ministerstvo vnitra Německé říše připravilo dekret definující pojem židovský podnik a zároveň nařizující povinný převod židovských podniků do německých rukou. Zásadním mezníkem pro rozmach fáze koncentrační byl začátek druhé světové války v roce 1939 a v roce 1941 pak postupně přešla do fáze vyhlazovací. Válka a okupace cizích území znamenala i růst počtu nepřátel Německé říše, a také narůstající potřebu se s těmito nepřáteli určitým způsobem vypořádat. Historik Eugen Kogon (1998) uvádí, že rozšíření nacistické nadvlády nad Evropou přineslo skutečný rozmach koncentračních táborů, kdy v tomto období byl založen i notoricky známý vyhlazovací tábor v Osvětimi. V říjnu roku 1941 totiž nacistický vůdce Adolf Hitler poprvé veřejně proklamuje myšlenku masového vraždění židů. Hitler přímo řekl (Epstein, 2015, s. 158–159): „Vyhubením těchto škůdců uděláme lidstvu službu, o jaké naši vojáci nemají ani ponětí.“ Hitlerův výrok ohraničuje vstup do čtvrté poslední fáze procesu destrukce, který je ukončen až kapitulací Velkoněmecké říše v roce 1945.

Stejně jako u Lemkinovy koncepce, Hilbergův model procesu destrukce vykazuje lineární charakter. Jednotlivé fáze na sebe víceméně navazují, zřetelně je označen začátek procesu, a také je možné identifikovat mezníky dominantního nástupu jednotlivých stádií. Důkladný popis a analýza jednotlivých fází procesu je rozpracována na čtyřech odlišných úrovních, politické, civilní, armádní a v rovině průmyslu. Velkou předností modelu a studie jako takové je důraz připisovaný administrativním a byrokratickým procesům, na který později upozorňuje například známý polsko-britský sociolog Zygmunt Bauman v knize *Modernity and the Holocaust* z roku 1989. Naopak za slabinu lze považovat výhradní orientaci směrem k jedné historické události, respektive téměř ortodoxní zaměření na jednu skupinu obětí. Úzká profilace je však více než pochopitelná, vzhledem k vnitřní motivaci autora a době vzniku díla. Zatímco Lemkinovo střídité schéma vznikalo jako vedlejší produkt a nebylo hlavním cílem autorovy tvorby, Hilbergův model je hlavním výstupem celé jeho práce z roku 1961. Třináct let Hilbergova usilovného bádání dalo vzniknout první záměrně vytvořené a ucelené koncepci vzniku genocidy, vyjádřené prostřednictvím speciálně navrženého modelu.

Helen Fein: historicko-sociologická koncepce

Na přelomu 70. a 80. let 20. století se o výzkum genocidy začínají zajímat i vědci z oblasti sociální věd, kteří do této doby problematice výzkumu genocidy nevěnovali přílišnou pozornost. Martin Shaw (Shaw, 2013) zmiňuje dvě hlavní postavy, sociologa z Jižní Afriky Leo Kupera a americkou socioložku Helen Fein. Pravděpodobně největším přínosem pro výzkum genocidy z myšlenek Leo Kupera byl koncept genocidních masakrů. Genocidní masakr označuje Kuper (1981) jako částečnou destrukci populace, příkladem může být vyhlazení celé vesnice nebo zabití jen určité části členů. Helen Fein vstoupila ve

⁵ Rasově diskriminační zákony přijaté 15. září 1935 v Norimberku Říšským sněmem, především zákon o říšském občanství a zákon na ochranu německé krve a německé cti.

známost zejména svou inovativní redefinicí pojmu genocida, kdy upřednostnila sociologický náhled před náhledem právním. Fein (1990, s. 24) vymezuje genocidu následovně: „Genocida je trvalé a záměrné jednání pachatele s cílem fyzicky zničit kolektiv, přímo nebo prostřednictvím zákazu biologické a sociální reprodukce členů skupiny, trávající bez ohledu na kapitulaci nebo nedostatek hrozby ze strany oběti.“ O jedenáct let dříve, než Fein formulovala svoji sociologickou definici genocidy, se v jejím díle z roku 1979 *Accounting for Genocide: National Responses and Jewish Victimization during the Holocaust* objevuje první koncepce dynamiky vzniku genocidy obohacená o sociologický náhled. Přesněji o náhled historicko-sociologický, jak Fein (1979, s. XVII) explicitně uvádí: „Tato práce je aplikací historické sociologie, nikoli historie konvenční.“

Ústřední cíl studie Helen Fein spočívá v zodpovězení otázky, proč destrukce židů nebyla stejně efektivní ve všech zemích spadajících do sféry německého vlivu, píše Griffioen (1995). Za jeden z vedlejších cílů je možné označit snahu Fein zodpovědět otázku, jak se z židů staly oběti genocidy. Fein (1979, s. 60) totiž upozorňuje na fakt, že: „V předchozích pokusech porozumět rozsáhlé viktimizaci židů byla velká pozornost věnována tomu, co se stalo a komu se to stalo, spíše než tomu, jak se to stalo.“ Tímto tvrzením autorka vyjadřuje potřebu porozumět procesu vzniku genocidy a reaguje na to vytvořením pětistupňového modelu po vzoru Raula Hilberga. Definice (*definition*), odejmutí (*stripping*), segregace (*segregation*), izolace (*isolation*), koncentrace (*concentration*) jsou jednotlivé fáze procesu, které popisuje Fein (1979). Schéma podle Rosenbergové (2012) identifikuje pět nezbytných a obvykle po sobě jdoucích stádií genocidy, které předchází konečnému řešení židovské otázky.⁶

Fein (1979) představila upravenou verzi modelu Raula Hilberga z roku 1961, kdy názvy jednotlivých fází odpovídají záměrům v nich sledovaných. Na prvním úseku panuje mezi Fein a Hilbergem shoda. Funkcí první fáze procesu je identifikovat budoucí oběti. Změna nastává na druhém úseku, vyvlastnění (*expropriation*) je nahrazeno fází odejmutí (*stripping*). Účelem stádia odejmutí či v doslovném překladu „vysvlečení“ (*stripping*) je zbavit židovské obyvatelstvo sociálních rolí, práv, nároků, majetku, nebo i respektu u majoritní části společnosti. Před Hilbergovu třetí fází (*koncentrace*) vkládá Fein další dvě fáze, konkrétně fázi segregace a izolace. Podle Fein (1979) Hilberg opomenul zaznamenat, že koncentrační fázi mohou předcházet tyto dvě etapy. Zamezování kontaktu a komunikace mezi židovským obyvatelstvem a většinovou populací, zákaz vystěhování se mimo předepsané oblasti nebo povinnost nosit na oděvu žlutou hvězdu byly charakteristické aspekty třetí fáze segregace. Sledovaným záměrem třetí fáze procesu bylo rozdělit společnost a postupně vyloučit židy z veřejného života na okraj společnosti. Poslední dvě stádia mají velmi podobný charakter a funkci. Základní rozdíl leží v intenzitě opatření a v celkovém dopadu na oběti. Zároveň platí, že čtvrtá fáze, respektive pátá fáze procesu nemohou nastat, pokud ta předchozí (segregace) nebyla úspěšná. Izolace znamená, že židé museli bydlet v předem určených obydlích, ať už prostorově seskupených nebo rozptýlených. Poslední fáze *koncentrace* znamená umístění židů do ghatt nebo speciálních táborů obehnaných vysokými zdmi nebo ostenatým plotem.

⁶ Plán nacistického Německa na systematickou genocidu evropského židovstva v období druhé světové války.

Přestože model Helen Fein vzniká ve stínu jiných výzkumných cílů původní studie, má své místo mezi významnými pokusy vytvořit ucelenou koncepci dynamiky vzniku genocidy. Helen Fein a její model představuje pomyslný vstup vědců z oblasti sociálních věd do výzkumu genocidy, respektive koncepcí vzniků genocidy. Základní kostra modelu se zásadní měrou opírá o výsledky práce historika Raula Hilberga, ale v konečném důsledku to byla kritika Hilbergových závěrů, která dala vzniknout novému modelu. Velkou devizou nového modelu je opora v rozsáhlé historicko-sociologické studii, ze které samotný model vyplynul. Hilberg (2003) doporučuje na genocidu nahlížet jako na proces, nikoliv pouze jako na konkrétní časově ohraničenou událost. Fein je v tomto ohledu ještě o stupeň důraznější. Z pozice historického sociologa vyjadřuje dokonce nutnost genocidu vnímat jakožto komplexní a dynamický proces, k jehož pochopení nelze dojít bez důkladného poznání minulosti.

Fein identifikovala a posléze zkoumala téměř šest desítek nejružnějších socio-kulturních faktorů, se zaměřením na jejich historický vývoj a konečný důsledek na viktimizaci židů, v jednotlivých zemích pod německým vlivem (Griffioen, 1995). Výsledky zkoumání ukázaly, že hlavní roli sehrála historická míra antisemitismu a úroveň německé kontroly v regionu (Griffioen, 1995). Oba faktory mohly být zapracovány do modelu jako stádia předcházející pěti původním fázím. Fein do svého modelu na rozdíl od Hilberga nezpracovala konečnou fázi exterminace, která z celého modelu pouze implicitně vyplývá. Po dvoufázové koncepci Raphaela Lemkina a čtyřfázovém modelu procesu destrukce Raula Hilberga se jedná o třetí pokus zmapovat proces genocidy a seřadit ho do jednotlivých po sobě jdoucích fází.

Všechny výše uvedené koncepce se shodují ve třech základních attributech. Zaprvé, vycházejí z jedné a té samé historické události. Zadruhé, zaměřují se výhradně na periodu hromadného vraždění nebo na období bezprostředně předtím, události po konci vraždění jsou opomenuty. Zatřetí, pokud došlo k vytvoření speciálního modelu mapujícího dynamiku genocidního procesu, nejednalo se o primární cíl díla, ve kterém se takový návrh poprvé objevil.

Erwin Staub: sociálně-psychologická koncepce

Cestu Erwina Stauba k výzkumu genocidy shrnuje Eilbott (1992). Erwina Stauba přivedla k výzkumu genocidního násilí jeho osobní zkušenost z druhé světové války. V roce 1944, ve věku pouhých šesti let měl být pro svůj židovský původ deportován do koncentračního tábora v Osvětimi. Deportaci a téměř jisté smrti z ní vyplývající, se šťastím unikl. Tragické události v dětství ovlivnily směřování jeho akademické kariéry v budoucnosti.

Ve své práci se Staub specializuje na výzkum genocidy a ostatních forem masového násilí perspektivou sociální psychologie, tedy vědy na pomezí psychologie a sociologie. Zatímco historická sociologie zkoumá vliv minulosti na současnost, sociální psychologie zkoumá vliv sociální situace na lidské chování, myšlenky a pocity. V knize *The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence* z roku 1989 Staub prezentuje svůj pohled sociálního psychologa na vznik a průběh genocidního násilí. Celkem analyzuje čtyři historické události, tři genocidy a jeden případ masového zabíjení. Holokaust v období druhé světové války, arménskou genocidu v období první světové války,

kambodžskou genocidu a násilné události v Argentíně v 70. letech 20. století. Hlavním cílem práce bylo detailně prozkoumat hybné síly stojící za rozpoutáním genocidního a masového násilí. Konkrétně se Staub zaměřuje na psychologické procesy, které tyto hybné síly uvádějí do pohybu. V souvislosti se sociálním kontextem vybrané historické epizody podrobně zkoumá psychologické procesy v rovině jednotlivců i skupin, a také jejich vzájemné interakce.

Dílo neobsahuje žádný zřetelně definovaný nebo graficky znázorněný model, rozdělený do jednotlivých fází či stádií. Autor se spíše snaží o hloubkovou analýzu průběhu skutečností vedoucích ke genocidě a identifikaci společných znaků u zkoumaných událostí. Staub (1989, s. 6) píše: „Pokud dokážeme identifikovat společné znaky v jejich původu, můžeme získat vyšší důvěru v naše chápání původu genocidy a masového zabíjení obecně.“

Při převedení myšlenek a závěrů Ervina Stauba (Staub, 1989; Fougner 1992) do modelu rozděleného na jednotlivá stadia by koncepce mohla vypadat následovně. První fáze zahrnuje takzvané startovací body (*starting points*). Staub explicitně uvádí čtyři: strukturu společnosti (*structure of a society*), obtížné životní podmínky (*difficult life condition*), společenskou dezorganizaci (*social disorganization*) a určité kulturní charakteristiky (*certain characteristics of a culture*). Existenci početné židovské minority, období ekonomické krize, politickou nestabilitu v zemi a kulturu s tradicí podřizovat se autoritám, lze považovat za určité analogie ke startovacím bodům holocaustu. Do druhé fáze spadají psychologické procesy vedoucí k vytvoření nepřítelů uvnitř společnosti. Většinová společnost v důsledku okolností první fáze začíná podléhat strachu a nejistotě, začíná hledat viníka tíživé situace. V třetí fázi je již viník identifikován a dochází k postupné eskalaci násilného chování směrem k viníkovi, respektive k budoucí oběti. Poslední čtvrtá fáze je charakterizována hromadným zabíjením obětí.

V roce 2011 Staub vydává další knihu věnovanou totožné problematice *Overcoming Evil: Genocide, Violent Conflict, and Terrorism*. Zde rozpracovává proces vzniku genocidy o poznání podrobněji, zejména díky tomu, že pro svůj výzkum využívá události ve Rwandě roku 1994. Genocida ve Rwandě je pro svou časovou a informační dostupnost optimálním vzorkem pro výzkum.

Staub (2000, 2011) tvrdí, že přetrvávající konflikt mezi skupinami lidí, a především neschopnost tento konflikt řešit, vede k vytvoření takzvaných obtížných sociálních podmínek (*difficult societal conditions*). Špatné ekonomické či politické prostředí podpoří narůstající napětí a frustraci ve společnosti, což dá možnost vzniknout takzvané vizi naděje (*hopeful vision*). Nejčastěji v podobě nějaké ideologie pod vedením charismatického vůdce. Dlouhodobě frustrovaní jedinci cítí strach a ohrožení, a pod vlivem ideologie hledají viníka zodpovědného za jejich pocity a situaci. Za viníka jsou označeni lidé nebo skupiny lidí, kteří nechtějí nebo nemohou sami sebe identifikovat s „vizí naděje“, Staub tento proces označuje termínem *scapegoating*⁷ neboli takzvaným hledáním obětního beránka. Současně dochází k postupné dehumanizaci těchto jedinců, a s tím narůstá i odhodlanost agresorů dopouštět se na nich násilí. Periodu započatou prvními výbuchy

⁷ *Scapegoating* neboli role „obětního beránka“ je akt obviňování a často i potrestání osoby nebo skupiny osob za negativní výsledek, který je přinejmenším z velké části způsoben jinými příčinami (Rothschild et al., 2012, s. 1148).

násilí Staub nazývá kontinuem destrukce (*continuum of destruction*). Pro tuto etapu je typická změna psychiky jedinců a skupin, kteří se násilí dopouštějí. V důsledků spáchaných činů se pro pachatele násilí stává více a více přirozeným. Pokud se v této fázi procesu oběti nevzmohou na účinný odpor a přihlížející zůstanou nečinně přihlížet, pomyslné dveře pro genocidu jsou otevřeny.

Staubův přístup k procesu vzniku genocidy bohužel nevygeneroval žádný konkrétní model, pouze implikuje postupné kroky, ze kterých je možné model sestavit. Nespornou předností Staubovy koncepce je psychologická sonda, která svým rozsahem může být právoplatně považována za pionýra v oblasti psychologického výzkumu genocidy. Významným přínosem práce je také upozornění na roli pasivní majority, ať už na úrovni lokální nebo mezinárodní. *Bystanders* neboli přihlížející sehrávají zásadní roli v možném vypuknutí genocidy, protože svým jednáním proces podporují nebo tlumí.

Leo Kuper (1990) se k původní koncepci a celému Staubovu výzkumu z roku 1989 staví poměrně kriticky, a to v jednom konkrétním bodu. Důraz kladený na individuální aktéry a interakce mezi skupinami aktérů je hlavní předností studie, ale zároveň i její největší slabinou, píše Kuper. Staub totiž zásadním způsobem podcenil roli státu ve vztahu k rozpoutání genocidního procesu.

Ústřední roli institucí ve výzkumu genocidy obecně a obzvláště institucí specializujících se na násilí, zdůrazňuje i německý sociolog Wolfgang Knöbl. Podle Knöbla (2007) důkladné studium vývoje a chování vybraných institucí v konkrétních časových úsecích může valnou měrou přispět k objasnění otázky, jak genocida vzniká.

Oproti předchozím modelům operujících výhradně na makro úrovni, Německé říše jako celku, se Staub snaží zachytit proces vzniku genocidy prostřednictvím psychologických procesů probíhajících v hlavách jednotlivých aktérů. Výjimečnost Staubova přístupu podtrhuje nejen inovativní přístup autora k řešení problematiky, ale také rozšíření portfolia studovaných historických událostí na čtyři, respektive tři události. V předchozích modelech se autoři zabývali výhradně holokaustem. Staubův model doslova ukrytý v jeho dílech z roku 1989 a 2011, bohužel neposkytuje plné zodpovězení otázky, jak genocida vzniká, ale bezesporu odkrývá další díl pomyslné skládky pro nalezení této důležité odpovědi.

Gregory Stanton: první univerzální koncepce

Stanton původním zaměřením vystudovaný právník a později také kulturní antropolog zasvětil téměř celý svůj profesní život výzkumu genocidy a její prevenci. Za svoji bohatou kariéru participoval či stál u zrodu velkého množství významných projektů cílících na výzkum a prevenci genocidy. V roce 1982 se stal zakladatelem a ředitelem projektu na výzkum Kambodžské genocidy (*The Cambodian Genocide Project*), v roce 1999 založil mezinárodní alianci na prevenci vzniku genocidy (*The Alliance against Genocide*), ve stejném roce založil i světoznámou organizaci *Genocide Watch*. Mezinárodní nezisková organizace *Genocide Watch* si klade za cíl pomáhat v oblasti předvídání, předcházení, zabránění a trestání zločinu genocidy. Stanton se po vzniku organizace postavil do jejího čela a pod záštitou *Genocide Watch* prezentoval i svůj pohled na průběh genocidního procesu, konkrétně v rámci speciálně vytvořeného modelu s názvem *The Ten Stages of*

Genocide. Mezi jeho další úspěchy a zásluhy na poli prevence a výzkumu genocidy patří například jeho působení na ministerstvu zahraničí Spojených států amerických v rozmezí let 1992–1999 (*the U.S. State Department*). V tomto období vypracoval návrhy rezolucí Rady bezpečnosti OSN, které daly vzniknout Mezinárodnímu trestnímu tribunálu pro Rwandu nebo pomohly ukončit občanskou válku v Mosambiku. Po odchodu z ministerstva zahraničí se Stanton aktivně angažoval ve vyjednávání mezi Kambodžskou vládou a OSN. Výraznou měrou se zasloužil o vytvoření mezinárodního trestního tribunálu pro Rudé Khméry (*Khmer Rouge Tribunal*), když pro tribunál vypracoval návrh vnitřního jednacího řádu a postupu práce s důkazy. Pozice předsedy v nejvýznamnější mezinárodní asociaci sdružující odborníky specializující se na genocidu v letech 2007–2009 (*International Association of Genocide scholars*) pouze jen podtrhuje Stantonovu odbornost a zásluhy v oblasti studia genocidy (Smith 2007; Stanton, 2019; Stanton, 2023).

Cesta k vývoji Stantonova modelu započala již v roce 1987 v Kambodži. Při komparaci genocidy v Kambodži s holokaustem a genocidou Arménů se Stanton (1987) pokusil identifikovat základní sociokulturní procesy vedoucí ke genocidě. Stanton zde došel k obecnému závěru, že interakce vybraných sociokulturních procesů vede ke transformaci běžné společnosti ve společnost genocidní. První verze modelu vznikla téměř o desetiletí později v roce 1996 (Stanton, 1996), jako reakce na události ve Rwandě roku 1994. První model nesl název *The 8 Stages of Genocide*, a byl poprvé prezentován během informační schůzky Amerického ministerstva zahraničí. Genocida je v originálním modelu rozfázována do 8 stádií, klasifikace (*classification*); symbolizace (*symbolization*); dehumanizace (*dehumanization*); organizace (*organization*); polarizace (*polarization*); přípravy (*preparation*); exterminace (*extermination*) a popírání (*denial*). Každé stádium je doplněno o doporučení intervenčních opatření, která musí být přijata, aby genocida byla v daném konkrétním stádiu zastavena. Hlavním důvodem vzniku modelu byla zejména prevence. Model měl napomoci identifikovat potenciální rizika vzniku genocidy, nejlépe již v ranných stádiích genocidního procesu.

V roce 2012 Stanton rozšířil původní model o další dvě stádia, diskriminaci (*discrimination*) a persekuci (*persecution*). Nový model s deseti stádii vypadá tedy následovně: klasifikace; symbolizace; diskriminace; dehumanizace; organizace; polarizace; příprava; persekuce; exterminace a popírání (Stanton, 2023). Každé z deseti stádií je opět doplněno o preventivní opatření, které je nutné přijmout, aby bylo rozpuku genocidy zabráněno nebo byla genocida zastavena. Stanton v původním modelu a stejně tak i v modelu novém z roku 2012 na genocidu nahlíží jako na postupně se rozvíjející proces. Proces, který má svoji vlastní strukturu rozloženou do deseti stádií. Stanton však zdůrazňuje, že v žádném případě se nejedná o proces lineární. Jednotlivá stádia totiž mohou probíhat současně nebo se v různé intenzitě objevovat po celou dobu genocidy. Jak zdůrazňují například Burleson a Giordano (2016) je pochopitelné, že raná stádia musí předcházet stádiím pozdějším. Například stádia klasifikace a symbolizace nemohou nastat až po stádiu persekuce nebo exterminace. Stanton (2023) dále vysvětluje, že na každé z deseti stádií lze nahlížet jako na samostatný proces. Stanton dokonce lituje rozhodnutí označit jednotlivé segmenty procesu za stádia, označení procesy na místo stádia shledává s odstupem času za vhodnější. K vysvětlení fungování procesu Stanton používá analogii s ruskou dřevěnou figurkou nazývanou Matřjoška. Figurku je možné rozdělit na dvě půlky, kdy uprostřed nalezneme podobnou menší figurku, ta má v sobě zase figurku další a tak dále. Stádium

klasifikace si lze představit jako první vrstvu Matrjošky, *exterminaci* a *popírání* naopak jako poslední vrstvu figurky.

Celý svůj model vývoje genocidního procesu Stanton podrobně rozebírá a komentuje ve svém článku prezentovaném na stránkách organizace *Genocide Watch* (Stanton 2023). Prvním stádiem koncepce je klasifikace. Zde je společnost rozdělena do etnických, rasových, náboženských či národnostních skupin. Tutsiové a Hutuové, židé a Němci, Srbové a Bosňáci. Podle Stantonova je tento způsob segmentace společnosti běžný pro každou lidskou kulturu. A pokud nedosahuje extrémních podob jako v případě Rwandy v 90. letech nebo Německa v 30. letech 20. století, riziko vzniku genocidy je minimální. Hrozba vzniku genocidy je výrazně vyšší v bipolárně rozštěpených společnostech, kde vlivem tlaku dominantní skupiny vyvrcholí klasifikace členů společnosti na „My a Oni“. V současnosti převládajícím systémem národních států je občanství základním atributem pro klasifikaci obyvatelstva. Stanton explicitně uvádí situaci původních obyvatel Severní Ameriky, kteří čelili po staletí trvajícím genocidě, až do přiznání občanství v roce 1924. Instituce propagující toleranci a porozumění, společný jazyk a kvalitně sepsané zákony na ochranu cizinců jsou hlavní pilíře prevence genocidy na úseku prvního stádia.

Myšlenky Leo Kupera se staly podkladem pro první stádium modelu, což zmiňuje i sám Stanton (2023). Kuper (1981) tvrdí, že společnosti rozpolcené trvalými a všudypřítomnými sociálními konflikty jsou daleko více náchylné ke genocidě. Riziko genocidy je obzvláště vysoké, pokud dominuje politicko-ekonomická nerovnost v důsledku etnické, náboženské, rasové nebo socioekonomické stratifikace obyvatelstva. Kuper označuje tyto společnosti termínem plurální společnosti (*plural societies*). Plurální společnosti jsou pro Kupera takzvanou strukturální základnou genocidy (*structural base for genocide*), jinými slovy nezbytnou podmínkou pro rozvoj genocidy. Sociální struktura seskupuje členy populace do odlišných skupin, čímž usnadňuje zločiny páchané proti kolektivům. Tedy i kolektivům, respektive skupinám chráněným Úmluvou o genocidě.

Obdobný názor zastává i Hovanissian (1994) nebo Fein (1993). Podle Hovanissiana (1994) byla existence plurální společnosti s jasně definovanými rasovými, náboženskými a kulturními rozdíly v Osmanské říši jedním z hlavních předpokladů vzniku genocidy Arménů v roce 1915. Podobně Fein (1993) tvrdí, že společnosti vyznačující se etnickou stratifikací jsou daleko více náchylnější ke genocidám na etnickém, náboženském a rasovém základu.

Pro druhé stádium symbolizace je charakteristické přidělení určitých názvů a symbolů členům pronásledovaných skupin obyvatel (Stanton, 2023). Židé v nacisty okupovaných územích museli na veřejnosti nosit na oděvu našitý symbol žluté Davidovy hvězdy. Téměř o půl století později v africké Rwandě byly dokladem a zároveň symbolem příslušnosti k národu Tutsiů takzvané identifikační karty⁸, zavedené v koloniálním období Belgičany (Schabas, 2000). Primárním účelem symbolizace je podle Stantonova (2023) posílit dopady předchozího stádia. Zároveň platí, že symbolizace může nabývat i opačné podoby, kdy se dominantní skupina snaží přijetím konkrétních symbolů odlišit od skupiny pronásledované. Přidělení symbolů prohlašuje sociální vzorce spojené s rozdělováním společnosti.

⁸ V období belgické koloniální nadvlády nad Rwandou byl etnický původ všech občanů Rwandy zaznamenán do jejich osobní dokladů. Etnický původ byl kolonizátory určen na základě vnější podoby jedince (Van Haperen in Van Haperen et al., 2015, s. 103–104).

Stanton dále poznamenává, že stejně jako klasifikace i symbolizace je běžným sociálním jevem. Symbolizace se stává nebezpečnou, až v kombinaci s nenávistí a násilným vnučením symbolů členům pronásledované skupiny. Preventivním opatřením je okamžitý zákaz veškeré nenávistné rétoriky a nenávistných symbolů, ihned na jejich počátku.

Diskriminace je třetí stádium uvedené ve Stantonově modelu, ve kterém je využíváno zákonů a politické moci k popírání základních práv a svobod vybraných skupin (Stanton 2023). Norimberské zákony z roku 1935 jsou příkladnou ukázkou třetího stádia v praxi. Podle Stantonova (2023) dominantní skupina sleduje v procesu diskriminace dva hlavní cíle. Zaprvé, expandovat a monopolizovat svoji moc. Zadruhé, legitimizovat viktimizaci utlačované skupiny nebo skupin. Účinnou obranou proti diskriminaci Stanton spatřuje v uznání práv a svobod pro všechny jedince ve společnosti. A také postavení mimo zákon všech projevů diskriminace na základě příslušnosti k etnické, rasové, národnostní nebo náboženské skupině.

O důležitosti vlivu procesu diskriminace na rozvoj genocidy se zmiňují již první velké osobnosti v oblasti výzkumu genocidy, například Fein nebo Kuper (Straus, 2007). Rozšíření modelu o tento proces v roce 2012 lze tedy považovat za více než vhodné.

Před a během genocidy ve Rwandě byli pronásledováni Tutsiové označováni za krysy, hady, a šváby (*inyenzi*), píše Straus (2008). Ze spolupracovníků, sousedů a přátel se vlivem dehumanizační rétoriky postupně stávala havěť, kterou je potřeba vymýtit. Dehumanizace je proces popírání lidskosti vybraných jedinců nebo skupin lidí, a také čtvrté stádium modelu Gregoryho Stantonova (2023). Dominantní skupina dehumanizuje příslušníky skupiny pronásledované tím, že je přirovná ke škůdcům, hmyzu či nemocem. Účelem dehumanizace v genocidním procesu je napomoci překonání přirozeného lidského odporu k vraždění ostatních lidských bytostí. Prevencí dehumanizace je včasné potírání všech forem nenávistných projevů, a také trestní stíhání ústředních osob, jež k dehumanizaci dominantní skupinu vybízí.

Zásadní role dehumanizace v celém genocidním procesu je nezpochybnitelná. Psycholog specializující se na výzkum genocidy Israel Charny (1999, s. 155) napsal: „Dehumanizace je jádrem celého destruktivního procesu, protože poskytuje nezbytnou racionalizaci k jeho provedení.“ Obdobný názor zastává také sociální psycholog Philip Zimbardo (2007), když označuje dehumanizaci za centrální proces nutný k transformaci obyčejných lidí na pachatele zla.

Na pátou pozici Stanton (2023) zařazuje stádium organizace. Genocida musí být vždy určitým způsobem organizována, masové zabíjení nelze realizovat bez potřebného stupně koordinace a organizace. Obvykle roli organizátora sehrává stát, prostřednictvím výcviku speciálně vycvičených polovojenských milic nebo tajné policie. Zakládání výcvik polovojenských skupin je hlavním znakem organizační fáze, z tohoto důvodu by se prevence měla zaměřit na mezinárodní zákaz státem podporovaného vytváření takovýchto uskupení.

Za typické příklady paravojenských uskupení vytvořených za účelem spáchání genocidy lze považovat polovojenské eskadry smrti Einsatzgruppen ve službách nacistického Německa, polovojenské milice Interahamwe vycvičené a ozbrojené rwandskou armádou, nebo arabské milice Janjaweedů financované Súdánskou vládou (Naimark, 2017).

V momentě nástupu polarizující propagandy celému procesu začíná dominovat stádium polarizace (Stanton, 2023). Zákazy sociální interakce nebo smíšených manželství

mezi členy dominantní a pronásledované skupiny se stávají běžnou praxí. S postupem času dochází i k fyzické likvidaci vůdčích osobností z pronásledované skupiny. Rovněž jsou pronásledováni a vražděni výrazné osobnosti spadající do umírněné části dominantní skupiny. Hlavním cílem radikálů z dominantní skupiny je co nejvíce oslabit pronásledovanou skupinu, aby případný budoucí vzdor byl co možná nejmenší. Preventivní opatření by mohla zahrnovat bezpečnostní ochranu vůdčích osobností vystupujících v opozici proti dominantní skupině.

Zákaz smíšených manželství lze zaznamenat již v takzvané první genocidě 20. století, v Německé jihozápadní Africe (Wallace & Kinahan, 2011). Nenávistná propaganda sehrála důležitou roli v polarizaci a radikalizaci Hutuů během genocidy ve Rwandě. Již měsíce před vypuknutím násilí v roce 1994, rádio a tisk zásobovaly Hutue dávkami nenávistné propagandy směrem k minoritním Tutsiům (Bartrop, 2015). Zastrasování a vraždění čelních představitelů opozice nebylo běžnou procedurou jen v nacistickém Německu, ale i o více jak půl století později ve Rwandě.

Přechod k plánování konečného řešení je ústředním bodem sedmého stádia genocidního procesu, přípravy (Stanton, 2023). Stupňuje se nenávistná rétorika, vyzbrojují se armády a milice, a také se vytvářejí konkrétní plány na provedení genocidy. Preventivní intervence je v tomto bodě jednoznačná, trestní stíhání odpovědných osob podle 3. článku Úmluvy o genocidě. Přesněji podle písmena b) spolčení ke spáchání genocidia a písmene c) přímého a veřejného podněcování ke spáchání genocidia. Tato fáze procesu odpovídá například konferenci o konečném řešení židovské otázky v německém Wannsee v lednu 1942 nebo aktivitám Rwandské vojenské komise v období před vypuknutím rwandské genocidy. Tato komise byla zodpovědná za rasistickou propagandu namířenou směrem k Tutsiům, veřejně označila Tutsie za úhlavní nepřátele Hutuů, a v neposlední řadě vyzbrojila a vycvičila polovojenské milice Interahamwe (viz Straus, 2008).

Popravy bez řádného soudního procesu, mučení politických odpůrců, vyvlastňování majetku, především pak deportace příslušníků nežádoucích skupin do ghatt nebo do koncentračních táborů jsou alarmující předzvěsti genocidních masakrů. Podle Stanton (2023) jsou také událostmi převládajícími v osmém stádiu, v persekuci. Pachatelé do jisté míry v tomto stádiu testují reakce mezinárodní komunity. Pokud mezinárodní společenství reaguje nedostatečně, jsou otevřeny pomyslné dveře do devátého stádia procesu – exterminace. Jelikož převážná většina zločinů spáchaných v osmém stádiu procesu je zakázaná Úmluvou o genocidě, je důrazná mezinárodní intervence jediným řešením ve smyslu prevence rozsáhlých obětí na životech. Vyhlášení stavu nouze a mobilizace mezinárodní politické vůle intervenovat je hlavní prioritou. Rada bezpečnosti OSN by měla na agresora uvalit ekonomické sankce, a v případě nutnosti přistoupit k ozbrojené intervenci.

Masové deportace do koncentračních táborů jsou klasickou ukázkou průběhu stádia persekuce. Ať už se jedná o deportace židů v nacistickém Německu popisované Kogonem (Kogon, 1998) nebo Hererů a Namů v tehdejší Německé jihozápadní Africe popsané Erichsenem (2005) a Hull (2005).

Předposledním prezentovaným stádiem je stádium exterminace (Stanton, 2023) neboli masové zabíjení skupin jedinců chráněných úmluvou o genocidě, a také další skutky ukotvené v druhém článku Úmluvy, které jsou rovněž spáchány s úmyslem úplně nebo částečně zničit skupinu chráněnou Úmluvou. Například exterminace Arménů v období

první světové války, židů během druhé světové války, Čamů a Vietnamiců v sedmdesátých letech minulého století, nebo Tutsiů a bosenských muslimů na sklonku druhého tisíciletí.

Popírání (Stanton, 2023) je posledním stádiem Stantonova modelu a lze jej rozdělit do dvou fází. V první fázi ještě v průběhu genocidního vraždění se pachatelé snaží zakrývat důkazy a zabíjet svědky. V druhé fázi se osoby obviněné ze spáchání genocidy snaží nejrůznějšími způsoby zbavit viny. Snaha prezentovat genocidní masakry za důsledky občanské války, odmítání důkazů, či blokování vyšetřování zločinu genocidia jsou jedny z možných praktik popírání. Pachatelé genocidy často volí útěk do exilu, odkud dále pokračují v popírání genocidních zločinů, kterých se sami dopustili. Prevencí popírání genocidy je ustanovení mezinárodních soudních tribunálů a národních soudů pro řádné vyšetření všech zločinů genocidy. A především potrestání osob, které se genocidy dopustily.

Stádium popírání genocidy je velmi důležitým stádiem procesu, které je potřeba vzít na zřetel. Důkladné prošetření a potrestání zločinů je naprostou nutností, avšak důležité je i dohled mezinárodní komunity nad oblastí, kde byla genocida spáchána. Jedním z hlavních rizikových faktorů vzniku genocidy je právě genocidní minulost v konkrétní oblasti či státu (Gurr, 2019).

Naimark (2017) napsal, že po genocidě ve Rwandě uteklo velké množství pachatelů genocidy do tehdejšího Zairu, mezi nimi i velitelské špičky polovojenských milic Interhamwe. Popírání genocidy, stavění se do role obětí a pozdější plánování násilného návratu do Rwandy bylo hlavním programem těchto uprchlých pachatelů.

Gregory Stanton původně inspirovaný myšlenkami strukturalistů a antropologů vytvořil doposud nejkompaktnější koncepci vzniku genocidy. Svoji koncepci představil prostřednictvím speciálního modelu s názvem *The Ten Stages of Genocide* složeného z deseti stádií, která v určité fázi genocidního procesu dominují. Oproti Hilbergovi nebo Fein, Stanton rozšířil počet fází o dvojnásobek, a tím usnadnil orientaci v tak složitém sociálním procesu, jako je genocida. Přestože jednotlivá stádia na sebe lineárně nenavazují a často se v konkrétních bodech překrývají nebo běží současně, i tak lze díky modelu identifikovat určitou časovou osu vzniku genocidy. Časová osa, respektive rozdělení genocidního procesu do deseti specifických úseků napomáhá nejen na poli porozumění genocidnímu procesu, ale především na poli jeho prevence. Nesporným přínosem je přiřazení konkrétních preventivních opatření ke každému stádiu procesu, která by měla být mezinárodní komunitou přijata, aby genocida mohla být zastavena.

Dalším pozitivem modelu je možnost jeho aplikace na nejrůznější typy genocid napříč historií. Negativním důsledkem, tak jako u všech takovýchto modelů je nedostatečná flexibilita a zakotvenost v mantinelech jednotlivých stádií. Rosenberg (2012) vyzdvihuje Stantonovo vnímání sociálního fenoménu genocidy jakožto procesu, spíše než jako pouhého výsledku procesu. Stanton (2023) nejenže genocidu vnímá na úrovni sociálního procesu, ale dokonce každé z deseti stádií za proces označuje. Do jisté míry kriticky se ke modelu staví americký autor Alfred Gerteiny (2007), který tvrdí, že model je až příliš obecný a nebere v úvahu historické, prostorové a další faktory. Stantonův model začíná fází klasifikace, aniž by blíže vysvětlil, co ke klasifikaci vedlo (Gerteiny, 2007). Přestože Gerteiny kritizoval původní model z roku 1996, kritika zůstává oprávněnou i pro aktualizovaný model z roku 2012.

Terčem kritiky může být i argument, že Stanton převzal rizikové faktory vzniku genocidy formulované jinými autory, transformoval je do podoby procesů a pouze jim přiřadil strukturu. Nejenže Stanton (2023) tento argument nepopírá, ale naopak uvádí, že účelem modelu je umístit rizikové faktory vzniku genocidy formulované Harff (1987, 1992, 2003) do procesní struktury. Zásadním nedostatkem celé koncepce zůstává její jednostranné zaměření na strukturu a opomenutí role významných aktérů v genocidním procesu.

Možnost obecné aplikace, rozsah rozpracování, syntéza myšlenek čelních představitelů výzkumu genocidy a formulace preventivních opatření zůstávají v pomyslném stínu oproti již výše zmiňované unikátnosti modelu, spočívající v jeho praktické implikaci. Dle tvrzení organizace *Genocide Watch* byl model a doporučení z něho vyplývající úspěšně využito k prevenci, či dokonce zastavení genocidy na mnoha místech světových konfliktů. *Genocide Watch*, respektive Stanton (2023) explicitně zmiňuje konflikty v Mosambiku, Východním Timoru, Kosovu, Makedonii, Libérii, Pobřeží slonoviny, Burundi, Etiopii nebo Keni.

Ostatní koncepce: perspektiva Daniela Feiersteina a Martina Shawa

Argentinský sociolog Daniel Feierstein představil svůj návrh periodizace genocidního procesu ve svém díle *Genocide as Social Practice* z roku 2014 (prvně publikováno ve španělštině v roce 2007), v němž reagoval na Stantonův model. V odlišnosti obou koncepcí sehrává ústřední roli Feiersteinův výhradně sociologický pohled na genocidu, zatímco ve Stantonově přístupu převládá pohled právní a antropologický.

Feierstein (2014) neomezuje genocidu výhradně na fyzické vyhlazení vybraných skupin obyvatel. Genocidu označuje termínem genocidní sociální praktiky. Genocida v podání Feiersteina je spíše formou sociálního inženýrství sloužícího k reorganizaci sociálních vztahů uvnitř společnosti. Hlavní metodou k dosažení tohoto záměru je teror, součástí teroru jsou i masové vraždy nepohodlných skupin obyvatel. Autor svou studii, a tedy i konstrukci modelu vztahuje primárně ke dvěma historickým událostem. Politickým represím rozpoutaným vojenskou diktaturou v Argentíně v období let 1976–1983 a situaci v nacistickém Německu v rozmezí let 1933–1945.

Feierstein svoji koncepci představil prostřednictvím šestistupňového modelu, ve kterém stejně jako Stanton jednotlivé stupně označuje za stádia. V praxi se jednotlivá stádia značně překrývají, ale každé z nich představuje nezbytný krok na cestě k masové vraždě, poznamenává Feierstein (2014). Prvním stádiem je stigmatizace: konstrukce „negativní jinakosti“ (*stigmatization: the construction of „negative otherness“*). Společnost je rozdělena na dva tábory, pronásledující a pronásledované. Feierstein používá termíny *majorita* a *minorita*, respektive *vnitřní* a *vnější skupina*. Druhé stádium pronásledování (*harassment*) představuje symbolický přechod k fyzickému a psychickému násilí. Minoritní část společnosti je omezována a utlačována. Typickým příkladem druhého stádia je zbavení příslušníků pronásledované skupiny volebního práva. Izolace (*isolation*) je třetím stádiem modelu a zahrnuje zejména dva cíle. Zaprvé, vymezit samostatný prostor pro příslušníky vnější skupiny, v rovině sociální, geografické, ekonomické, politické, kulturní a ideologické. Zadruhé, zpretrhat všechny sociální vazby mezi minoritní a majoritní částí populace. Čtvrté stádium zahrnují politiky systematického oslabování (*policies of systematic weak-*

ening). Na tomto stupni se rozhoduje o tom, kteří z jedinců nebo skupin jedinců mají být vyhlazeni a způsob provedení masových vražd. Následuje páté stádium exterminace (*extermination*), fyzická likvidace osob vybraných v předešlém stádiu. Součástí stádia je i likvidace všech sociálních vztahů, které tyto lidé představovali. Posledním šestým stádiem je symbolické ukotvení (*symbolic enactment*). Genocidní sociální praktiky nekončí fyzickou likvidací nepohodlných skupin lidí, ale symbolickými způsoby, jimiž je toto trauma reprezentováno. Je nutná transformace významu, logiky a záměru genocidy. Jinými slovy je nutné zajistit, aby pozornost byla obrácena na to, co bylo vytvořeno nikoli na to, co bylo zničeno. Nevhodně zvolenou strategií je popírání faktů a událostí jako v případě genocidy Arménů, naopak zkreslení významu genocidních sociálních praktik je žádoucím cílem posledního stádia.

Poměrně skromnou koncepci vzniku genocidy představil také britský historický sociolog Martin Shaw (2015). Za základní specializaci britského autora lze považovat výzkum problematiky vztahu mezi genocidou a válkou (Shaw, 2003), ovšem v pozdějších letech Shaw reagoval na neshody vědecké komunity v oblasti definice přesněji redefinice konceptu genocida. V souvislosti se snahou optimalizovat definici genocidy se Shaw vyjadřoval i k problematice genocidního procesu a jeho průběhu.

Na osudu odlišných skupin obětí nacistického Německa v období třicátých a čtyřicátých let Shaw (2015) demonstroval svoji koncepci genocidního procesu. Shaw vytvořil speciální model a rozdělil ho do čtyř po sobě následujících fází. První je fáze pre-genocidní (*pre-genocidal phase*), časově zasazená do období let 1933–1938. *Pre-genocidní* fáze se vyznačovala tvrdými represemi pronásledovaných skupin, kdy cílem bylo položit základy pro fázi následující. Druhá fáze mezi lety 1938–1939 nese označení přechodová fáze (*transition to genocide*). Spolu s rostoucí mocí Adolfa Hitlera rostla i radikalizace celého nacistického Německa. Represe z předešlé fáze se proměňují v otevřené násilí směřované proti nepřítelům Třetí Říše, a to i na nově okupovaných územích. První fáze genocidy (*first stage of genocide*) v letech 1939–1941 je název třetí periody procesu. Německá invaze do Polska v roce 1939 signalizovala začátky genocidních masakrů. Polští židé byli přesouváni do ghett, kde museli žít v otřesných životních podmínkách a zdravotně postižení lidé v Německu byli vražděni, aby se uvolnila lůžka v nemocnicích pro zraněné německé vojáky. Model uzavírá druhá fáze genocidy (*second stage of genocide*) datovaná do rozmezí let 1941–1945. Německá invaze do Sovětského svazu eskalovala do podoby masového zabíjení civilních obyvatel. Speciální komanda začala hromadně zabíjet židy a komunisty. Dva miliony sovětských válečných zajatců bylo ponecháno na pospas vyhladovění v německých zajateckých táborech. Myšlenka konečného řešení židovské otázky byla uvedena v realitu ve vyhlazovacích táborech typu Osvětim, Majdanek nebo Treblinka.

Shaw na rozdíl od Feiersteina představil lineární model ilustrovaný na jednom konkrétním historickém případě. Feierstein nabídl univerzální model demonstrováný na dvou historických událostech, s možností aplikace na další genocidy. Zatímco Shaw víceméně pouze zasadil do časové řady události před a během druhé světové války, Feierstein po vzoru Stantonova nabízí mnohem komplexnější náhled na problematiku. Zásadní roli sehrává Feiersteinův náhled na genocidu jako takovou, nejedná se primárně o proces vedený za účelem vyhlazení nežádoucí části populace. Ústředním cílem je reorganizace vztahů ve společnosti, podle čehož je celý model strukturován. Zejména šesté stádium symbolického ukotvení poukazuje na Feiersteinův specifický přístup k analýze fenoménu

genocidy. Prvních pět stádií odpovídá fázím prezentovaným v ostatních modelech, ale poslední šesté stádium dokladuje autorův inovativní přístup k problematice. S výjimkou modelu Gregoryho Stantonova všechny modely končí fází exterminace. Stanton přidává post genocidní stádium popírání, které Feierstein vidí jako neefektivní a nedostatečné k plné realizaci genocidy. Genocida je pro Feiersteina především sociální praktikou, a proto k jejímu plnému dokončení musí po fyzické fázi následovat i fáze symbolická. Při absenci poslední fáze procesu nemůže být dokončena transformace vztahů ve společnosti, a tím i celý genocidní proces. Hlavní přínos Feiersteinova modelu lze nalézt na jeho konci, u Shawova je to na jeho začátku. Shawův striktně lineární model s přesným ohrazením začátku genocidního procesu vyvolává nutnost zodpovězení otázky, kdy přesně celý proces začíná. „Genocida se neobjeví je tak z ničeho,“ napsal australský historik Paul Bartrop (2015, s. 162). Pro důkladné porozumění složitosti genocidního procesu je nutné znát všechny okolnosti jeho vzniku, víceúrovňová historicko-sociologická analýza je nezbytností.

Závěr

Studie prezentuje, kriticky hodnotí a srovnává nejvýznamnější koncepce genocidy, které vznikly od doby zavedení pojmu Raphaellem Lemkinem v roce 1944. Koncepce, respektive modely, které z nich vyplynuly, jsou přehledně seřazeny do časové osy, podle data jejich vzniku. Přehled zahrnuje skromné modely omezující se na události druhé světové války, dále modely konstruované specializovaným náhledem historické sociologie nebo sociální psychologie, a nakonec i velmi komplexní a univerzální modely vzniklé v intervalu několika posledních let.

Dosud je vrcholem komplexnosti a univerzálnosti Stantonův model z roku 2012. Stanton našel podobnosti mezi jednotlivými genocidami, poznatky svého bádání zasadil do strukturované formy a v roce 2012 převedl do finálního modelu nesoucího název *The Ten Stages of Genocide*. Stantonův unikátní model postupem let nabyl rozsáhlého významu zejména na poli prevence genocidy, když jeho využití napomohlo k zamezení vzniku či dokonce zastavení genocid na mnoha místech po celém světě. Účelem modelu je především edukovat světovou komunitu o genocidě, ale v případě nutnosti nastupuje jako analytický nástroj pro vyhodnocení rizik vzniku rozpoutání genocidy, a také návod pro eliminaci těchto rizik. Nezůstává však pouze v rovině prevence, ale jasně definuje i konkrétní intervenční opatření v případě, že se genocidní kola již dala do pohybu. Model *The Ten Stages of Genocide* jednoznačně dokazuje význam takovýchto modelů pro výzkum a prevenci zločinu stojícími nad všemi ostatními zločiny, genocidy.

Přesto i Stantonův model má své nedostatky. Dekompozicí genocidního procesu na deset dílčích procesů Stanton mohl ve svém modelu formulovat konkrétní preventivní a intervenční opatření. Naproti tomu tento model, stejně tak jako ostatní podobné modely nedokáže plně reagovat na otázku, jak genocida vzniká. Pokud je klasifikace obyvatel fenoménem společným všem lidským kulturám, proč jen v některých oblastech přeroste do dalších stádií. Obdobný námět k diskuzi lze spatřovat taktéž v ukončení celého procesu, tedy v otázce, zda opravdu celý proces končí stádiem popírání.

Nově vznikající koncepce by v reakci na nedostatky předešlých koncepcí měly pamatovat na nutnost zahrnout do struktury události vedoucí k takzvaným pregenocidním stádiím. Rovněž lze považovat za nezbytné implementovat do modelu fáze spojené s úkony mezinárodních institucí kompetentních rozhodovat o tom, zda se genocida podle mezinárodního práva opravdu stala. Za optimální se jeví rozdělit celý genocidní proces do tří fází. První fáze by obsahovala skutečnosti před začátkem masového vraždění a byla by rozdělena do dvou rovin. Historicko-sociologická rovina by byla specifická pro každý případ genocidy a napomohla by porozumět historickému kontextu a vývoji daného případu. Druhá rovina by mapovala bezprostřední události před začátkem masového vraždění, a to na čtyřech základních úrovních: politické, ekonomické, sociokulturní a bezpečnostní úrovni. Podobný postup nabídl například Waller (2016). Druhá fáze by zahrnovala přechod ke skutkům vymezeným druhým článkem Úmluvy o genocidě. V této fázi by analýza proběhla ve třech základních kategoriích: pachatelů, obětí a přihlížejících. Každá z kategorií by podléhala dalšímu dělení. V případě pachatelů tříúrovňovému, makro úroveň by představoval stát, meso úroveň například polovojenské milice a mikro úroveň přímé pachatele genocidy. U přihlížejících by se jednalo o dvojúrovňové dělení na mezinárodní a vnitrostátní. Kategorie obětí by podléhala rovněž dvojúrovňovému dělení na aktivní (bránící se) a pasivní (bez odporu) obětí. Do poslední třetí fáze by spadaly události po ukončení aktů vymezených druhým článkem Úmluvy o genocidě. Opět by třetí fáze byla sledována optikou tří segmentů, pachatelů, obětí a mezinárodní komunity. Obzvláště by zde byl důraz kladen na činnost mezinárodní komunity. Přechody mezi třemi fázemi by byly zřetelně vymezeny. Přechod z fáze první do druhé by nastal rozpoutáním prvních skutků odpovídajícím definici činů v druhém článku Úmluvy o genocidě, zatímco definitivní ukončení páchaní těchto činů by znamenalo přesun do fáze třetí.

Takový model by zachoval unikátnost každého zkoumaného případu genocidy, ale současně by přinesl tolik potřebný lineární ráz, do jisté míry nepostradatelný pro usnadnění orientace v celé problematice. Dále by model otevřel prostor pro bližší poznání jednotlivých případů genocid, nikoliv však na úkor své komplexnosti a univerzality. Především by takto koncipovaný model umožnil snáze zodpovědět otázku, jak genocida vzniká a díky první fázi modelu i otázku, proč genocida vzniká. Model striktně vycházející z definice genocidy vymezené v Úmluvě o genocidě, by zajisté nevyřešil dlouhodobý spor ve věci kritiky její nedostatečné definice. Nesporně by však napomohl pochopit, co vlastně genocidou opravdu rozumíme. Bližší porozumění procesu genocidy je a vždy bude základním stavebním kamenem pro jeho prevenci.

LITERATURA A ZDROJE

- Barša, P. (2011). *Paměť a Genocida: Úvahy o politice holokaustu*. Argo.
- Bartrop, R. P. (2015.) *Genocide: The Basics*. Routledge.
- Bauman, Z. (1989). *Modernity and the Holocaust*. Polity Press.
- Browning, C. R. (1992). *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*. Harper Collins.
- Burleson, S. J., & Giordano, A. (2016). Spatiality of the Stages of Genocide: The Armenian Case. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, 10(3), 39–58.

- Chalk, F., & Jonassohn, K. (1990). *The History and Sociology of Genocide: Analyses and Case Studies*. Yale University Press.
- Charny, I. (Ed.) (1999). *Encyclopedia of Genocide*. Vol. I. A–H. Santa Barbara: ABC – CLIO.
- Eilbott, B. (1992). Review of *The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence; Why Genocide? The Armenian and Jewish Experiences in Perspective*, by E. Staub & F. Mazian. *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought*, 27(1), 88–92.
- Epstein, C. (2015). *Nazi Germany: Confronting the Myths*. WILEY Blackwell.
- Erichsen, C. W. (2005). *The Angel of Death Has Descended Violently Among Them: Concentration Camps and Prisoners-of-war in Namibia, 1904–08*. University of Leiden, African Studies Center.
- Fein, H. (1979). *Accounting for Genocide: National Responses and Jewish Victimization during the Holocaust*. The Free Press, Collier Macmillan.
- Fein, H. (1990). Genocide: A Sociological Perspective. *Current Sociology*, 38(1), 1–126.
- Fein, H. (1993). Accounting for Genocide after 1945: Theories and Some Findings. *International Journal on Group Rights*, 1(2), 79–106.
- Feierstein, D. (2014). *Genocide as Social Practice: Reorganizing Society under the Nazis and Argentina's Military Juntas*. Rutgers University Press.
- Fougner, T. (1992). Review of *The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence*, by E. Staub. *Journal of Peace Research*, 29(3), 353–353.
- Gerteiny, A. G. (2007). *The Terrorist Conjunction: The United States, the Israeli-Palestinian Conflict, and Al-Qā'ida*. Greenwood Publishing Group.
- Griffioen, P. (1995). A Concise Theoretical Analysis of Helen Fein's work: "Accounting for Genocide. National Responses and Jewish Victimization during the Holocaust." *Conference: The place of the Shoah in modern Jewish history*. Bar-Ilan University, Israel. <https://uni-konstanz.academia.edu/PimGriffioen/>
- Gurr, T. R. (2019). Preventing genocides and mass atrocities: Evidence from conflict analysis. In B. Harff & T. R. Gurr (Eds.), *Preventing Mass Atrocities: Policies and Practices* (s. 60–69). Routledge.
- Harff, B. (1987). The Etiology of Genocide. In I. Wallimann, M. N. Dobkowski & R. L. Rubenstein (Eds.), *Genocide and the Modern Age: Etiology and case Studies of Mass Death* (s. 41–59). Greenwood Press.
- Harff, B. (1992). Recognizing Genocides and Politicides. In H. Fein (Ed.), *Genocide Watch* (s. 27–41). Yale University Press.
- Harff, B. (2003). No Lessons Learned from the Holocaust? Assessing Risks of Genocide and Political Mass Murder since 1955. *American Political Science Review*, 97(1), 57–73.
- Haslam, N. (2006). Dehumanization: An Integrative Review. *Personality and Social Psychology Review*, 10(3), 252–264.
- Hiebert, M. S. (2008). Theorizing Destruction: Reflections on the State of Comparative Genocide Theory. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, 3(3), 309–339.
- Hilberg, R. (2003). *The Destruction of the European Jews*. Yale University Press.
- Hovannisian, R. G. (1994). Etiology and Sequelae of the Armenian Genocide. In G. J. Andreopoulos (Ed.), *Genocide: Conceptual and Historical Dimensions* (s. 111–140). University of Pennsylvania Press.
- Hull, I. V. (2005). *Absolute Destruction: Military Culture and the Practices of War in Imperial Germany*. Cornell University Press.
- Jones, A. (2017). *Genocide: A Comparative Introduction*. Routledge.
- Knöbl, W. (2017, 20. února). How (not) to Explain Violence – Reflection on Recent Developments within the Social Sciences. *Konference: IWM monthly lecture*. <http://www.iwm.at/events/event/how-not-to-explain-violence/>
- Kogon, E. (1998). *The Theory and Practice of Hell: The German Concentration Camps and the System Behind Them*. Berkley Books.
- Kuper, L. (1981). *Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century*. Penguin Books.
- Kuper, L. (1990). Review of *The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence.*, by E. Staub. *Contemporary Sociology*, 19(5), 683–684.
- Lemkin, R. (1944). *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation – Analysis of Government – Proposals for Redress*. Carnegie Endowment for International Peace.
- Moses, A. D. (2013). Raphael Lemkin, Culture, and the Concept of Genocide. In D. Bloxham & A. D. Moses (Eds.), *The Oxford Handbook of Genocide Studies* (s. 19–41). Oxford University Press.

- Naimark, N. M. (2017). *Genocide: A World History*. Oxford University Press.
- OSN (1948). *Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocidia*. <https://www.osn.cz/umluva-genocida/>
- Rosenberg, S. P. (2012). Genocide Is a Process, Not an Event. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, 7(1), 15–23.
- Rothschild, Z. K., Landau, M. J., Sullivan, D., & Keefer, L. (2012). A dual-motive model of scapegoating: Displacing blame to reduce guilt or increase control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(6), 1148–1163.
- Schabas, W. A. (2000). *Genocide in International Law: The Crimes of Crimes*. Cambridge University Press.
- Shaw, M. (2003). *War and Genocide: Organised Killing in Modern Society*. Polity Press.
- Shaw, M. (2013). Sociology and Genocide. In D. Bloxham & A. D. Moses (Eds.), *The Oxford Handbook of Genocide Studies* (s. 142–162). Oxford University Press.
- Shaw, M. (2015). *What is Genocide?* (second edition). Polity Press.
- Skolnik, F., & Berenbaum, M. (2007). *Encyclopedia Judaica*, vol. 9. Macmillan reference USA.
- Smith, N. (2007, 12. listopadu). UMW Professor to be Featured on “With Good Reason” Radio Program. *UMW Voice*. <https://www.umw.edu/news/2007/11/12/umw-professor-to-be-featured-on-with-good-reason-radio-program-2/>
- Stanton, G. H. (1987, 14. března). Blue Scarves and Yellow Stars: Classification and Symbolization in the Cambodian Genocide. *Genocide Watch*. <https://www.genocidewatch.com/single-post/1987/03/14/blue-scarves-and-yellow-stars-classification-and-symbolization-in-the-cambodian-genocide>
- Stanton, G. H. (1996, únor). The Eight Stages of Genocide. *Genocide Watch*. <https://www.genocidewatch.com/articles-by-dr-stanton>
- Stanton, G. H. (2019, 28. února). Teaching Ten Stages of Genocide. *Genocide Watch*. https://www.genocidewatch.com/files/ugd/d0bbf9_0d4bcda492ef46cb8c6263c7823cd7d7.pdf
- Stanton, G. H. (2023). The Ten Stages of Genocide. *Genocide Watch*. <https://www.genocidewatch.com/tenstages>
- Staub, E. (1989). *The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence*. Cambridge University Press.
- Staub, E. (2000). Genocide and Mass Killing: Origins, Prevention, Healing and Reconciliation. *Political Psychology*, 21(2), 367–382.
- Staub, E. (2011). *Overcoming Evil: Genocide, Violent Conflict, and Terrorism*. Oxford University Press.
- Straus, S. (2001). Contested Meanings and Conflicting Imperatives: A Conceptual Analysis of Genocide. *Journal of Genocide Research*, 3(3): 359–375.
- Straus, S. (2007). Second-Generation Comparative Research on Genocide. *World Politics*, 59(3), 476–501.
- Straus, S. (2008). *The Order of Genocide: Race, Power, and War in Rwanda*. Cornell University Press.
- Van Haperen, M. (2016). Rwandská Genocida, 1994. In M. Van Haperen (Ed.), *Holokaust a jiné genocidy* (s. 101–123). Občanské sdružení PANT.
- Waller, J. (2016). *Confronting Evil: Engaging Our Responsibility to Prevent Genocide*. Oxford University Press.
- Wallace, M., & Kinahan, J. (2011). *A History of Namibia from the Beginning to 1990*. Columbia University Press.
- Weiss-Wendt, A. (2008). Problems in Comparative Genocide Scholarship. In D. Stone (Ed.), *The History of Genocide* (s. 42–70). Palgrave Macmillan.
- Zimbardo, P. G. (2007). *The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil*. Rider.

FIRST STEPS IN THE DEVELOPMENT OF A MULTILEVEL MODEL OF RESILIENCE FOR THE CZECH ATTITUDE BAROMETER PANEL SURVEY (2024–2027)

PAT LYONS

Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences
E-mail: pat.lyons@soc.cas.cz

PETR LUPAČ

Department of Sociology at the Faculty of Arts, Charles University
E-mail: petr.lupac@ff.cuni.cz

ABSTRACT

This paper presents a multilevel model of resilience for testing with the Czech Attitude Barometer panel survey (CAB, 2024–2027). Individual resilience is defined using the Brief Resilience Scale. Development of the multilevel model of resilience is based on a macro-micro-macro theory that is grounded at the individual-level using Appraisal Theory. Multilevel resilience is theorised to have three facets: individual, community and societal. One purpose of the multilevel model of resilience developed here is to study how polarisation is related to resilience through negative emotions (anger, anxiety and fear) using multilevel statistical methods.

Keywords: resilience; multilevel; adversity; polarisation; emotion

In recent years, the term resilience has gained prominence in addressing our ability to face and overcome a wide range of complex challenges from climate change and economic volatility to political polarisation and public health crises. Both international organizations and national governments have identified ‘resilience’ as a strategic priority for creating adaptable and sustainable systems capable of withstanding diverse adversaries (Malik et al., 2014; WEF, 2023). A common theme running through many political documents is that as societies face growing uncertainties, understanding resilience at multiple levels – individual, community, and societal – has become indispensable in fostering stable development and promoting long-term well-being. In parallel with increasing relevance in policy making, the debates about resilience have grown into (a weakly integrated) area of study scattered across a wide range of disciplines. These range from early elaborations of the resilience concept in psychology and ecology to recent applications in disaster studies, gerontology and organizational studies (Xu & Kajikawa, 2018; Xue et al., 2018). Several attempts have been made to synthesize the growing resilience literature in an effort to create the basis for a model that would take into account the diverse meanings and multiplicity of scales on which resilience is addressed (e.g. Troy et al., 2023).

The twin purposes of developing a multilevel model of resilience for testing using a specific national panel survey, the biannual Czech Attitude Barometer panel survey fielded between 2024 and 2027 (hereafter termed MMR-CAB), is to understand (a) current levels of resilience and (b) changes in resilience over time. Therefore, the development of the MMR-CAB aims to conceptualise resilience as a socio-ecological phenomenon that is dynamic; operating simultaneously at the interconnected micro (individual), meso (community), and macro (society) levels.

A general theory of resilience is, in our opinion, very difficult to develop at the moment because of the unresolved normativity at the societal level (Thorén & Olsson, 2018); and the fragmented nature of the debate that has formed around the concept of resilience (Xu & Kajikawa, 2018; Xue et al., 2018). Therefore, without giving up the effort to create a general model, we prefer to approach the problem of increasing our knowledge of resilience in a Mertonian way (Merton, 1968), by staying at the mid-range level; and focusing on validating hypotheses in a specific social context (i.e. contemporary Czech society) drawing on clearly defined theoretical foundations that are applicable for outlining an empirically testable model that is multilevel in nature. Accordingly, our goal in this article is to contribute to this effort by outlining our conceptual multilevel model of resilience for empirical testing using the CAB panel survey.

In order to be able to (statistically) model resilience, it is necessary to measure it. The existence of many contrasting resilience scales underscores a fundamental point: the conceptualisation and measurement of resilience is neither objective nor neutral either in application or consequence. In this respect, Copeland et al. (2020, p. 1) made the insightful point that:

[...] there is a fundamental duality within the very concept of resilience that makes measuring [...] resilience profoundly difficult. This duality is best described as a tension between resilience as a characteristic of a community [person or country] as it now exists, and the transformations that will happen within and to that community [person or country] should it survive a severe disruption. The primary way to measure such aspects of resilience is indirectly, through *indicators* [italics in original], since resilience itself is a complex concept. However, current indicators of 'social resilience' [...] fail to capture this tension in various ways, and yet they are increasingly being used for policy [...]

What this normative warning implies is that great care is required in the conceptualisation, operationalisation, and analysis of resilience scales and indicators. Researcher judgments that a person, community and society have a certain level of resilience; and such resilience is stable or changing over time may have real-world policy consequences. What this means practically is that (1) multiple measures of resilience should be used where possible; (2) cross-validation among resilience indicators should be conducted before coming to final evaluations; and (3) the reporting of the results of the MMR-CAB should be sensitive to nuances and inconsistencies rather than propose bold real-world interpretations and policy recommendations. This is especially important in the study of resilience and social divisions.

A key theme in the design of CAB is the measurement of socio-political polarisation in terms of social identities that lead to opposition between groups. The potential

for polarisation to undermine and weaken resilience is an important theme in current political discussions and scientific research (Croissant & Lars, 2024). To summarise the prevailing view, resilience and polarisation are hypothesised to have a negative association. Macro-level, cross-country analyses lend support to this thesis; however, there is much less evidence about this negative relationship at the meso (community) and micro (individual) levels.

More practically, a key aspiration for the MMR-CAB is that for policy makers, the MMR-CAB might be used as an 'early warning system' that indicates when, for example, community resilience is in decline; where an early intervention is warranted to lessen or prevent further decline. Of course, the advice regarding the normative implications of using resilience indicators highlighted above always remains pertinent. With this caveat in mind, an example of this policy-oriented approach to community resilience is the 'More Resilient Communities' project fielded in the state of New South Wales, Australia. This project implemented a panel survey, similar to CAB, between 2017 and 2022 that has resulted in an online dashboard of community resilience using a customised database composed of 9 domains of resilience measured with 36 indicators (Brown, Schirmer & Amorsen, 2023). This recent Australian experience underscores the value of frequent measurement, which is an important feature of CAB. At the core of our MMR-CAB is the measurement of resilience at the individual-level using a special resilience scale (see below for details) implemented in all waves of CAB.

Our presentation of the MMR-CAB in this paper is structured as follows. In the first section, a macro-micro-macro theory for developing MMR-CAB is outlined, and this is followed in sections 2 and 3 by two micro-theory foundations for the MMR-CAB that focus on (a) feelings of stress and emotion via Appraisal theory and (b) societal division grounded in affective polarisation. Thereafter, in section 4 an operational definition of resilience at the individual-level is presented. Section 5 introduces the operationalisation of MMR-CAB using a three-fold integrated view of resilience: individual resilience (IR), community resilience (CR) and societal resilience (SR). Here it is emphasised that IR, CR and SR may have common or customised sources of data. The penultimate section describes data usage, method of data analysis based on integrating 'within and between analysis' (WABA) with random coefficients models (RCMs), and opportunities for extending previous work on the correlates of multilevel resilience in the Czech Republic. In the final section there are some concluding remarks.

A Macro-Micro-Macro Theory for Developing MMR-CAB

One approach to understanding how resilience might operate at the individual (micro) and contextual (meso and macro) levels is to develop a dynamic sociological conception of MMR-CAB. In this respect, Boudon (1979a,b) and Coleman (1990) both theorised about individual behaviour using a dynamics of interaction explanation. An important caveat with this form of sociological theorising explanation is that it is empirical in being focused on observable phenomena with no pretence to being the only explanation. Consequently, empirical evidence is used to test for the existence of a dynamic sociological

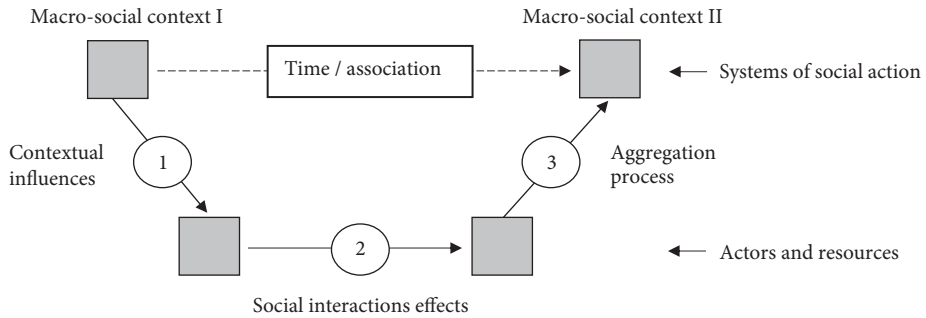

Figure 1: A multilevel macro-micro-macro theory of resilience
Source: authors, adapted from Coleman (1990)

theory that takes context seriously and tests the validity of this theory's assumptions. This is one purpose of CAB. A defining feature of a 'macro-micro-macro' (multilevel) theory are the links between events at the individual (micro), community (meso) and societal (macro) levels. Here for simplicity the focus will be on the micro and macro-levels as shown in Figure 1 where the same logic would also apply to the intermediate meso level which is discussed below.

Figure 1 proposes that establishing a multilevel link between individual action and societal/community context requires 3 steps. First, there is the specification of *contextual influences* that shape the attitudes, beliefs, emotions, and values of individuals (see, arrow 1 in Figure 1). Second, this is followed by defining *social interaction effects* that link individuals' attitudes, beliefs, emotions and values to their actions as shown in arrow 2 of Figure 1. Third, an *aggregation process* helps to explain how individuals' actions and interactions generate various intended and unintended collective social outcomes and these are represented by arrow 3 of Figure 1. This macro-micro-macro theory of MMR-CAB posits that explaining observed (community and) societal resilience requires linking context, social interaction, and aggregation explanations. The inter-individual interactions represented by arrow 2 in Figure 1 are shaped by the social context which includes institutional factors related to local governance, for example. Consequently, individuals are theorised to be simultaneously both the cause and consequence of social reality (Swedberg 2016, p. 252).

Note the bottom part in Figure 1 refers to the individual-level and upper part the societal level. Here individuals are influenced by society (arrow 1); and by each other (arrow 2); and the results of many individual interactions has a subsequent impact on society (arrow 3). Time is inherent in this figure. The dashed arrow at the top of the figure linking macro-social contexts I & II via time or some relationship of association highlights that this theory does not envisage that societal patterns from the past determine current and future social patterns. All change is mediated by individuals (and communities, not shown).

In sum, the theory of the MMR-CAB, presented above, is neither 'top-down' nor 'bottom-up', but contains elements of both allowing for interactions across levels that are both context and time dependent reflecting changes in the real-world that have multiple

origins. Moreover, this multilevel theory does not adhere to methodological individualism as social relations and institutions cannot be reduced to personal characteristics, but also have community and/or societal origins. However, the macro-micro-macro theory, presented above, contends that resilience must ultimately be based on concrete individual relationships rather than interactions between abstract (or emergent) supra-individual entities such as the community and society. This central feature of a macro-micro-macro theory of resilience requires the specification of micro-foundations for resilience. Here the focus will be on two micro-theoretical foundations for the MMR-CAB model: (1) how individuals respond emotionally to stress produced by experiencing unexpected adversity, and (2) the emotional foundations for political polarisation that stem, in part, from stress and feelings of unfairness.

Micro-Theory Foundations of the MMR-CAB: Appraisal Theory

Appraisal theory (AT), and its fore-runner the Transactional model of stress and coping, is a very useful theory in allowing resilience to be studied in terms of individuals' management of stress (Lazarus & Folkman 1984; Lazarus 1991). The definition of stress is that it results from an interaction, or 'transaction', between a person and their (changing) external context. Within AT a stress-based response depends critically on individuals' definition of their situation. Critically, for AT, stress is not determined at the micro or meso/macro levels: it is multilevel in nature, a perspective that matches with the MMR-CAB.

This is a key point because, according to AT, two individuals facing the same adverse situation can experience different levels of stress. Much depends on personal resources, such as access to emotional support from family/friends, for dealing with adversity. Specifically, in adverse situations, level of experienced stress is defined by the person and not the community or societal context. Stress is always individualised from the perspective of AT. Again, this emphasis on the individual is a core element of the macro-micro-macro theory outlined in the previous section. Please note that stress at the meso- and macro-levels may be operationalised in at least two ways: (1) as a mean aggregation of individual stress indicators in a specific geographic area, or (2) using official administrative data: this option is discussed below. Focussing here on the individual-level, an AT approach to explaining individual resilience involves two-steps.

In step 1, *primary appraisal* focusses on the immediate personal impact of adversity and is deemed negative when it undermines goals. More generally, primary appraisals define a situation as being irrelevant, benign-positive, or stressful. If stress occurs, there are subsequent appraisals of 3 types: (a) harm/loss: exploring what has already been lost; (b) threat: determining future outcomes; and (c) challenge: which examines what opportunities have become available – this is where resilience begins. In step 2, *secondary appraisal* involves personal perceptions of the long-term consequences of an adverse event. If a secondary appraisal concludes that an external event is overwhelming, then the resulting stress will motivate one of two coping strategies: (1) become 'problem focussed' where the goal is to change the situation or (2) become 'emotion-focussed' where the strategy is to adapt to the new circumstances.

An advantage of using AT as one of the micro-theory foundations of MMR-CAB, is that AT predicts that external adverse events, motivating resilience, will activate negative emotions such as anger, fear and anxiety when personal goals are threatened. Anger is experienced when individuals blame someone else for a negative event and believe this other person or group should have behaved differently. Turning to the emotion of fear, AT posits that fear emerges when a situation is evaluated as posing an existential physical or psychological threat to personal well-being. In contrast to anger and fear, anxiety typically occurs when an individual experiences ambiguity or uncertainty and is motivated to prevent future harm. This means that individuals who are (1) angry should have lower Brief Resilience Scale (BRS) scores, and (2) those who are fearful or anxious will have higher ones. These predictions can be tested using CAB data.

One important issue when analysing negative emotions is their interconnectedness: a threatening event that motivates resilient behaviour is likely to involve anger, fear and anxiety resulting in the problem of how to distinguish between them. For example, Vasilopoulos, Marcus, Valentino, & Foucault (2019, pp. 686, 690) show that in the aftermath of the November 13, 2015 Paris terror attacks the emotions of fear and anger were moderately correlated ($r = 0.47 - 0.56$). Other research, inspired by AT, shows that although fear and anxiety are also linked they are nonetheless distinct emotions for two reasons. First, if a person thinks that they are more susceptible to an external threat they will exhibit more anxiety than fear. Second, if a perceived threat is viewed as being more severe this will, conversely, arouse more fear than anxiety (So, Kuang & Cho, 2016, pp. 125, 133, 135). What we have here are contextual influences (arrow 1 of Figure 1) that can be tested in CAB.

Finally, there is no reason to assume that the impact of negative emotions such as anger, fear and anxiety on individual resilience will be the same. In this respect, two hypotheses might be tested with CAB data. First, anxiety is more strongly linked with resilience than fear for problems with societal origins. This is because anxiety is a more proximate basis for adaptive (resilient) responses, than fear, in a context where the dangers are social in nature, e.g. wars, migration waves, economic downturns, crime, etc. Second, fear will be more strongly associated with resilience than anxiety when individuals are confronted with crises originating in the natural world such as pandemics and extreme weather events because fear has been an effective adaptive response for most of human history where physical dangers were experienced daily (see, So, Kuang & Cho, 2016, p. 136). These two hypotheses underscore that (a) the source of adversity matters, and that meso and macro context effects may be social or physical; and (b) the specification and testing of the MMR-CAB model must be careful in defining context effects.

Micro-Theory Foundations of the MMR-CAB: Affective Polarisation

A second foundation of our macro-micro-macro theory of multilevel resilience is the emotional basis for social and political competition and conflict. The link here with AT is that negative emotions such as anger, anxiety and fear are primed when an external crisis, typically having a social origin, is seen to be unfair. Experiencing unfairness is fundamentally emotional in nature, and is often linked to anger (Mikula, Scherer & Athenstaedt,

1998; Batson, et al. 2007; Srivastava, Espinoza & Fedorikhin, 2009). However, unfairness is also associated with anxiety 'because the incongruence between the pre-existing evaluation (i.e., pre-existing overall fairness judgment) and the actual treatment (unfair event) can create uncertainty about the future' (Barclay & Kiefer, 2019, p. 1808).

Within the MMR-CAB, it is necessary to have a precise notion of (socio-political) polarisation and how it relates, through negative emotions, to resilience. In this respect, it is important to stress that the term 'polarisation' has no definitive meaning. In part, this is due to the multilevel use of the polarisation concept. In this respect, Bakker & Lelkes (2024, p. 419) contend:

Although scholars use the term 'polarisation' at the individual-level (John is polarised), polarisation is most properly understood as a description of the distribution of a population (America is polarised). In particular, the degree to which a population is polarised is defined as the degree to which the distribution of some measure approximates a bimodal distribution.

At the meso- and macro-levels, polarisation has two characteristics: it is both a 'state' which refers to the degree of bimodality observed, and a 'trend' revealing the extent to which a distribution is becoming bimodal. More generally, polarisation comes in a variety of flavours: elite, mass, policy, ideological, and affective. The CAB survey measures the latter 4 types of polarisation. The focus in this paper is on affective polarisation (hereafter, AP) which also has no generally accepted definition; again because of the term's multilevel use. For example, Harteveld et al. (2022, p. 5) emphasises the individual-level and states 'affective polarisation generally refers to a situation of antipathy between citizens based on their respective political identities.' In contrast, Wagner (2021, p. 3) focusses on the meso or party-level in his definition: 'affective polarisation in multiparty settings should be defined and assessed as the extent to which politics is seen as divided into two distinct camps, each of which may consist of one or more parties.' Finally, Torcal, Reiljan & Zanotti (2023, p. 1) adopted a multilevel perspective that is both individual and party based: 'affective polarization can be defined as the simultaneous presence of affinity toward one's own party and fellow partisans (in group) and hostility toward opposite political parties or compatriots with opposing political identities [out group(s)].'

The perspective adopted here will be the latter one, i.e. multilevel, where AP is operationalised at the individual-level: a perspective that matches with the macro-micro-macro theory of the MMR-CAB presented above. At the micro-level, the expectation is that AP is correlated with social avoidance, political intolerance, and support for violence against fellow citizens. All of these correlates are measured in CAB, and provide a basis for testing social interaction effects (depicted by arrow 2 in Figure 1). Specifically, it is hypothesised that there will be a positive relationship between AP, measured using an 11-point dislike-like scale of voters of competitor parties, and (a) avoidance of rival party supporters, (b) intolerance of supporters of disliked political or policy goals, and (c) support of violence to achieve political goals. One view of this relationship is that AP 'causes' the 3 democratic norm-breaking factors of avoidance, intolerance and violence. At the meso- and macro-levels, AP is linked with an unwillingness to engage in compromise in national (elite) politics, lower support for democratic norms, dissatisfaction with de-

mocracy, and lower levels of political engagement (Brentzen, Kelsall & Harteveld, 2024, pp. 929–931).

From a multilevel perspective, AP is considered important because the prevalence of strong negative emotions such as fear, anger and anxiety at the micro-level is suspected to have undesirable meso- and macro-level consequences such as (1) lowering electoral accountability, (2) promoting blind conforming to group norms, (3) reducing citizen support for democratic norms, and (4) increasing support for violence (Iyengar et al., 2019). These consequences emerge from inter-individual interaction effects generated by various social interaction mechanisms represented by arrow 2 in Figure 1. All of this leads at the macro-level to a destabilising of the democratic system operating through social aggregation processes linking the micro- to macro-levels as shown in arrow 3 of Figure 1. It is important here to highlight that the link between AP and anti-democratic attitudes relationship is not direct, but moderated by the presence of anger, anxiety and fear because these emotions are known to be associated with biased information processing (Bakker & Lelkes, 2024, pp. 424–425). Such moderation effects are a central feature of multilevel statistical models discussed below.

To date, the relationship between political polarisation and resilience has been mainly conceptualised at the macro-level within the research literature. Specifically, countries with higher levels of polarisation have lower ‘democratic resilience’ which has been defined as ‘the capacity of an entity or system to resist to shocks, to absorb them, to bounce back from them and to move forward, in order to maintain or enhance its identity, if not structures and functions’ (Croissant & Lot 2024, p. 5). This definition is almost identical with individual-level definitions of resilience (see, next section). In short, there is a theoretical homology concerning the concept of resilience at the micro-, meso- and macro-levels. The key point here is that the macro-level idea of democratic resilience has been posited as a solution to pernicious political polarisation at the meso- and micro-levels (see, McCoy & Sumer 2021, pp. 61–92). Theoretically, what this means is that factors, such as institutional constraints, that promote democratic resilience at the state level operating through contextual influences (arrow 1 in Figure 1) can attenuate AP at the individual-level. This can occur by lowering individuals’ feelings of anger, anxiety and fear. Having discussed (democratic) resilience at the macro-level, it is important now to re-direct attention to the micro-level; and explain how personal resilience is conceptualised and measured in the MMR-CAB.

Operational Definition of Personal Resilience

The development of the MMR-CAB requires: (1) a definition of resilience and (2) a concrete method of measurement. The Brief Resilience Scale (BRS) was developed to measure individual self-reports of ability to recover from stress using a 5-point Likert scale. Resilience is defined as ‘[...] the ability to bounce back, resist illness, adapt to stress, or thrive in the face of adversity [...]’ (Smith et al. 2008, p. 195). Consequently, the BRS measures personal confidence in ability to deal with challenges, and is an indicator of psychological resilience operationalised as ‘bouncing back’. Please note that BRS does not

aim to measure adaptation or resistance which are other frequently mentioned attributes of resilience.

The BRS is a summated rating scale that is a unidimensional measure of individual resilience; it includes both positively and negatively worded items to enhance validity and reliability. The following instructions are used to administer the scale: ‘Please indicate the extent to which you agree with each of the following statements by using the following scale: 1 = strongly disagree, 2 = disagree, 3 = neutral, 4 = agree, 5 = strongly agree.’

- 1. I tend to bounce back quickly after hard times.
- 2. I have a hard time making it through stressful events. (R)
- 3. It does not take me long to recover from a stressful event.
- 4. It is hard for me to snap back when something bad happens. (R)
- 5. I usually come through difficult times with little trouble.
- 6. I tend to take a long time to get over setbacks in my life. (R)

A validation study of a Czech (and Slovak) version of BRS revealed that the scale has ‘good psychometric properties’ in terms of validity and reliability (Furstova, Kascakova, Polackova Solcova, Hasto & Tavel, 2021, p. 2810). The protocol for using the BRS has a 4 step procedure. First, items 2, 4, and 6 of the BRS are scored by reverse coding (R) them; the mean of the 6 Likert items is then estimated. Mean BRS scores are recommended for comparison with previous research. Second, a total score is calculated by taking the sum or the mean of the scores on the six items resulting in a score from 6 to 30 for sums and from 1 to 5 for means. Third, missing data are mean imputed (from step 1) using information from the non-missing BRS scale items. Fourth, the BRS may be interpreted using a summated rating scale ranging from (1) very low to (7) very high: this

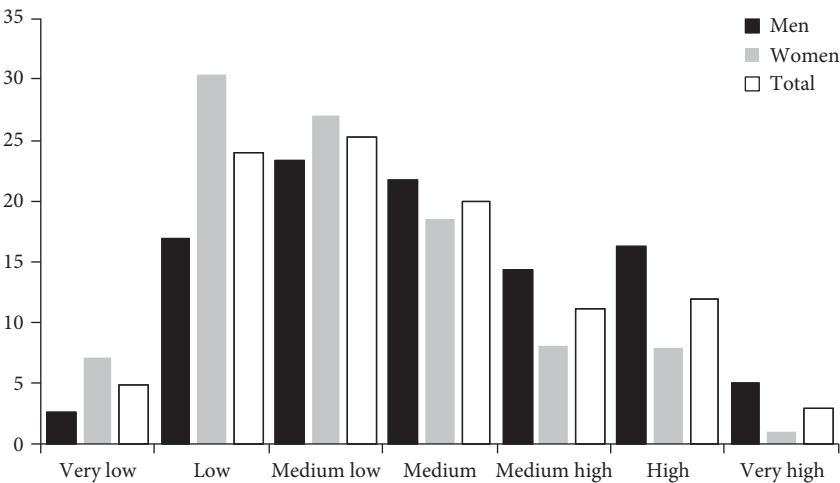

Figure 2: Brief resilience scale profile for Czech adults, June–July 2024 (percent)
Source: CAB wave 1, n = 1748, data unweighted

allows comparison with other national studies thereby establishing if Czechs are more or less resilient than citizens elsewhere.

By way of introducing the resilience data measured in CAB, Figure 2 shows the current Czech profile of resilience. Similar to other studies, the BRS has a roughly normal (Gaussian) distribution with some negative skew where slightly more scores were lower than the mean. This hints at a specific gendered survey response effect where women tend to self-report having lower levels of resilience than would be expected if resilience were normally distributed across the population. Statistically, this effect size is not small ($p \leq .001$, $d = .49$ [CI .40 – .59]). This gender difference matches with previous research both in the Czech Republic and elsewhere (Furtova et al. 2021, p. 2822). However, this gender difference is not observed in all resilience scale (see below for details) highlighting that how resilience is measured matters and has normative implications. The BRS scale implemented in CAB has, in statistical terms, high reliability (Cronbach's $\alpha = .87$, McDonald's $\omega = .87$). Moreover, the assumption that the BRS scale measures a single thing, i.e. resilience, is confirmed by additional data analysis. Since the BRS responses in CAB appear to refer to a single latent trait, then other statistical techniques making different assumptions about the individual scale items may also be used to broaden understanding of individual resilience, e.g. item response theory (IRT).

Operationalising the MMR-CAB

A central motivation for developing the MMR-CAB is that the nature and definition of resilience depends on level of analysis (see, Kimhi, Marciano, Eshel & Adini, 2022). Here, 3 facets of resilience will be used to construct an MMR-CAB: individual, community and societal. One key consequence of the micro-macro-micro theory of MMR-CAB, outlined above, is that measurements of resilience at the micro-, meso- and macro-levels need not be strongly linked because (a) they refer to qualitatively different forms of resilience and (b) there is no a priori reason to expect that resilience at the meso- and macro-levels are simple aggregations of patterns observed at the individual-level. Note here, the ecological inference problem and the insight from appraisal theory that any aggregated unit, such as a community (okres), could exhibit a level of resilience and emotions such as anger and anxiety resulting from a large number of individual-level patterns that yield a common result. Therefore, levels of resilience observed at the meso- and macro-levels derive from an indeterminate number of potential aggregation rules from individual-level data. There is no statistical solution to this fundamental indeterminacy (Clark & Avery, 1976). What is possible is to use a multilevel statistical approach where different levels are analysed simultaneously (see below).

At the micro-level there is Individual Resilience (IR) which is defined above and is measured using BRS. Moving to the meso-level, there is Community Resilience (CR) which will be measured using the CAB survey: individual-level data may be aggregated to the community-level to create a resilience indicator for a specific geographical area (okres). It is important to highlight here that CR has many definitions and no generally accepted operationalisation (Patel, Brooke Rogers & Rubin, 2017). Nonetheless, CR may also be profitably measured using administrative and labour force survey data where the

definition of CR refers to enhancing quality of life in a community by minimising the (potential) impact of disasters such as local flooding, crime, etc. Finally, at the macro-level there is Societal Resilience (SR) which depends on socio-political performance of the national system of governance indicated by (a) satisfaction with the functioning of democracy, (b) legitimacy of the political regime, and (c) trust in institutions. Each of these factors is measured in CAB.

Development of an MMR-CAB also involves consideration of what factors change IR, CR and SR within the logic presented in the macro-micro-macro theory above. The key dynamics here are (1) cross-level interactions (arrows 1 and 3 of Figure 1), and (2) inter-individual interactions occurring over time (arrow 2). CAB is designed to measure both of these dynamics in conjunction with selected auxiliary (external) evidence such as administrative data. The three main objectives of the MMR-CAB are (a) construction, estimation and comparison of IR, CR and SR scales; (b) comparison of IR, CR and SR scores for over time; and (c) explaining differences in IR, CR and SR in terms of issue and affective polarisation and three key negative emotions: anger, fear and anxiety, discussed in the micro-theory section above. Finally, to reiterate a point made earlier, the normative implications of using specific resilience indicators is something that will inform all empirical work.

MMR-CAB Data Usage and Analysis

CAB has been designed to measure resilience biannually between 2024 and 2027 in a 7-wave panel survey. The MMR-CAB is flexible as the hierarchy in units of analysis may be (re)defined as required. A first use of MMR-CAB is to examine how inter-individual variation in resilience, as measured using BRS (see above), are associated with attitudes relating to policy preferences, affective polarisation, and socio-economic background. This facilitates exploring individual resilience (IR) in a comprehensive way. A second use of MMR-CAB is to take the community (okres, $n = 77$) as the primary unit of analysis and study how community resilience (CR) varies across the Czech Republic using CAB data to estimate resilience in each community and match BRS community scores with a wide range of quality of life indicators assembled by the Czech Statistical Office (CZU). Also, the quarterly Czech Labour Force Sample Survey (Výběrové šetření pracovních sil (VŠPS)) is also an important resource for community (okres) data. These CZU data facilitate study of CR in a way that allows moving beyond reliance on self-reported survey data. A third use of MMR-CAB is to aggregate the CAB data to the community level and track the trajectory of CR across time in terms of affective, socio-political, and socio-demographic factors. Finally, it is also possible to examine SR and assess if Czech society is becoming more or less resilient over time (2024–2027) and make comparison with other countries (e.g. Koubová & Kimhi, 2024).

MMR-CAB data analysis: Statistical evaluation of MMR-CAB could proceed in two steps. First, estimation of resilience scales at the individual, community, and societal levels. With BRS this involves a summated rating scale; however, this may be generalised using structural equation modelling (SEM) where the IR, CR and SR scales are examined in an integrated model using a Bayesian SEM due to its greater flexibility than maximum

likelihood estimation (Muthén & Asparouhov, 2012). Second, estimation of multilevel regression models of IR, CR and SR using explanatory variables such as polarisation, anger, anxiety at the individual-level; living standard indicators for the community-level derived from administrative data; and national measures such as unemployment, inflation, etc. for the societal-level.

The conceptualisation underpinning statistical multilevel modelling is not unified for historical reasons; so the theory and interpretation of multilevel models varies. The first, older perspective, involves establishing the same (homologous) relationship between polarisation and resilience, for example, across the individual, community and societal levels, thereby conducting a 'within and between analysis' (WABA). A second, more recent view, focusses on the impact of higher levels on lower levels, e.g. establishing how degree of political polarisation at the community level influences individual resilience (IR) using a 'random coefficient model' (RCM). These two multilevel statistical modelling perspectives are complementary in 'answering different questions and addressing different issues' (Yammarino & Gooty, 2019, p. 563). Consequently, it makes sense to integrate both perspectives into a single integrative model which will be presented here in a preliminary and intuitive way. Here it is important to note that the individual, group or community, and collective or societal levels could be examined using both WABA and RCM. In the resulting integrative model there would be (a) direct cross-level effects for variables that are both a cause and effect, (b) intra-level and cross-level effects for key covariates, and (c) cross-level moderating effects due to exogenous factors such as the wealth of a community.

Within the macro-micro-macro theory, presented above, it is envisaged that the focus of the integrative model will be on the second (RCM) perspective as the key dependent variable in MMR is individual-level. However, there is also interest here in CR, for public policy reasons; so the WABA perspective will be important in pursuing a broader exploration of MMR. The admittedly tentative integrative model proposed here is important because it demonstrates how the contextual influences (arrow 1) of Figure 1 could be tested statistically where community resilience, for example, moderates both individual resilience and polarisation. Clearly, the modelling possibilities presented here represent a beginning, opening pathways to partial analyses that are beyond the scope of this article. For this reason, the full scope of what is possible must be postponed for future publications.

Extending previous data analyses: A recent example of testing a multilevel model of resilience within Czech society employed a cross-section survey methodology that measured resilience concepts at the individual (IR), community (CR), and societal (SR) levels using individual-level self-reports to online survey questions (Koubová & Kimhi, 2024). The measurement of IR in this study did not use the BRS with six items, but two items from an alternative called the Connor-Davidson resilience scale (CD-RISC; Connor & Davidson, 2003). While BRS aims to directly measure an individual's ability to 'bounce back', the CD-RISC measures different resources an individual can call on to deal effectively with stressful events. Originally, the latter scale was used to help diagnose post-traumatic stress disorder. Both BRS and CD-RISC are 'highly correlated but still distinct' (i.e. $r = +.81$, $p \leq .001$; Ye, Wu, Huang & Yang, 2022). In essence, the BRS is primarily unidimensional in conception and individualistic in operationalisation; while

the 25 item CD-RISC works with a multidimensional theory of resilience that has five factors labelled 'personal competence', 'trust in instincts', 'positive acceptance', 'control' and 'spiritual influence'.

Measuring different facets of IR has some important consequences. For example, cross-national implementations of BRS consistently show a gender effect with BRS (as highlighted earlier in Figure 2), but this dissimilarity is not evident in CD-RISC data. Why? One reason for this BRS vs. CD-RISC difference is measurement: women score better on resilience scales that are more sociotropic rather than egocentric in orientation. This interpretation matches with the results of a meta-analysis of gender differences in sociotropy (Yang & Girus, 2019); and highlights a point made above that 'the methods by which it [resilience] is measured, and the uses made of the indicators thereby generated, are all normative' (Copeland et al., 2020, p. 8). More work will be done on this topic in future research.

Koubová & Kimhi's (2024) comparative study of multilevel resilience in the Czech Republic, Slovakia and Israel following the Russian invasion of Ukraine in February 2022 reported that Israel, overall, had the highest resilience. In this respect, this comparative study emphasised the importance of culture explaining comparative difference in observed resilience at the individual, community and societal levels (Koubová & Kimhi, 2024, pp. 2, 7, 9; note also Troy et al. 2023, pp. 565, 567). Here the focus will be on the Czech results. Using path analysis, this study found that sense of danger was the best predictor of IR, and education was also an importance correlate; the strongest predictor of CR was community morale; and the key predictor of SR was the emotion of hope where macro-level resilience was strongest among women. Importantly, the correlates of IR, CR and SR were not always the same in Koubová & Kimhi's (2024) study. This fact undermines a homologous conception of resilience, where resilience is operationalised with the same variables at all levels of analysis. Specifically, the emotions of hope and feeling threatened were linked with resilience at all levels, but age and family income were not strongly associated with resilience at any level. In contrast, anxiety and sense of danger were only associated with IR and SR; while feeling threatened is correlated with CR and SR. For some specific factors there are also mixed effects. For example, Koubová & Kimhi (2024, p. 6) found that religiosity has a positive association with CR and a negative one with IR. Why this is the case is not explained, and suggests another future line of research with CAB.

Although all of these results are intrinsically interesting, and represent an important starting point for analysing the CAB panel data; the Koubová & Kimhi (2024) study is primarily empirical and is not based on an integrated multilevel framework that facilitates understanding the common and contrasting results at the different levels of analysis. To fill this lacuna in the literature, a key goal of the MMR-CAB, as presented in this paper, has been to develop such a theory and propose how it might be tested over the next three years.

Conclusion

The purpose of this paper has been to present some details for the conception and operationalisation of resilience in formulating the MMR-CAB. In this article, we described the outline of a MMR-CAB that is based on a theoretical position compatible with methodological individualism as a prerequisite for testability in a longitudinal panel empirical investigation on a concrete (Czech) population. The MMR-CAB presented in this paper aims to understand how individuals adapt to adversity where the primary unit of analysis is the person. However, the discussion has emphasised that individuals exist within communities and a society where a specific (Czech) cultural context shapes how individuals perceive and experience adversity and resilience (Troy et al., 2023; Koubová & Kimhi, 2024). Therefore, the proposed outline of the MMR-CAB exists within a theoretical and data testing framework that explores the interaction between the individual, community, and societal levels of analysis.

A natural question in presenting the MMR-CAB is how to integrate the IR, CR and SR estimates into an 'overall resilience' score? This is both a conceptual and measurement question because it presumes the existence of something called 'overall resilience' in addition to IR, CR and SR and positing some relationship between these four forms of resilience. Using a latent variable perspective there are five potential answers to this question. These answers refer to a set of possible data measurement models: (1) a unidimensional model where all indicators are determined by overall resilience latent variable suggesting a multilevel conception of resilience is unnecessary; (2) an uncorrelated factors model in which IR, CR and SR are independent and there is no overall resilience; (3) a correlated factors model with no overall resilience where IR, CR and SR are independent but have some associations; (4) a bifactor model where each indicator of resilience is caused by overall resilience; however, IR, CR and SR also exist, based on subsets of indicators, and they have low to no association with overall resilience or each other; and (5) a higher-order model where overall resilience causes IR, CR and SR who have low or no association (see, Dunn & McCray, 2020, pp. 4–8). Some recent work on Czech resilience treated IR, CR and SR as being uncorrelated, but did report they have some association (Koubová & Kimhi, 2024, p. 5, table 3, estimates ranged from 0.16 to 0.42). More work is required in the development of MMR-CAB to answer the question posed above.

An important limit of this paper is the lack of sociological and cultural insights on resilience. Sociologically speaking, the theories of social capital associated with Bourdieu (1986, pp. 248–252) and Coleman (1990, pp. 300–321) reveal that IR is dependent on attitudes, beliefs, values, norms, networks and institutions. With regard to effective adaptation to stress and crises, i.e. resilience, Bourdieu prioritised the size of individuals' social networks (defined mainly as group membership in the 1980s) in maintaining and reproducing social status and wealth, i.e. the social structure. Thus, at the risk of over-simplification, with more wealth, there is more social capital, and hence more resilience. In contrast, Coleman stressed that social capital is an inherent communicative and transactional part of social structure that depends critically on mutual dependency. Consequently, increased wealth decreases mutual dependency, social capital and hence resilience. Moving beyond the individual-level, Putnam's (2000, pp. 48–64) study of communities' shows that both social capital and CR depend critically on level of participation

in local voluntary associations. In sum, resilience, like social capital, is both an individual asset and a collective resource. Future work will develop this insight using a sociological approach to resilience that is amenable to testing the MMR-CAB. Turning now to culture, it is clear that a particular Czech form of resilience is likely to exist and this should be studied in CAB. For example, do styles of thinking linked with self-deprecation, negativity, and value centrism which originate in culture and history help explain variation in IR, CR and SR? In attempting to answer this question, insights might be gleaned from Holy's (1996, pp. 88–89, 114) interpretive study of Czech identity circa 1990. This work was inherently multilevel in its analysis of cross-level (individual versus society) contradictions in the Czech sense of identity. For example, the public perception is that Czech society is highly cultured and deeply democratic while individual Czechs exhibit envy and intolerance. What emerges is a self-image of 'the little Czech' being resilient despite repeated societal crises in the 'great Czech nation'. Consequently, a key lesson from Holy's work for the MMR-CAB is that the determinants of Czech subjective resilience are likely to be both multilevel and paradoxical in nature.

A central task in developing the MMR-CAB is to study the relationship between resilience and polarisation in terms of three key emotions: anger, anxiety and fear. These emotions stemming from adversity posit contrasting motivations for polarisation and resilience that depend critically on the culturally determined spatial and temporal context. Finally, the operationalisation of resilience using specific indicators and scales, e.g. BRS, represents a commitment to a particular theory of resilience (unidimensional and egocentric) that has fundamental implications for understanding the use and utility of the MMR-CAB.

Funding Information

This work was supported by the European Regional Development Fund project: "Beyond Security: Role of Conflict in Resilience-Building" (reg. no.: CZ.02.01.01/00/22_008/0004595).

REFERENCES

- Bakker, B. N., & Leikes, Y. (2024). Putting the affect into affective polarisation. *Cognition and Emotion*, 38(4), 418–436. <https://doi.org/10.1080/02699931.2024.2362366>
- Barclay, L. J., & Kiefer, T. (2019). In the aftermath of unfair events: understanding the differential effects of anxiety and anger. *Journal of Management*, 45(5), 1802–1829. <https://doi.org/10.1177/0149206317739107>
- Batson, C. D., Kennedy, C. L., Nord, L.-A., Stocks, E. L., Fleming, D. A., Marzette, C. M., Lishner, D. A., Hayes, R. E., Kolchinsky, L. M., & Zerger, T. (2007). Anger at unfairness: is it moral outrage? *European Journal of Social Psychology*, 37, 1272–1285. <https://doi.org/10.1002/ejsp.434>
- Boudon, R. (1979a). *La Logique du social*. Paris: Hachette.
- Boudon, R. (1979b). Generating models as a research strategy. In R. K. Merton, J. S. Coleman, & P. H. Rossi (Eds.), *Qualitative and quantitative social research* (pp. 51–64). New York: Collier Macmillan.

- Bourdieu, P. (1986). 'The forms of capital' in J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Westport, CN: Greenwood Press.
- Brentzen, L. E., Kellsall, H., & Hartevelde, E. (2024). Consequences of affective polarization: avoidance, intolerance and support for violence in the United Kingdom and Norway. *European Journal of Political Research*, 63(3), 927–949. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12623>
- Brown, K., Schirmer, J., & Amorsen, G. (2023). *Sharing early insights for more resilient communities*. Stage 1 Report. University of Canberra, ACT, Australia. Retrieved November 5, 2024 from <https://shorturl.at/S70WD>
- Clark, W. A. V., & Avery, K. L. (1976). The effects of data aggregation in statistical analysis. *Geographical Analysis*, 8(4), 428–438. <https://doi.org/10.1111/j.1538-4632.1976.tb00549.x>
- Coleman, J. S. (1990). *Foundations of social theory*. Harvard, MA: Harvard University Press.
- Connor, K. M., & Davidson, J. R. T. (2003). Development of a new resilience scale the Connor-Davidson resilience scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*, 18(2), 76–82. <https://doi.org/10.1002/da.10113>
- Copeland, S., Comes, T., Bach, S., Nagenborg, M., & Schulte, Y. (2020). Measuring social resilience: Trade-offs, challenges and opportunities for indicator models in transforming societies. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 51, 101799. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2020.101799>
- Croissant, A., & Lars, L. (2024). *Democratic resilience in the twenty-first century: search for an analytical framework and explorative analysis*. Working Paper 2024: 149, The Varieties of Democracy Institute, Department of Political Science, University of Gothenburg, Sweden. Retrieved November 5, 2024 from <https://www.v-dem.net/wp.html>
- Dunn, K. J., & McCray, G. (2020). The place of the bifactor model in confirmatory factor analysis investigations into construct dimensionality in language testing. *Frontiers in Psychology*, 11, 1357. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01357>
- Furstova, J., Kascakova, N., Polackova Solcova, I., Hasto, J., & Tavel, P. (2022). How Czecho-Slovakia bounces back: population-based validation of the Brief Resilience Scale in two Central European countries. *Psychological Reports*, 125(5), 2807–2827. <https://doi.org/10.1177/00332941211029619>
- Hartevelde, E., Mendoza, P., & Rooduijn, M. (2022). Affective polarization and the populist radical right: creating the hating? *Government and Opposition*, 57(4), 703–727. <https://doi.org/10.1017/gov.2021.31>
- Holy, L. (1996). *The little Czech man and the great Czech nation: national identity and the post-communist transformation of society*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Iyengar, S., Lelkes, Y., Levendusky, M., Malhotra, N., & Westwood, S. J. (2019). The origins and consequences of affective polarization in the United States. *Annual Review of Political Science*, 22(1), 129–146. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-051117-073034>
- Kimhi, S., Marciano, H., Eshel, Y., & Adini, B. (2022). Do we cope similarly with different adversities? COVID-19 versus armed conflict. *BMC Public Health*, 22, 2151. <https://doi.org/10.1186/s12889-022-14572-0>
- Koubová, A., & Kimhi, S. (2024). Prediction of individual, community and societal resilience in the Czech Republic compared to Slovakia during the war in Ukraine. *BMC Public Health*, 24, 583. <https://doi.org/10.1186/s12889-024-18075-y>
- Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and adaptation*. New York: Oxford University Press.
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.
- Malik, K., Kugler, M., Bonini, A., Calderon, C., Fuchs, A., Gaye, A., et al. (2014). *Human development report 2014. Sustaining human progress: reducing vulnerabilities and building resilience*. United Nations Development Programme (UNDP). <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2014>
- Merton, R. K. (1968). *Social theory and social structure* (Enlarged ed.). New York: Free Press.
- Mikula, G., Scherer, K. R., & Athenstaedt, U. (1998). The role of injustice in the elicitation of differential emotional reactions. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24(7), 769–783. <https://doi.org/10.1177/0146167298247009>
- Muthén, B., & Asparouhov, T. (2012). Bayesian structural equation modeling: A more flexible representation of substantive theory. *Psychological Methods*, 17(3), 313–335. <https://doi.org/10.1037/a0026802>
- Patel, S. S., Rogers, M. B., Amlôt, R., & Rubin, G. J. (2017). What do we mean by 'Community Resilience'? A systematic literature review of how it is defined in the literature. *PLoS currents*, 9, ecurrents.dis.db775aff25efc5ac4f0660ad9c9f7db2. <https://doi.org/10.1371/currents.dis.db775aff25efc5ac4f0660ad9c9f7db2>

- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York: Simon and Schuster.
- Smith, B. W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P., & Bernard, J. (2008). The brief resilience scale: assessing the ability to bounce back. *International journal of behavioral medicine*, 15(3), 194–200. <https://doi.org/10.1080/10705500802222972>
- Smith, B. W., deCruz-Dixon, N., Schodt, K., Torres, F. (2023). Brief Resilience Scale (BRS). In O. N. Medvedev, C. U. Krägeloh, R. J. Siegert, & N. N. Singh, (Ed.), *Handbook of assessment in mindfulness research*. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-77644-2_92-1
- So, J., Kuang, K., & Hyunyi C. (2016). Reexamining fear appeal models from cognitive appraisal theory and functional emotion theory perspectives, *Communication Monographs*, 83(1), 120–144. <http://dx.doi.org/10.1080/03637751.2015.1044257>
- Srivastava, J., Espinoza, F., & Fedorikhin, A. (2009). Coupling and decoupling of unfairness and anger in ultimatum bargaining. *Journal of Behavioral Decision Making*, 22(5), 475–489. <https://doi.org/10.1002/bdm.631>
- Swedberg, R. (2016). Can you visualize theory? On the use of visual thinking in theory pictures, theorizing diagrams, and visual sketches. *Sociological Theory*, 34(3), 250–275. <https://doi.org/10.1177/0735275116664380>
- Thorén, H., & Olsson, L. (2018). Is resilience a normative concept? *Resilience*, 6(2), 112–128. <https://doi.org/10.1080/21693293.2017.1406842>
- Torcal, M., Reiljan, A., & Zanotti, L. (2023). Editorial: Affective polarization in comparative perspective. *Frontiers of Political Science*, 5, 1112238. <https://doi.org/10.3389/fpos.2023.1112238>
- Troy, A. S., Willroth, E. C., Shallcross, A. J., Giuliani, N. R., Gross, J. J., & Mauss, I. B. (2023). Psychological resilience: An affect-regulation framework. *Annual Review of Psychology*, 74(1), 547–576. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-020122-041854>
- Yammarino, F. J., & Gooty, J. (2019). Cross-level models. In S. E. Humphrey & J. M. LeBreton (Ed.), *The handbook of multilevel theory, measurement, and analysis* (pp. 563–585). Washington, DC: American Psychological Association.
- Vasilopoulos, P., Marcus, G., Valentino, N., & Foucault, M. (2019). Fear, anger, and voting for the far right: evidence from the November 13, 2015 Paris terror attacks. *Political Psychology*, 40(4), 679–704. <https://doi.org/10.1111/pops.12513>
- Wagner, M. (2021). Affective polarization in multiparty systems. *Electoral Studies*, 69, 102199. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2020.102199>
- World Economic Forum (WEF). (2023). *The global risks report 2023*. World Economic Forum. <https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2023/>
- Xu, L., & Kajikawa, Y. (2018). An integrated framework for resilience research: A systematic review based on citation network analysis. *Sustainability Science*, 13(1), 235–254. <https://doi.org/10.1007/s11625-017-0487-4>
- Xue, X., Wang, L., & Yang, R. J. (2018). Exploring the science of resilience: Critical review and bibliometric analysis. *Natural Hazards*, 90(1), 477–510. <https://doi.org/10.1007/s11069-017-3040-y>
- Yang, K., & Girus, J. S. (2019). Are women more likely than men are to care excessively about maintaining positive social relationships? A meta-analytic review of the gender difference in sociotropy. *Sex Roles*, 81, 157–172. <https://doi.org/10.1007/s11199-018-0980-y>
- Ye, Y. C., Wu, C. H., Huang, T. Y., & Yang, C. T. (2022). The difference between the Connor-Davidson Resilience Scale and the Brief Resilience Scale when assessing resilience: Confirmatory factor analysis and predictive effects. *Global Mental Health*, 9, 339–346. <https://doi.org/10.1017/gmh.2022.38>

K UPLÝVAJÍCÍ PŘÍTOMNOSTI: JEDINEČNOST A OPAKOVÁNÍ V SOCIÁLNÍM JEDNÁNÍ

JAKUB MLYNÁŘ

Katedra sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy
E-mail: jakub.mlynar@hevs.ch

ABSTRACT

The Transient Present: Uniqueness and Repetition in Social Activities

Temporality is a fundamental dimension of human existence and social reality. In this article, I explore some implications for sociology arising from the tension between uniqueness and repetition. I propose that sociology should focus on what I term the “transient present”, which I conceive as the locus of the production of social structures. From this shifting center, the past and future emerge continuously in each moment as locally relevant, interactively actualized cultural objects. I illustrate the themes of this investigation using a publicly available video recording of a dispute between two London cyclists. I conclude by discussing the implications of emphasizing the transient present for sociological thinking, such as challenging the axiom of the human actor or the assumption that society consists of multiple individuals. I highlight that the emergence of the present is not primarily a theoretical problem but a methodological principle and analytical orientation for empirical inquiry. This approach enables describing and explicating how social structures, facts and actors are practically constituted, maintained, and sometimes abandoned in the everyday objectivity of lived time.

Keywords: ethnomethodology; temporality; time; repetition; past and present; social action

„Žádné z těch moří nikdy netrvalo déle než den. Nazítří už to bylo jiné moře, které se někdy tomu předešlému podobalo. Ale nikdy jsem neviděl totéž moře dvakrát.“

(Marcel Proust, *Hledání ztraceného času II: Ve stínu kvetoucích dívek*)

Lidé obývají čas, který je sledem jedinečných okamžiků.¹ Tyto jedinečné okamžiky mají pro své obyvatele význam, jenž se rodí z opakování některých jejich prvků. Proust, podobně jako Herakleitos, poukazuje na nevyhnutelnou proměnlivost světa, která

¹ Článek vychází z mého příspěvku proneseného 21. května 2021 na kolokviu sekce sociologické teorie České sociologické společnosti s názvem *Čas a temporalita v sociologickém myšlení*. Děkuji účastníkům a účastnicím za jejich otázky a poznámky v diskusi, které mi následně pomohly v této podobě mé úvahy lépe zformulovat. Zavázán jsem taktéž Dilbar Alievě a Jiřímu Šubrtovi za jejich přínosný komentář k prvotnímu abstraktu tohoto textu. Podstatné úpravy článku jsem uskutečnil i na základě dvou anonymních recenzních posudků, za které děkuji. Veškeré přetrvávající nedostatky lze ovšem připsat jen mně samotnému.

vyvstává z ustavičného plynutí času – proměnlivost, která se snad týká nejen objektu (moře), ale i subjektu (pozorovatele). Změnu ovšem můžeme spatřit pouze na pozadí stálosti, jak poznamenal Norman N. Holland: „Stejnost zjišťujeme tak, že vidíme, co v neustálé proměnlivosti našeho života zůstává stejné. Odlišnost zjišťujeme tak, že vidíme, co se na pozadí stejnosti změnilo“ (1988 [1979], s. 205). Radikální úvahy o neuchopitelnosti skutečnosti by v tomto ohledu popíraly samy sebe, neboť jakákoliv teorie změny vyžaduje ustanovení předmětu této změny, k čemuž je ovšem nezbytná „minimální stabilita“ takto identifikovaného objektu (Barnes, 1982, s. 52) – ostatně i v úvodním citátu je přinejmenším zachováno samo slovo „moře“. Opakování je tudíž základem *rozpoznání*: identifikace pozorované entity jako něčeho už známého. Právě takto vzniká sociální řád, který vyvstává z pravidelnosti lidského jednání. Pozorovatelné pravidelnosti sociálního jednání, podobně jako přírodní zákony (srov. Wiener, 1950, s. 7), vznikají uprostřed vztahu mezi „minulostí“ a „budoucností“. Zpětné *po*-znání pravidla či vzorce umožňuje následné *před*-vidání. Tento vztah je ovšem vždy a nevyhnutelně zakotven v prožívané přítomnosti, která je právě sama jedinečná. Koncepty minulosti a budoucnosti jsou oproti tomu spojeny s prvkem opakování. Zdá se tedy, že uspořádanost lidského světa se nakonec vynořuje ze souhry lineárního a cyklického času spíše než z jejich nesouměřitelnosti (srov. Šubrt, 2000). Časovost každopádně patří k základním rozměrům lidského bytí a společenské reality, přirozeně je tudíž také jedním z centrálních témat všech humanitních i sociálněvědních disciplín. Každá z nich ke zkoumání času přistupuje specificky; já sám zde na tomto široce rozkročeném a mezioborovém půdorysu obracím pozornost k některým důsledkům, které z napětí mezi jedinečností a opakováním mohou plynout pro sociologii.

Zaklesnutí prožívané přítomnosti do kulturně ustavené časové struktury minulosti a budoucnosti umožňuje tuto přítomnost uchopovat s jistým odstupem, pojímat ji retrospektivně a reflexivně jako dokončený a ucelený *předmět* pro účely dalšího jednání. Předměty jsou jedinečnými instancemi opakujících se typů. Předmětem nerozumím jen hmotné entity ve světě (kámen, dům, automobil, počítač), ale také sociální objekty (konference, televizní pořad, venčení psa, hostinský). Takovýmto předmětem můžeme být i my sami, jak ukázal třeba Mead (2017) ve svém rozlišení „subjektového“ a „objektového“ já (*I a Me*). Rozpoznání předmětu jako předmětu je úzce spojeno nejen s časovostí, ale i s jeho *pojmenováním* (srov. Mokrejš, 2013): „Označit něco znamená vzpomínat na to, co není, neboť to bylo,“ upozorňuje Kliková (2007, s. 370). Konečně rozpoznání předmětu – například osoby – coby zástupce určité kategorie (Schegloff, 2007a) je rovněž podmínkou počitatelnosti (srov. Cicourel, 1964). Jakékoliv „sociální objekty“ – své vlastní dětské já, pozdrav neznámého, onemocnění koronavirem – můžeme pojmenovávat, hodnotit, počítat, a tím pádem ovšem také sdílet a zakoušet pospolitě s ostatními.

Předměty a události ve světě se nám i přes svou zakoušenou stabilitu vždy jeví *teď a tady*: uchopujeme je v „potrojně přítomnosti“ (srov. Augustinus, 1926, s. 389–417). V této souvislosti je vhodné obrátit pozornost sociologie k tomu, co zde označím jako *uplývající přítomnost*. Přítomnost je v sociálním jednání – bez velké nadsázky – „vším“ i „ničím“. Minulost a budoucnost jsou kulturně ustanovené koncepty, jež jsou opětovně „zpřítomňovány“, což zakládá jejich skutečnost. Vzhledem k tomu, že právě uplývající přítomnost je „místem, kde se odehrává realita“ (*locus of reality*; Mead, 1932), měla by ji

zohledňovat i sociologie.² Přes svou existenciální závažnost je však uplývající přítomnost (ve své uskutečňované realitě) sociologií systematicky přehlížena. Jaký dopad by pro sociologii měl skutečně důsledný obrat k analýze uplývající přítomnosti? Právě tuto otázku zde chci zodpovědět. V následujícím textu ukážu, na která témata by takto orientované zkoumání mohlo obrátit pozornost, a to konkrétně na ilustračním příkladu z veřejně dostupné videonahrávky sporu dvou londýnských cyklistů. Závěrem naznačím některé důsledky, které má důraz na uplývající přítomnost pro sociologické myšlení a praxi. Uplývající přítomnost přitom pro mě není primárně teoretickým problémem, ale metodologickým principem a analytickou orientací empirického zkoumání.

Sociální jednání v reálném čase

Sociální jednání a konstituce jeho příslušných „aktérů“ vždy probíhá v reálném čase (Sharrock & Button, 1991), který je třeba analyticky rekonstruovat v jeho posloupné uspořádanosti (srov. Rawls, 2005; Ayaß & Meyer, 2012; Au-Yeung & Fitzgerald, 2023). Reálný čas je zde časem prožívaným v každém dalším okamžiku, a tvoří tak fenomenologický kontrast času racionálně reflektovaného, diskurzivně rekonstruovaného nebo objektivně postulovaného. Je to čas inherentně obsažený ve struktuře *probíhajících* sociálních aktivit, pro něž je zároveň klíčovým konstitutivním prvkem – například v jejich sekvenční organizaci či paralelní simultaneitě (Coates, 2022; Schmitz, 2024). Zachycení tohoto rozměru sociální temporality, který zde označuji jako *uplývající přítomnost*, našlo v rámci sociologie nejucelenější a nejrobustnější pojetí u Garfinkela (1967, 2002) a Sackse (1984, 1992), což později na základě jejich díla rozvinuli např. C. Goodwin (2018) nebo Mondada (2018) ve svých studiích založených na detailním rozboru videonahrávek přirozeně se vyskytujících autentických sociálních činností. Jak kompaktním způsobem vyjádřil Garfinkel, cílem etnometodologie (a potažmo i etnometodologické konverzační analýzy) je „vydobýt určitý fenomén spíše v jeho prospektivním uskutečňování nežli skrze retrospektivní výklad“ (2002, s. 34). Etnometodologie a konverzační analýza se tak vlastně zaměřují na analýzu toho, co přesně znamená „jen tak obývat den po dni svět“ (slovy spisovatele Marka Torčíka v románu *Rozložíš paměť*, s. 137). Cílem tohoto přístupu je popsat a vyložit sociální fenomény s ohledem na jejich vlastní niternou uspořádanost, spíše než na ně aplikovat jakékoli exogenní teoretické rámce: „Neusilujeme o to, abychom věci pohodlně uspořádali, ale chceme zjistit, jak jsou uspořádány“ (Sacks, 1975, s. 66). Právě „reálný čas“ uplývající přítomnosti jednání je tak v centru analytického zájmu – Garfinkelovo pojetí času je charakteristické právě důrazem na sekvenčnost, situovanost a praktickou orientaci (Rawls, 2005) a na to, že sociální činnosti a interakce probíhají „vždy znovu poprvé“ (*each next first time*; Garfinkel, 2002, s. 216). Garfinkel se však přitom vyhýbá běžnému subjektivismu a individualismu některých jiných koncepcí (např. variant fenomenologické sociologie nebo symbolického interakcionismu) a soustředí se na „odosobnění“ etno-metody neboli sociální praktiky (Mlynář, 2018). Úhel pohledu,

² V první verzi rukopisu jsem použil jiný, volnější a poněkud nepřesný český překlad „těžiště reality“. Anonymní recenzent/ka textu navrhl/a současné řešení, za což děkuji.

který etnometodologie a konverzační analýza jako směr sociálněvědního bádání zaujímá a rozvíjí coby alternativu obvyklých sociologických přístupů založených na – „kvalitativním“ i „kvantitativním“ – dotazování, ale budu dále v tomto oddíle raději než rozbořem odborných textů ilustrovat malým empirickým exkurzem.

Tento exkurz je založen na analýze dvouminutové videonahrávky, která je volně k dispozici na serveru YouTube.³ Video s názvem „Cyclist vs Cyclist Road Rage“ je pořízeno pomocí malé přenosné GoPro kamery umístěné na cyklistické helmě a zachycuje začátek, průběh i ukončení sporu, který dva cyklisté vedli v ulicích Londýna. Doporučuji čtenáři, aby si klip našel na internetu, neboť následující shrnutí může být jen zcela zběžné. Jádrem sporu byl okamžik, kterým příslušný videoklip začíná. Cyklista s kamerou (A) zde během odbočování přibrzdil, aby ponechal v hustém provozu prostor nákladnímu autu, které se přiblížilo k okraji vozovky a úsek určený pro cyklisty se tak značně zúžil. Cyklista jedoucí za ním (B) se proti zpomalení ohradil, následně cyklistu A předjel a na jeho pokus o vysvětlení zareagoval vulgárním gestem. Během následujících minut se ovšem oba cyklisté ještě na různých místech několikrát setkali, čehož cyklista A využil ke snaze vysvětlit motivace svého rozhodnutí a snad si i vydobýt od cyklisty B omluvu. Jejich vzájemné výměny názorů, často realizované v pohybu (za jízdy), ovšem nakonec nevedly k jednoznačnému vyústění a videonahrávka končí momentem, kdy cyklista B odjíždí po silnici vpřed. Některé aspekty sociálního jednání v reálném čase můžeme prostřednictvím tohoto klipu vhodně prozkoumat přinejmenším i proto, že právě z oblasti cyklistiky pochází i známý příklad, jehož Max Weber využil k přiblížení konceptu sociálního jednání: „... srážka dvou cyklistů je pouhou událostí, podobně jako přírodní dění. Avšak pokus navzájem se vyhnout, případně na srážku navazující hádka, bitka anebo přátelský výklad věcí by byly ‚sociálním jednáním‘“ (Weber, 2009, s. 162).

Jakákoliv analýza nahrávky sociálního jednání, například hádky dvou cyklistů (třebaže v našem případě, na rozdíl od Weberova exempla, ke srážce nedošlo), je vždy analýzou retrospektivní. Z tohoto zdánlivě triviálního postřehu vyplývají důležité konsekvence, pokud usilujeme o rekonstrukci sociálního jednání v reálném čase, tedy o zachycení uplývající přítomnosti dané události z perspektivy jejích aktérů. Videoklip jako sociální objekt má svůj začátek a konec, který se zhruba shoduje se zárámováním dané události v časové struktuře jejích aktérů: začátkem je první interakce cyklisty A s cyklistou B, koncem je okamžik, kdy cyklista B naposledy odjíždí kupředu, z dohledu cyklisty A, jeho kamery i nás jakožto diváků. V této přirozeně ustavené temporalitě „zdravého rozumu“ je daná interakční sekvence zřetelně orámovanou událostí, kterou lze zpětně pojmenovat a vyprávět – například jako „spor dvou cyklistů“ (nebo „cyclist vs cyclist road rage“). Analyticky máme nyní danou událost v podobě videa rovněž k dispozici retrospektivně jako uspořádaný celek či sociální objekt: můžeme se k ní (opakovaně) navracet, po prvním zhlédnutí již známe její celý vývoj a průběh, začátek a konec jsou nám dány *právě*

³ Viz <https://www.youtube.com/watch?v=9N5wibjmDA8> (navštíveno 26. července 2024). Video na server nahrál uživatel „CBL“ v květnu 2017. Rád bych zde vřele poděkoval Miku Lloydovi (Victoria University of Wellington), který na podzim 2020 k tomuto videoklipu poprvé obrátil mou pozornost a přizval mě ke společné práci na textu, v němž – způsobem odlišným od analýzy předložené níže – využíváme tento klip k rozboru některých etnometodologických a sociologických aspektů emočně vypjaté sociální interakce „v pohybu“. Náš společný článek vyšel v časopise *Social Interaction: Video-Based Studies of Human Sociality* (Lloyd & Mlynář, 2021).

jakožto její začátek a konec. Temporalita samotného sociálního jednání v jeho momentálním odvíjení prožívaného reálného času – kterou se právě snažíme etnometodologicky zachytit, zrekonstruovat a popsat – je však odlišná: „začátek“ je v každém jednotlivém okamžiku jen předběžně určený a „konec“ dosud nenastal.

Přesněji řečeno, v reálném čase jednání je daná interakční sekvence několikrát potenciálně ukončena – viz Obrázek 1. Každé z těchto čtyř potenciálních ukončení je pro jednající aktéry v jejich uplývající přítomnosti vždy i skutečným ukončením, které je takřkajíc v platnosti až do okamžiku, kdy se aktéři *znovu* setkají a událost pak „pokračuje dál“ ve své již probíhající kontinuitě. Jelikož jde o setkání dvou osob, které jsou vzájemně ve vztahu anonymních cizinců, není jejich interakce zahájena ani ukončena pozdravem, což je v podobných případech ve veřejném prostoru velkoměst obvyklé (Sacks, 1975; De Stefani & Mondada, 2018). V určitém smyslu se A a B během roztržky nacházejí v situaci, kterou Schegloff a Sacks (1973) označili jako „pokračující stav počínajícího hovoru“ (*continuing state of incipient talk*). V každém z okamžiků zachycených na obrázku by jejich spor mohl skončit, aniž by událost pozbyla zpětné významuplnosti či získala nádech náhle přerušeno setkání. Vždy teprve další vývoj situace v každém z těchto momentů určuje, které z potenciálních ukončení se „nakonec“ stane oním posledním, a tedy skutečným ukončením celé události. Jde zde tedy o „retrospektivně-prospektivní“ orientaci (Garfinkel, 1967): čas uplývá nejen z momentální přítomnosti směrem k minulosti, ale také z (projektované) budoucnosti do aktuální přítomnosti. Následující analýza, byť je nutně retrospektivní, ve skutečnosti usiluje o zachycení této prospektivní a progresivní orientace sociálního jednání v jeho probíhajícím uskutečňování s ohledem na lokálně relevantní situační historii.

Abych shora uvedený pojem *potenciálního ukončení interakce* lépe vyložil, zaměřím se ve větším detailu na rozbor příslušné videonahrávky. Opět si dovoluji připomenout,

Obrázek 1: Čtyři potenciální ukončení interakční sekvence. Cyklista A má na helmě připevněnou kameru, vidíme tedy dění z jeho „úhlu pohledu“. Cyklista B má výrazně žlutý batoh. Zdroj: YouTube (<https://www.youtube.com/watch?v=9N5wibjmDA8>)

že nejužitečnější bude předložená analýza čtenáři při samostatném sledování videoklipu. Naším předmětem je zde spíše prospektivní uskutečňování fenoménu v jeho vlastní endogenní uspořádanosti nežli retrospektivní výklad motivovaný v první řadě teoreticky. V analýze využiji některé principy konverzační analýzy (srov. Sacks, 1992; Schegloff, 2007b; Nekvapil, 2017; Tůma, 2017), která se především zaměřuje na sekvenční organizaci situovaného jednání, zvláště řeči, ale také tělesných a pohybových aspektů interakce. K popisu čtyř sekvencí zkoumaného videoklipu využívám transkripční konvence, které od 60. let rozpracovávala Gail Jefferson (2004) a v návaznosti na ni již ve 21. století Lorenza Mondada (např. 2018). Jejich přehled je k nalezení v příloze.

První potenciální ukončení

K podrobnějšímu prozkoumání a analýze prvního potenciálního ukončení využijme transkript, který zachycuje zhruba 25 vteřin na počátku této konfliktní epizody. Cyklista A jede po okraji vozovky a v okamžiku, kdy nákladní auto před ním začne odbočovat doleva, zpomalí a vytvoří tak miniaturní dopravní zácpu, na niž reaguje cyklista B jedoucí za ním, jehož sice nevidíme, ale slyšíme jeho stížnost (řádek 1).

1	B	come on mate # -----
no tak kámo
#fig.I
2		S(1.1)
3	a	Sotočí hlavu doleva a zpět
3	A	I'm not going down the side of that mate
já to ze strany objíždět nebudu hele
4		(1.3)
5	A	§you want me to die? §
chceš abych se zabil?
Sotočí hlavu, rozjíždí se-§divá se dopředu
6		S (6.5) &
6	a	§jede rovně
6	b	&předjíždí A
7	B	if you're scared (.) you shouldn't be
jestli se bojíš (.) tak nemáš co dělat
on the #fucking [road ()]
kurva na silnici () -----
#fig.II
8	A	[hhh]
9		(0.5)
10	A	you think I'm scared mate that's how- that's
ty si myslíš že se bojím vole takhle- takhle
how fucking people have died yeh?
už se kurva lidi zabili jo?
11		(0.3) & (0.3) # (0.4) -----
b &natáhne pravou ruku, polne pěsti
nahoru a dolů
#fig.III
12		(0.6)
13	A	I'M A WANKer because I don't wanna die (.)
sem břídl protože nechci umřít
down the side of a truck
pod korbou nákladáku
14		(1.6) # -----
#fig.IV

Transkript 1, 00:09–00:35

V okamžiku, kdy cyklista s plnovousem (B) provádí urážlivé gesto (řádek 11), dochází z jeho strany k prvnímu potenciálnímu ukončení celé interakční sekvence. Gesto je posledním B-ovým úkonem orientovaným na cyklistu A, produkovaným zřetelně tak, aby bylo z jeho perspektivy viditelné. Jak vidíme na řádce 13, cyklista s kamerou (A) se vůči tomuto gestu sice verbálně ohrazuje, ale cyklista B už se v tu chvíli od A vzdaluje. Pokud B vůbec jeho promluvu slyší – což jako analytici s jistotou nemůžeme tvrdit, neboť chybí stvrzení v další replice (*next turn proof*; Sacks, Schegloff & Jefferson, 1974) –, ponechává ji bez jakékoliv odezvy. Je to patrné i ze zjevné absence promluvy na řádce 14, který by byl místem pro B-ovo potvrzení či odmítnutí předchozí formulace (řádek 13; ke konceptu formulace srov. např. Heritage & Watson, 1979), jíž A shrnul svůj výklad gesta v návaznosti na předchozí dění, tedy svou opatrnost při odbočování vlevo za nákladním autem. Zároveň zde vyjadřuje vlastní porozumění gestu samotnému (české slovo „břídil“ jen nedokonale odpovídá anglickému „wanker“, jež je vulgárnější), které je emblematickým gestem s jasným kulturně sdíleným obsahem (Kendon, 1997).

Ačkoliv se oba cyklisti navzájem neztrácejí z dohledu, je jejich interakce pro tuto chvíli ukončena prostřednictvím této „scény odchodu“ (*departure sequence*, LeBaron & Jones, 2002). Pro oba cyklisty by tento okamžik v reálném čase probíhající situace mohl snadno být poslední vzájemnou výměnou, ačkoliv s některými prvky „nevhodného ukončení“ (*improper closing*; Frank, 1982), zvláště pak chybějící druhou částí párové sekvence na řádcích 13 a 14. Ani jeden z účastníků v danou chvíli s jistotou neví, zda se na následující křižovatce jejich cesty nerozdělí, a jestli se ještě vůbec někdy setkají. V jejich dočasně sdílené uplývající přítomnosti se tedy jedná o ukončení, které je zcela reálné, avšak – jak uvidíme dále – jen prozatím.

Druhé potenciální ukončení

Po 13 vteřinách jízdy se oba cyklisté opět dostanou do fyzické blízkosti, neboť jsou nuceni zastavit za autobusem. Cyklista A obnovuje jejich předchozí interakci v návaznosti na dřívější vývoj situace, ačkoliv nyní je již zjevné, že předchozí absence reakce ze strany cyklisty B nebyla způsobena problémy spojenými se slyšitelností A-ovy souhrnné

- 16 A **don't think you quite real#ize& how** -----
ty si asi úplně neuvědomuješ jak
b &otočí hlavu vlevo&
#fig.I
&**dangerous that is mate**
nebezpečné to je kámo
b &hledí vpřed
17 (0.2) & (0.5)
b &šlape do pedálů
18 A **yeah you just don't give a fuck# do you** -----
jo je ti to u prdele co
#fig.II

formulace, ale spíš šlo o záměrné přehlížení. Tak je první (prozatímní) ukončení zrušeno a relevantním výsekem přítomnosti, k němuž se účastníci retrospektivně-prospektivně vztahují (srov. Garfinkel, 1964, s. 229), je opět celá probíhající interakční epizoda od svého počátku (tedy B-ovy promluvy „no tak kámo“). Jedná se sice o prodloužení epizody jako celku, ale dosti krátké – pouhých 5 vteřin, než cyklista B – stále bez odezvy – zmizí z dohledu vpravo za červeným autobusem.

Jak je z přepisu patrné, druhé potenciální ukončení má podobné charakteristiky jako první. Cyklista B pokračuje ve způsobu jednání, jež zahájil již v předchozí sekvenci – tedy v tvorbě významuplných a slyšitelných mlčení. Jde o *mlčení v interakci*, tedy o „nepřítomnost řeči (nebo konkrétních druhů řeči) tam, kde by se řeč mohla relevantně objevit“ (Bilmes 1994, s. 79). Jednání cyklisty B se tak vyznačuje zjevnou absencí očekávatelných interakčně relevantních úkonů; řečové jednání cyklisty A sice B monitoruje a orientuje se k němu (povšimněme si pootočené hlavy a nejspíš i krátkého očního kontaktu na řádku 16 a obrázku I v Transkriptu 2), ovšem tato orientace je minimální a má spíše povahu ignorování. Tento náš výklad pozorovaného jednání není analytickým artefaktem, ale je v souladu i s výkladem samotných jednajících, jak je zřejmé z další repliky – v pregnantním vyjádření cyklisty A – cyklistovi B „je to u prdele“ (řádek 18). Tento závěr není jen výsledkem B-ova mlčení, ale také jeho viditelného tělesného jednání, které je evidentně orientováno k jízdě, nikoliv k dalšímu hovoru s cyklistou A. Také v tomto momentu, kdy cyklista B odjíždí vpřed, je jejich interakční epizoda momentálně ukončena – ve zpětném analytickém pohledu jen dočasně, v uplývající přítomnosti reálného času samotných jednajících aktérů ovšem zcela skutečně a aktuálně.

Následně se i cyklista A, natáčející celou událost na kameru umístěnou na své přilbě, rozjede kupředu po pravé straně červeného autobusu, ale cyklista B již ani není v dohledu (oddělují je další dva cyklisté). Na tomto místě videoklipu byla část nahrávky v postprodukcii odstraněna, jak je zřetelné z použitého efektu ztmavení a opětovného zesvětlení obrazu. Tato úprava videoklipu umožňuje divákovi vidět další vývoj situace v přímé návaznosti na předchozí události jako kontinuální průběh dění (srov. Jayyusi, 1988). Jelikož se nám však během analýzy podařilo prostřednictvím služby Google Earth identifikovat přesné lokace, kde analyzovaná epizoda probíhala, můžeme konstatovat, že místo jejich dalšího setkání je vzdáleno zhruba 10 minut jízdy na kole. Druhé potenciální ukončení tedy bylo aktuálně relevantním ukončením interakce mnohem déle, než tomu bylo v případě prvního ukončení. Teprve po tomto delším časovém úseku se oba cyklisti opět setkávají, když vedle sebe zastaví na světlech semaforu.

Třetí potenciální ukončení

Po krátkém střihu ve videoklipu vidíme, že cyklista A přijíždí na křižovatku, kde už na semaforech stojí cyklista B. Zastaví kolo vedle něj a nejprve naváže oční kontakt bez jakékoliv řečové složky. Po jedné vteřině pronese cyklista A presekvenci k žádosti.

Třetí potenciální ukončení proběhlo ve zkoumané videonahrávce odlišně od prvních dvou. Stejně jako v prvním a ve druhém výňatku, také zde je cyklista A tím posledním, kdo hovoří. Avšak zatímco v prvních dvou případech tomu tak bylo kvůli okázalému přehlížení ze strany cyklisty B a absentujícím druhým částem párových sekvencí, zde je A-ova poslední promluva (řádek 31) skutečně závěrečnou a nevytváří normativně žádný

- 19 A just do me one favour mate °hhh°
 udělej pro mě něco kámo
 20 (1.4) # -----
 #fig.I
 21 A just one thing
 jenom jednu věc
 22 (0.9)
 23 A just say for the camera hhh (0.4) you're a
 jenom řekni na kameru (0.4) jseš
 scared wanker if you don't drive side of
 ustrašený břídlíš když nejedeš kolem boku
 a tipper truck
 sklápěcího nákladáku
 24 (1.2)
 25 B fu&ck [off]
 di do hajzlu
 &dá ruce na řidítka
 26 A [coz] I'll show this to the friends and
 protože já to ukážu kamarádům a
 families of the people who've been killed
 rodinám těch lidí co se takhle zabili
 by them ye[ah?]/# -----
 jo?
 #fig.II
 27 A [fuck] off
 di do hajzlu
 28 (.) \$ (.)
 a \$krátce se podívá před sebe
 29 A \$well you could have a lil' patience in your life
 no moh' bys mít v životě trochu trpělivosti
 a \$rozjíždí se vpřed dříve než B
 30 (0.7)
 31 A it's okay if you wanna do it (.) but if I DON'T
 když to chceš dělat tak klidně ale když já nechci
 (.) \$# SHUT YOUR FUCKIN' MOUTH -----
 tak drž kurva hubu
 \$otočí se a polhne rukou směrem k B
 #fig.III

Transkript 3, 01:05–1:25

prostor pro další očekávanou odezvu. Stejně tak i dynamické prostorové uspořádání situace ve chvíli, kdy je závěrečná replika produkována, vykazuje orientaci k proběhnuvší interakci jakožto k ukončené, kdy – podobně jako v předchozích dvou potenciálních ukončeních cyklista B – nyní cyklista A odjíždí svižně vpřed, bez očividného zájmu o případné interakční responze na straně cyklisty B, jehož nechává za sebou.

Tomuto potenciálnímu ukončení interakce, které je opět pro oba cyklisty v reálném čase jednání dočasně skutečným ukončením, předchází postupná emocionální eskalace. Patrná je v prozodických attributech řeči, jež interakci cyklisty A a B na semaforech provází i zakládá. Od poměrně klidného tónu, jímž jsou proneseny řádky 19, 21 a 23, se po dvojím zopakování strohé a nevybíravé B-ovy odpovědi (řádky 25 a 27) cyklista A s každou replikou postupně uchyluje k hlasitějším a nápadnějším řečovým projevům, které vedou až ke křiku. Ten je asi zčásti spojen se situačně opodstatněným utvářením repliky na míru jejímu příjemci, tedy produkcí hlasitější řeči během postupného zvětšování prostorové vzdálenosti mezi oběma interagujícími. Zároveň jsme tu ale zřejmě také svědky interakčně generovaného vzteku (Robillard, 1996), který je na straně cyklisty A provázen též určitou gestikulací, bohužel z nahrávky nedostatečně viditelnou (srov. Lloyd & Mlynář, 2021).

Čtvrté potenciální ukončení

Po dalších 10 vteřinách jízdy vpřed cyklista B opět dohání cyklistu A. Třetí potenciální ukončení, které jsem popsal v předchozím oddíle, je tak opět jako ukončení zrušeno, když B za jízdy osloví A, patrně ve snaze celou situaci uklidnit a rozumně si o všem pohovořit. Následuje nejdelší sekvence soustavného rozhovoru mezi oběma aktéry, trvající 45 sekund; ale jelikož v tomto textu jde především o potenciální ukončení, nebudu tento segment zkoumané události reprodukovat v jeho úplnosti. Zaměřím se pouze na samotný závěr, který je v tomto případě také finálním ukončením celé konfliktní interakce. Oba cyklisti zde hlavně hovoří o dalších analogických situacích v dopravě, kdy není třeba zastavovat a v zájmu plynulosti je nutné pokračovat v jízdě i při zúžení vozovky kvůli dalším účastníkům provozu. Po B-ově promluvě na řádku 32 oba krátce zastavují na křižovatce, následně se opět společně rozjíždí před A-ovou promluvou na řádce 37.

Čtvrté a poslední potenciální ukončení je v některých rysech podobné prvnímu a druhému. I zde jako poslední scénu vidíme záběr cyklisty B, jenž odjíždí kupředu, aniž by jakkoli dále reagoval na řečové jednání cyklisty A (řádky 37, 38 a 39). Od předchozích vypjatých okamžiků se odlišuje snad jen obtížně zachytitelným emocionálním nábojem – konverzace probíhá v mnohem klidnějším a vstřícnějším duchu –, který může být pravděpodobně i výsledkem odlišného prostorového uspořádání. Ulice, po které oba cyklisté v poslední sekvenci jedou, je prázdná a klidná, mohou si tedy dovolit zaměřit se především na samotný rozhovor, aniž by museli paralelně sledovat okolní dopravu. Možná právě díky tomu, že si takto „udělali čas“ (srov. Tuncer, Lindwall & Brown, 2021), aby celý incident ještě jednou probrali, dochází k posunu od vulgarismy protkaných stručných replik k sofistikovanější konverzaci. Nelze přehlédnout časoprostorová omezení interakce v pohybu, právě kvůli nimž se lidé mohou uchýlit k sémioticky nabitým projevům v podobě emblematických gest a nadávek. Za jízdy v hustém provozu nemusí být zkrátka dostatek času na postupné eskalování, které popisují Hoey a kol. (2021), tedy „normativní

- 32 B the worst that's gonna happen is that you're
to nejhorší co se ti stane je to že
going to fall on the pavement mate
spadneš na chodník vole
- 33 A that's not turning left (0.4) it's sitting [stationary]
to ale neodbočuje doleva (0.4) to stojí v klidu
- 34 B [()]
- 35 A [it's a stationary c a : r]-----
je to nehybné vozidlo
- 36 B [you're gonna fall & off to the #pave&ment]
že prostě spadneš na chodník
&podívá se na A---&
#fig.I
- 37 A there's a huge risk difference between that (.) and
tam je obrovský rozdíl v riziku mezi tímhle a
a left-turning truck
nákladňákem co odbočuje doleva
- 38 (2.2)
- 39 and you'll find out one day when you're under IT#-
a jednou na to taky přijdeš až pod ním skončíš

#fig.II

uspořádání, v němž účastníci nejprve interakční obtíže zvládají pomocí poměrně tacitních postupů, a následně při jejich selhání pomocí explicitnějších a eskalovanějších postupů“. Přesto se zdá, že ani v klidnějším prostředí obě strany nejsou schopny dosáhnout skutečné shody, spíše si chce každý především říci své, čemuž snad nasvědčuje i značná míra překryvů replik.

Podobně jako předchozí tři potenciální ukončení, ani v tomto případě nejsme svědky příhodného „ukončení“, které by mělo podobu pozdravu nebo jiné formy rozloučení (srov. Schegloff & Sacks, 1973). Žádný aspekt jednání přímo a jednoznačně nenasvědčuje tomu, že by se mělo jednat o poslední ukončení, tedy ono jediné retrospektivně opravdové ukončení. Interakční epizoda je spíše znovu přerušena tím, že se rozvolní a rozpadne prostorové uspořádání, jež oba cyklisté během hovoru dočasně sdílejí, než jakýmkoliv sociálně ritualizovaným způsobem. Čas a prostor jsou zde prakticky a situovaně provázány také v tom smyslu, že dynamika analyzované situace se odráží i v proměnlivém prostorovém rámci, kde jednotlivé momenty probíhají. Potvrzuje se tak postřeh LeBarona a Jonese (2002), kteří poukazují na to, že „funkce chování v sekvencích odchodů lze nejlépe pochopit analýzou jejich vztahu k sociální a fyzické situaci, v níž se odehrávají“. Konverzace obou cyklistů zde není dovedně ukončena v synchronizaci se samotným odchodem (srov. Haddington, 2019), ale opět se objevuje mlčení na straně cyklisty B, který nakonec znovu a již naposledy ponechává bez odezvy repliku cyklisty A, zatímco mizí v dáli.

Závěrem: „Situované jednání“ namísto „jedinců ve společnosti“

V tomto článku jsem se zaměřil na uplývající přítomnost jako středobod uskutečňování sociální reality, z něhož v každém jednotlivém momentu znovu a znovu vyrůstá minulost a budoucnost jako lokálně relevantní, interakčně aktualizované kulturní objekty. Východiskem analýzy přitom nebyl *chronos* jako objektivní čas se svými neproblematickými, sociálnímu jednání vnějšími kategoriemi, nýbrž *kairos* jakožto čas prožívaný, tělesně situovaný, reálně plynoucí, strukturovaný praktickými ohledy a okolnostmi. Analýza v předchozí sekci ukázala nejen konkrétní žité detaily konfliktního setkání dvou navzájem neznámých osob ve veřejném prostranství; ukázala také, že v tomto konkrétním případě byla místní „historie“ (tedy samotné jádro sporu – miniaturní dopravní zácpa způsobená cyklistou A a následující neshoda ohledně opodstatněnosti tohoto zdržení) postupně ohledávána v pohybu, za jízdy, zkratkovitě, v omezeném čase a sevření nahodilostí i proměn prostorových atributů. Samotná dynamika situovaného jednání v jeho průběhu na sebe váže jednotlivé úkony jednajících účastníků, jejichž osobnosti a individuality jsou mezitím přímo v interakci rovněž obnovovány a utvrzovány – v odkazování na sdílenou minulost, ve vzájemném rozpoznávání a opakovaném rozvíjení dříve již potenciálně ukončené, avšak teď-a-tady oportunisticky znovuobnovované interakce. Případně mi, že detailním rozbořením vývoje interakce v reálném čase – s důrazem na uplývající přítomnost – můžeme nakonec odhalit více, než kdybychom k výkladu dění přistoupili z pozic sociologického kognitivismu (srov. Watson & Coulter, 2008; Coulter, 2008; Mlynář, 2024) a pracovali s typizovanými modely sociálních aktérů coby sociologicky stabilizovaných individuálních osob disponujících niternými motivacemi, cíli

nebo pocity. Důležité je spíše zachytit a popsat, jak jsou takto popsatelni sociální aktéři v každodenní objektivitě plynutí prožívaného času prakticky konstituování, udržování a nakonec leckdy opouštění (srov. i Liberman, 2018, 2024).

Důraz na uplývající přítomnost tak umožňuje překonat jeden z tradičních předpokladů sociálních věd, který Luhmann označil jako „humanistický předsudek“ (*humanist prejudice*): tj. „předpoklad, že společnost sestává z lidských bytostí nebo ze vztahů mezi lidskými bytostmi“ (1992: 68). S tímto ontologickým předsudkem souvisí metodologický a epistemologický axiom *jedince* jako původce sociálního jednání; ale jak konstatoval Garfinkel již v roce 1948, připsat určité jednání „konkrétnímu jedinci“ je rozhodnutí pozorovatele, nikoliv inherentní vlastnost pozorované reality: „Nikoliv ‚konkrétní jedinec‘, ale jednání je daností, která nevyžaduje žádnou demonstraci toho, jak je možná“ (Garfinkel, [1948] 2006, s. 169).⁴ Radikálně důsledný výklad Garfinkelova pozdějšího pojmu „člen“, který tvoří základ etnometodologického názvosloví (srov. ten Have, 2003), nepovažuje „osoby“ a „jednotlivce“ za samozřejmé danosti. Vede spíše k následující otázce: jak je v rámci praktického společenského řádu ustalován a udržován „jednotlivec“ a „osoba“ coby zdroj určitého jednání? Jak je těchto sociálních objektů prakticky dosahováno, jak jsou konstituovány a opětovně znovu-uznávány v probíhajícím jednání? Událost, kterou jsem výše v nástinu analyzoval, je od samého počátku anonymní interakcí. Jedinci A a B jsou tak konstituováni jakožto *origo* jednání každým dalším interakčním výkonem, který je jim pozorovateli připsán; nejen sociologickým pozorovatelem, který píše článek, ale také samotnými interakčními partnery jako „laickými sociology“. Řešení sporu jeho opuštěním – každá sekvence potenciálního ukončení je založena na odjezdu pryč – je tak zároveň pokusem o vyvléknutí se z lokálně ustanovené struktury členských kategorií i praktické zodpovědnosti. Probíhající událost tak zároveň postupně nabývá svých obrysů jakožto retrospektivně sdělitelný a pojmenovatelný kulturní předmět.

Humanistický předsudek a *axiom jednatelova jedince* tvoří samozřejmé, nezpochybnované podhoubí valné většiny sociologického myšlení. Jejich podrobná diskuse v adekvátním teoretickém kontextu není záměrem tohoto textu a vyžadovala by mnohem více prostoru. Na tomto místě chci jen zdůraznit, že se jedná se o kulturní a společenské struktury, které samo „sociologické“ myšlení od počátku podmiňují a umožňují. Stejněměrně jsou přítomné v koncepcích „individualistických“ i „holistických“ (srov. Šubrt, 2015); zaznívají v pojmech jako *inter-subjektivita* či *inter-akce*, jejichž etymologie se přímo váže na předpoklad samostatně konajících jedinců. V textu jsem předložil alternativní pojetí, jehož jádrem je teze, že naznačené obvyklé východisko je třeba důsledně a soustavně překonávat ve prospěch detailního zkoumání „temné hmoty“ společenské reality, kterou je věčně přítomná a neustále obnovovaná *socialita*. Konstitutivní detaily situované praxe v její uplývající přítomnosti jsou běžným sociologickým dotazováním nedostupné.

⁴ Snad poněkud překvapivě usouvzátnění sociologických koncepcí Luhmanna a Garfinkela, které jsou standardně prezentovány jako příkře protikladné (např. Šubrt, 2015), zakládám na literatuře poukazující na fundamentální příbuznost systémové teorie s etnometodologií a konverzační analýzou. Systémová teorie vychází podobně jako Garfinkel (neortodoxním způsobem) ze sociální fenomenologie (srov. Mlynář, 2018); zároveň jsou si ale oba proudy blízké i svým anti-humanismem: Luhmannovi, podobně jako Sacksovi i Garfinkelovi, jde v první řadě o „nadindividuální“ sociální systémy či mechanismy (srov. Hausendorf, 2004; Liu, 2012; Messmer, 2007; Schneider, 2000). Jak výstižně píše Dirk vom Lehn, „interakční sekvence mohou být chápány a analyzovány jako procesy, jejichž prostřednictvím vzniká společenský řád či systém v Luhmannově smyslu“ (2014, s. 148).

Naopak důrazem na (přítomné) udržování identity předmětů v čase (minulém i budoucím) prostřednictvím této sociality se analytická pozornost může znovu a znovu obracet k detailům praktické konstitutivní emergence jednání v jeho reálném průběhu neboli k *uplývajícím přítomnostem*.

Poděkování

Tento výstup vznikl v rámci programu Cooperatio, poskytovaného Univerzitou Karlovou, vědní oblast SOAS, řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Autor v současnosti působí na HES-SO Valais-Wallis (Haute Ecole Spécialisée de Suisse occidentale) ve švýcarském Sierre. Uvedená afiliace k FF UK odráží situaci v době, kdy proběhla analýza empirických materiálů a převážná většina práce na první verzi rukopisu.

LITERATURA

- Au-Yeung, T. S. H., & Fitzgerald, R. (2023). Time structures in ethnomethodological and conversation analysis studies of practical activity. *The Sociological Review*, 71(1), 221–242.
- Augustinus, A. (1926). *Vyznání*. Praha: Ladislav Kuncíř.
- Ayaß, R., & Meyer, C. (Eds.) (2012). *Sozialität in Slow Motion: Theoretische und empirische Perspektiven*. Wiesbaden: Springer.
- Barnes, J. (1982). *The Presocratic Philosophers*. London / New York: Routledge.
- Bilmes, J. (1994). Constituting silence: Life in the world of total meaning. *Semiotica*, 98(1–2), 73–87.
- Cicourel, A. (1964). *Method and Measurement in Sociology*. New York: Free Press.
- Coates, L. (2022). “The temporal ‘succession’ of here and now situations”: Schütz and Garfinkel on sequentiality in interaction. *Human Studies*, 45, 469–491.
- Coulter, J. (2008). Twenty-five theses against cognitivism. *Theory, Culture & Society*, 25(2), 19–32.
- De Stefani, E., & Mondada, L. (2018). Encounters in public space: how acquainted versus unacquainted persons establish social and spatial arrangements. *Research on Language and Social Interaction*, 51(3), 248–270.
- Frank, A. W. (1982). Improper closings: the art of conversational repudiation. *Human Studies*, 5(4), 357–370.
- Garfinkel, H. ([1948] 2006). *Seeing Sociologically: The Routine Grounds of Social Action*. Boulder: Paradigm Publishers.
- Garfinkel, H. (1964). Studies in the routine grounds of everyday activities. *Social Problems*, 11(3), 225–250.
- Garfinkel, H. (1967). *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Garfinkel, H. (2002). *Ethnomethodology's Program: Working Out Durkheim's Aphorism*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Goodwin, C. (2018). *Co-Operative Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haddington, P. (2019). Leave-taking as multiactivity: Coordinating conversational closings with driving in cars. *Language & Communication*, 65, 58–78.
- Hausendorf, H. (2004). *Gespräch als System. Linguistische Aspekte einer Soziologie der Interaktion*. Radolfzell: Verlag fuer Gesprächsforschung.
- Heritage, J., & Watson, D. R. (1979). Formulations as conversational objects. In G. Psathas (ed.), *Everyday Language: Studies in Ethnomethodology* (s. 123–162). New York, London, Irvington.
- Hoe, E. M., Hömke, P., Löfgren, E., Neumann, T., Schuerman, W. L., & Kendrick, K. H. (2021). Using expletive insertion to pursue and sanction in interaction. *Journal of Sociolinguistics*, 25(1), 3–25.
- Holland, N. N. 1988. Reading and Identity: A Psychoanalytic Revolution. In K. M. Newton (Ed.), *Twentieth-Century Literary Theory: A Reader* (s. 204–209). New York: Macmillan Education.

- Jayyusi, L. (1988). Towards a socio-logic of the film text. *Semiotica*, 68(3–4), 271–296.
- Jefferson, G. (2004). Glossary of transcript symbols with an introduction. In G. H. Lerner (Ed.), *Conversation Analysis: Studies from the First Generation* (s. 13–31), Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Kendon, A. (1997). Gesture. *Annual Review of Anthropology*, 26, 109–128.
- Kliková, A. (2007). *Mimo princip identity*. Praha: Filosofia.
- LeBaron, C., & Jones, S. E. (2002). Closing up closings: Showing the relevance of the social and material surround to the completion of an interaction. *Journal of Communication*, 53(3), 542–565.
- Liberman, K. (2018). Objectivation practices. *Social Interaction: Video-Based Studies of Human Sociality*, 1(2). Dostupné on-line z: <https://tidsskrift.dk/socialinteraction/article/view/110037/159343>
- Liberman, K. (2024). Autochthony: abandoning social mythologies of rationality. *Human Studies*, 47, 421–438.
- Liu, Y. C. (2012). Ethnomethodology reconsidered: The practical logic of social systems theory. *Current Sociology*, 60(5), 581–598.
- Lloyd, M., & Mlynář, J. (2021). Hand-ling 'road rage': Embodiment in conflict on the move. *Social Interaction: Video-Based Studies of Human Sociality*, 4(4). Dostupné on-line z: <https://tidsskrift.dk/socialinteraction/article/view/125177/174333>
- Luhmann, N. (1992). The Concept of Society. *Thesis Eleven*, 31(1), 67–80.
- Mead, G. H. (1932). *The Philosophy of the Present*. London: The Open Court Company.
- Mead, G. H. (2017). *Mysl, já a společnost*. Praha: Portál.
- Messmer, H. (2007). Gesellschaft als Kommunikation – Kommunikation als Gesellschaft? Plädoyer für die Berücksichtigung ethnomethodologischer Konversationsanalyse in Niklas Luhmanns Gesellschaftstheorie. *Soziale Systeme*, 13(1–2), 480–490.
- Mlynář, J. (2018). Proměny a stálost Garfinkelovy etnometodologie. *Sociológia*, 50(2), 172–195.
- Mlynář, J. (2024). Lidská mysl pohledem sociologie. In O. Plíčková (ed.), *Depresivní společnost: K připomínce díla Markéty Sedláčkové*. Praha: Karolinum.
- Mokrejš, A. (2013). *Jméno – objev a zmizení věci*. Praha: Academia.
- Mondada, L. (2018). Multiple temporalities of language and body in interaction: Challenges for transcribing multimodality. *Research on Language and Social Interaction*, 51(1), 85–106.
- Nekvapil, J. (2017). Konverzační analýza. In P. Karlík, M. Nekula & J. Pleskalová (Eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné on-line z: <https://www.czechency.org/slovník/KONVERZAČNÍ%20ANALÝZA> (navštíveno 26. 7. 2024)
- Rawls, A. W. (2005). Garfinkel's conception of time. *Time & Society*, 14(2–3), 163–190.
- Robillard, A. B. (1996). Anger in-the-social-order. *Body & Society*, 2(1), 17–30.
- Sacks, H. (1975). Everyone has to lie. In B. G. Blount & M. Sanches (Eds.), *Sociocultural Dimensions of Language Use* (s. 57–80). New York: Academic Press.
- Sacks, H. (1984). Notes on methodology. In J. Heritage & J. M. Atkinson (Eds.), *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis* (s. 21–27). Cambridge: Cambridge University Press.
- Sacks, H. (1992) *Lectures on Conversation (I–II)*. Oxford: Blackwell.
- Sacks, H., Schegloff, E. A., & Jefferson, G. (1974). A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language*, 50(4), 696–735.
- Sharrock, W., & Button, G. (1991). The social actor: Social action in real time. In G. Button (Ed.), *Ethnomethodology and the human sciences* (s. 137–175). Cambridge: Cambridge University Press.
- Schegloff, E. A. (2007a). A tutorial on membership categorization. *Journal of Pragmatics*, 39(3), 462–482.
- Schegloff, E. A. (2007b). *Sequence Organization in Interaction: A Primer in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schegloff, E. A., & Sacks, H. (1973). Opening up closings. *Semiotica*, 8(4), 289–327.
- Schmitz, H. W. (2024). Sequence analysis in the development of ethnomethodological conversation analysis. *Language Sciences*, 105, 101646.
- Schneider, W. L. 2000. The sequential production of social acts in conversation. *Human Studies*, 23(2): 123–144.
- Šubrt, J. (2000). *Problém času v sociologické teorii*. Praha: Karolinum.
- Šubrt, J. (2015). *Individualismus a holismus v sociologii: Jak překonat teoretické dilema?* Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

- ten Have, P. (2003). Predstava člena je jadrom veci: O úlohe členského vedenia v etnometodologickom výskume. *Biograf*, (32).
- Tuncer, S., Lindwall, O., & Brown, B. (2021). Making time: pausing to coordinate video instructions and practical tasks. *Symbolic Interaction*, 44(3), 603–631.
- Tůma, F. (2017). *Interakce ve výuce anglického jazyka na vysoké škole pohledem konverzační analýzy*. Brno: Masarykova univerzita.
- vom Lehn, D. (2014). *Harold Garfinkel: The Creation and Development of Ethnomethodology*. London: Routledge.
- Watson, D. R., & Coulter, J. (2008). The debate over cognitivism. *Theory, Culture & Society*, 25(2), 1–17.
- Weber, M. ([1922] 2009). Základní sociologické pojmy. In M. Havelka (ed.), M. Weber, *Metodologie, sociologie a politika* (s. 133–168). Praha: OIKOYMENH.
- Wiener, N. ([1950] 1989). *The Human Use of Human Beings: Cybernetics and Society*. London: Free Association Books.

Příloha: Transkripční konvence

Zápis řeči (dle Jefferson, 2004)

[]	Překryv promluv dvou mluvčích
(.)	Mikropauza (kratší půl vteřiny)
(2.1)	Pauza a její délka ve vteřinách
(pak)	Nejasně srozumitelné slovo (odhad)
()	Nesrozumitelné slabiky
a::	Prodloužení hlásky
ge-	Nedokončené slovo
NO	Vyšší hlasitost
<u>byl</u>	Důraz
.hh/hh	Nádech a výdech

Zápis tělesného jednání (dle Mondada, 2018)

* *	Dva symboly ohraničují popis jednání (jeden symbol na participanta) zarovnaný s řečí
% %	
\$-->	Popsané jednání pokračuje paralelně s řečí až k dalšímu výskytu téhož symbolu
-->\$	
fig	Označení snímku znázorněného v přepisu jako obrázek
#	Přesný okamžik pořízení snímku během příslušné repliky

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

PHILOSOPHICA ET HISTORICA 2/2022

Editor: Petr Lupač

Obálku navrhla a graficky upravila Kateřina Řezáčová

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1

www.karolinum.cz, journals@karolinum.cz

Praha 2025

Sazba: DTP Nakladatelství Karolinum

Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

ISSN 0567-8293 (Print)

ISSN 2464-7055 (Online)

MK ČR E 18598

Objednávky přijímá Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1 (books@ff.cuni.cz)